

DIŞ POLİTİKA ANALİZ SERİSİ-6

MİLLİYETÇİLİK ve TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ

UMUT ÖZKIRIMLI

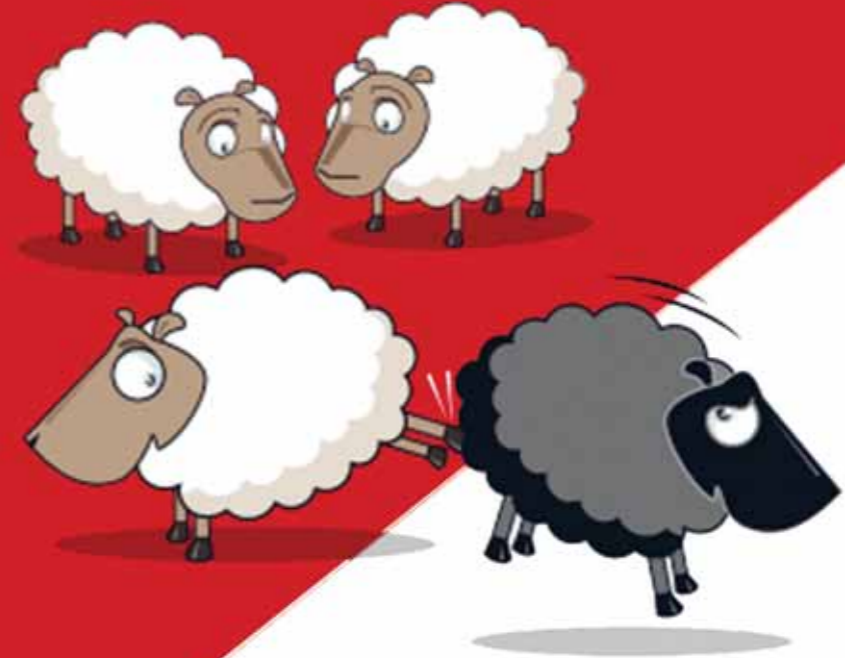
MİLLİYETÇİLİK ve TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ

'Milliyetçilik yükseliyor mu?' sorusu yanıltıcı bir sorudur; milliyetçiliğin sürekliliğini görmemizi engeller. Milliyetçilik kriz dönemlerinde, belirli gelişmelerin etkisiyle daha görünür bir hal alabilir, keskinleşebilir, saldırganlaşabilir. Ama asla yok olmaz. Krizsiz dönemlerde gündelik hayatın ayrıntıları arasına gizlenen bir inanç sistemi, bir bakış açısı, dünyayı ve gerçekliği algılama, anlamlandırma biçimi olarak varlığını sürdürür.

Türkiye-Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerde temel sorun, karşılıklı korkulardır. Bu korkuların ne ölçüde gerçeklere dayandığının da çok önemi yoktur, çünkü 'algıya' dayalı korkular da inananlar için aynı ölçüde gerçektir. Bu algı ve korkular ile milliyetçilik arasında 'simbiyotik' bir ilişki vardır. Milliyetçilik, bu algılardan, korkulardan beslenirken, aynı zamanda da onları besler, yeniden üretir. Gerçekle hayal arasındaki ayrımı bulanıklaştırır; kendi zihin kalıplarının egemen olduğu yeni bir dünya yaratır. Bu dünyada sadece 'biz' ve 'onlar', 'dostlar' ve 'düşmanlar' vardır; ara kategoriler silinir; farklılıklar vurgulanır, benzerlikler unutulur, unutturulur.

Avrupa kamuoyunda Türkiye'nin üyeliğinin yarattığı korkuları üç ana başlık altında toplayabiliriz: **Göç, Kimlik ve Güvenlik**. Türkiye kamuoyunda ön plana çıkan korku ise Egemenlik başlığı altında değerlendirilebilir. Yapılması gereken korkuların gerçekle ilgisini aramak yerine, bu algılara nelerin yol açtığını, algıların nasıl korkuya dönüştüğünü, bu dönüşümde hangi aktörlerin rol oynadığını, en önemlisi de milliyetçiliğin bu sürecin neresinde yer aldığını anlamaya çalışmak olacaktır.

ISBN: 978-975-8112-94-4

TESEV
YAYINLARI

MİLLİYETÇİLİK VE TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

DIŞARI ÇIKMADIK, ÇÜNKÜ HEP DIŞARDAYDIK
İÇERİ GİRMEDİK, ÇÜNKÜ HEP İÇERDEYDİK

UMUT ÖZKIRIMLI

TESEV
YAYINLARI

MİLLİYETÇİLİK VE TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

ISBN 978-975-8112-94-4

TESEV YAYINLARI

Kitap Tasarımı: Rauf Kösemen, Myra

Kapak Tasarımı: Umut Pehlivanoğlu, Myra

Basıma Hazırlayan: Myra

Basımevi: Sena Ofset

TESEV

**Türkiye Ekonomik ve
Sosyal Etüdler Vakfı**

Dış Politika Programı

Bankalar Cad. Minerva Han No: 2 Kat: 3

Karaköy 34420, İstanbul

Tel: +90 212 292 89 03 PBX

Fax: +90 212 292 90 46

info@tesev.org.tr

www.tesev.org.tr

Copyright © OCAK 2008

Bu yayının tüm hakları saklıdır. Yayının hiçbir bölümü Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'nın (TESEV) izni olmadan elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt veya bilgi depolama, vd.) yollarla çoğaltılamaz.

Bu kitapta yer alan görüşler yazarlara aittir ve bir kurum olarak TESEV'in görüşleriyle bire bir örtüşmeyebilir.

Bu kitabın yayımlanmasındaki katkılarından ötürü Açık Toplum Enstitüsü-Türkiye'ye, Friedrich Ebert Derneği Türkiye Temsilciliği'ne ve TESEV Yüksek Danışma Kurulu'na teşekkür ederiz.

TESEV'in Önsözü

Elinizdeki çalışma TESEV Dış Politika Programı tarafından iki yıl önce başlatılan Dış Politika Analiz Serisinin altıncı kitabını oluşturuyor. Hedefi milliyetçiliği deşifre etmek, gündelikleşmiş kullanımını parçalarına ayırmak.

Böylesine bir konuya TESEV, ama özellikle de Dış Politika Programı olarak girmek istememizin sebebi bizim uğraştığımız alanların hemen hepsini bir şekilde belirleyen tek ortak değişken olması, karar verme süreçlerini doğrudan etkilemesi.

Bilindiği gibi “milliyetçilik” ağırlığını Kıbrıs sorununun çözümünden Kuzey Irak'a, AB ile ilişkilerden Ermenistan ile yaşadığımız sorunlara kadar her yerde hissettiriyor. Hatta bazen sorunların özünü oluşturuyor. Genellikle de birbirini tetikliyor, sorunların tırmanmasına sebep oluyor.

Amacımız, milliyetçiliğin daha iyi anlaşılmasına, hepsinden önemlisi de sosyal bilimlerin öznesi olduğunun görülmesine katkıda bulunmak. Eğer bu çalışma milliyetçiliğin tabu değil olgu olduğunun anlaşılmasına bir nebze yardımcı olursa, verilen örnekler ve referanslar bilimsel mantığının ötesine taşınmadan, magazinleştirilmeden tartışılırsa, amacına ulaşmış olacak.

Hep tekrarladığımız gibi TESEV'in en büyük şansı mükemmel araştırmacılarla çalışmak, onların bulgularını ve görüşlerini kamuoyu ile paylaşmak oldu. Bu çalışma için de aynı kural geçerli. Umut Özkırmımlı bu konunun sadece Türkiye'de değil dünyada da bilinen uzmanlarından biri. Kendisi bize kapsamlı bir tartışmayı kısa bir kitaba sığdırarak özetledi.

Vurgulamaya gerek bile yok, ama bu kitapta ifadesini bulan görüşlerin tamamı yazarına ait ve hiçbir şekilde TESEV'e, çalışanlarına, yönetimine ve kurumsal kimliğine mal edilemez. TESEV'in yaptığı bilgi boşluğunu kapatmak için köprü rolü oynamaktan, ilkeleri doğrultusunda tartışmalara katkıda bulunmaktan ibaret.

Zaten pek çok açıdan çoğulcu bir yapıya sahip olan TESEV'in milliyetçilik gibi bir konuda monolitik bir görüşe sahip olması, tek bir araştırmacının bütün söylediklerini desteklemesi, yöntemini benimsemesi beklenemez. TESEV Dış Politika Programı içinde yer alanların dahi yazarla her konuda aynı görüşü paylaştığını söylemek doğru olmaz.

Bizim için önemli olan, yapacağımız ve yaptıracağımız çalışmaların bölgemizin istikrarına, küresel, bölgesel ve ülkesel sorunların çözümüne, ikili ve çok taraflı

ilişkilerinin gelişmesine, demokrasinin kökleşmesine, insan haklarına saygının yerleşmesine, AB yeliğinin gerçekleşmesine yardımcı olmasıdır.

Biz, zkıımlı'nın çalışmasının önemsediğimiz bu hedeflere ulaşmamıza yardımcı olacağına inanıyoruz. Kitap milliyetçilik tartışmalarına son noktayı koymayı amaçlamıyor. Beklentimiz milliyetçiliği bir kavram ve uygulama olarak tartışmak, daha rasyonel kararların verilebildiği bir Türkiye'nin oluşmasına katkıda bulunmak.

Bu vesileyle bize her zaman destek olan başta Yönetim Kurulumuz, Yüksek Danışma Kurulumuz olmak üzere, Açık Toplum Enstitüsü -Türkiye'ye ve elinizdeki çalışmanın oluşmasına doğrudan katkıda bulunan Friedrich Ebert Derneği Türkiye Temsilciliği'ne bir kez daha teşekkür ederiz.

Mensur Akgün
Dış Politika Programı Direktörü

İçindekiler

TEŞEKKÜR, 1

I. GİRİŞ, 3

- Çalışmanın Amacı, 6
- Çalışmanın Yöntemi, 7

II. MİLLİYETÇİLİK, 9

- Milliyetçilik Yükseliyor mu?, 10
- Etnik Milliyetçilik, Vatandaşlığa Bağlı Milliyetçilik, 17
- ‘Milletin Bölünmez Bütünlüğü’, 22

III. TÜRKİYE’DE MİLLİYETÇİLİK, 28

- Milliyetçi Türkiye, 30
- Atatürk Milliyetçiliği, Türk Kültürü, 36
- Türk Milliyetçilikleri ve Hegemonya, 46

IV. TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ VE MİLLİYETÇİLİK, 55

- Avrupa’da Türkiye, Türkiye’de Avrupa: Algılar, Korkular, 57
- Avrupa’da Radikal Sağ ve Milliyetçilik, 69
- Göç, 80
- Kimlik, 87
- Güvenlik, 94
- Egemenlik, 104

V. SONUÇ, 110

KAYNAKÇA, 116

TABLolar

- Tablo 1.** Bağımsızlık amaçlı silahlı mücadeleler ve sonuçları, 1956-2004 , **16**
- Tablo 2.** Müzakere öncesinde ekonomik göstergeler: Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Polonya, Slovenya, **61**
- Tablo 3.** Genişleme karşısındaki görüşler, 1997 (AB-15), **64**
- Tablo 4.** Genişlemeyi destekleyenler, desteklemeyenler, 2000-2003 (AB-15), **65**
- Tablo 5.** Genişlemeyi destekleyenler, desteklemeyenler, 2007 (AB-27), **66**
- Tablo 6.** Türkiye’de Avrupa Birliği üyeliğine verilen destek, 2004-2007, **67**
- Tablo 7.** Avrupa’daki radikal sağ partiler ve aldıkları oy oranları, 1994-2007, **72**
- Tablo 8.** En çok kaygı duyulan konular, Sonbahar 2006, **83**
- Tablo 9.** Avrupa ülkelerine sığınma talebinde bulunan Türk vatandaşları, 1993-2002, **85**
- Tablo 10.** Avrupa Birliği ülkelerindeki Türk nüfusu, 2003, **86**
- Tablo 11.** Avrupa Birliği’ne üye ülkelerde Müslüman nüfus, 2006, **95**
- Tablo 12.** İngiltere’de ırkçılık ya da din düşmanlığından kaynaklanan suçlar, 2004-2005 karşılaştırması, **100**
- Tablo 13.** 11 Avrupa Birliği ülkesinde rapor edilen ırkçı şiddet/suç olayları, 2000-2005, **102**
- Tablo 14.** Avrupa Birliği üyeliğine verilen destek, 1997-2007, **107**
- Tablo 15.** Avrupa Birliği’ne üyeliğin avantajları-dezavantajları, 2006, **108**

Teşekkür

Türkiye ve dünyada ‘ükseldiğine’ inanılan milliyetçiliğin Türkiye-Avrupa Birliğı ilişkilerini nasıl etkilediğı üzerine bir araştırma yapma düşüncesi Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdlr Vakfı (TESEV) Dış Politika Programı’na ait. Bu nedenle ilk olarak kamuoyuna egemen olan klişelerle yetinmeyerek bu çalışmanın yapılmasına önyak olan, başta Program Direktörü Mensur Akgün ve Program Yöneticisi Sabiha Senyücel olmak üzere, tüm TESEV Dış Politika Programı çalışanlarına, TESEV Yüksek Danışma Kurulu’na ve projeyi finansal olarak destekleyen Açık Toplum Enstitüsü ile Friedrich Ebert Stiftung’a teşekkür etmek istiyorum. Bu vesileyle 2006 yılından bu yana Genç Bilim İnsanlarını Destekleme Programı (TÜBA-GEBİP) çerçevesinde tüm araştırmalarımı destekleyen Türkiye Bilimler Akademisi’ne de şükranlarımı sunmak istiyorum.

Yorumları ve yapıcı eleştirileriyle çalışmanın son haline büyük katkıda bulunan TESEV hakemlerine ve Soli Özel’e minnettarım. Bu projeyi birlikte yürüttüğüm Yavuz Tüyoğlu’na minnet duygularımı ifade etmenin ise kolay yolu yok. Araştırma sürecinin her aşamasında emeği bulunan Yavuz olmadan bu çalışmanın okuyucuyla buluşması mümkün olmazdı. Yine de çalışmada dile getirilen görüşlerden sadece benim sorumlu olduğumu belirtmem gerekiyor.

Bölüm alt başlıklarında kullanılan dizeler Edip Cansever’e ait. Düşüncelerimi daha iyi ifade etmemi sağlayan ünlü şairi bu vesileyle bir kez daha saygıyla anmak istiyorum. Çalışmanın kapağı ise 21 Ekim 2007’de yapılan genel seçimlerden oyların %29’unu alarak birinci parti olarak çıkan radikal sağ İsviçre Halk Partisi (*Schweizerische Volkspartei*)’nin web sitesindeki bir posterden esinlendi. Suç işlediğine inanılan göçmenlerin ülkelerine geri gönderilmesini amaçlayan bir kampanyada kullanılan bu ‘ırkçı’ poster – İsviçre Avrupa Birliğı üyesi olmasa da – çalışmanın ana fikrini mükemmel bir şekilde yansıttığı için seçildi. Bu fikrin en özlü ifadesi ise yine Edip Cansever’in dizelerinde saklı: *Dışarı çıkmadık, çünkü hep dışardaydık / İçeri girmedik, çünkü hep içerdeydik.*

Umut Özkırımlı, Aralık 2007

I. Giriş

Bütün iyi kitapların sonunda

Bütün gündüzlerin, bütün gecelerin sonunda

Meltemi senden esen

Soluğu sende olan

Yeni bir başlangıç vardır

Yıl 1815, Milano... Napolyon'un orduları yenilmiş, Avrupa kıtasının siyasi haritasını yeniden çizmek üzere toplanan Viyana Kongresi sona ermiş, İtalya Napolyon öncesi dönemde olduğu gibi parçalara bölünmüş, bu arada Milano'yu da içine alan Lombardiya-Venedik bölgesi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na geri verilmişti. Bu kararın alınmasında İtalya'nın bir millet değil, bir 'coğrafi terim' olduğuna inanan ünlü Avusturyalı siyasetçi Klemens Wenzel von Metternich (1773-1859) önemli rol oynamıştı. Ancak von Metternich önemli bir ayrıntıyı göz ardı etmişti: Çağ, milliyetçilik çağıydı ve bağımsız bir İtalya fikrini savunan çok sayıda burjuva aydın vardı. Bu aydınlar kısa süre içerisinde İtalya'nın çeşitli bölgelerinde Carbonari (Kömürcüler) adıyla anılacak olan ve İtalyan birliğinin sağlanmasını hedefleyen gizli devrimci örgütler kuracaklardı. Avusturya karşıtı milliyetçi hareketlenmenin en yoğun yaşandığı şehirlerden biri de Milano'ydu. Liberal düşüncelerin egemen olduğu aydın çevrelerinde en çok konuşulan konu, Avusturya'nın boyunduruğundan nasıl kurtulunabileceği idi.

Milano'daki aydın çevresinin en ilginç üyelerinde biri ise Napolyon'un yönetiminde önemli sayılabilecek görevler üstlenmiş bir Fransızdı. Marie-Henri Beyle (1783-1842), ya da bilinen adıyla Stendhal, Napolyon'un yenilgisinden sonra Milano'ya yerleşmiş, çok sevdiği bu şehirde sıkıntılı bir hayat sürmeye başlamıştı. Sıkıntılıydı çünkü o dönemde Milano'da bir Fransız olarak yaşamak hiç kolay değildi. Bir yandan liberal İtalyan aydınlarıyla olan ilişkisi yüzünden Avusturya polisi tarafından sıkı bir gözlem altında tutuluyor, diğer yandan ise aynı aydınların Fransız ajanı olabileceği yönündeki kuşkularıyla boğuşmak zorunda kalıyordu (Fewster 2006). Bir anlamda yalnızdı. Ve bu yalnızlık onu, hayatının başka dönemlerinde olduğu gibi, kadınlara, aşka, yöneltecekti. 4 Mart 1818 Stendhal'in hayatında yeni bir dönemin, kendi deyimiyile 'mükemmel bir müzikal temanın', başlangıcıydı (Stewart and Knight 1975). Çünkü o tarihte Mathilde Viscontini Dembowski'ye aşık olmuştu.

Ne var ki, Stendhal'in aşkı karşılıksızdı. Métilde (Stendhal ona bu ismi takmıştı) milliyetçi hareketin önde gelen üyelerinden biriydi ve hayatını Avusturyalılar tarafından tutuklanarak Brno şehrindeki Spielberg kalesine gönderilen Carbonari önderlerinin serbest bırakılmasına adanmıştı. Stendhal'in aşkıyla ilgilenmiyor, hatta onun bu konudaki ısrarını anlamıyordu. Belki de adının Fransız ajanı olabileceğinden kuşkulanan biriyle anılmasını istemiyordu. Métilde'in giderek artan soğukluğunu bir türlü aşamayan Stendhal'in aklına son çare olarak ona olan aşkını ifade edecek bir kitap yazmak gelecekti. Belki bu şekilde ona ulaşabilir, kendisini anlamasını sağlayabilirdi. Stendhal'in 1819 yılında yazmaya başlayıp 1820'de ilk kopyasını tamamladığı ünlü deneme kitabı *De l'Amour* (Aşk Üzerine) işte böyle doğmuştu. Kitabını bitiren Stendhal, Milano'nun her geçen gün daha da ağırlaşan siyasi atmosferine daha fazla dayanamayacak, 13 Haziran 1821'de İtalya'yı terk edecekti. Paris'e doğru yola çıkmadan birkaç gün önce, 7 Haziran'da, Métilde'yi ziyaret etmeyi de ihmal etmeyecekti. Bu Stendhal'in Métilde'yi son görüşüydü. Mathilde Dembowski 1 Mayıs 1825'te, yani Stendhal İtalya'yı terk ettikten dört yıl sonra, 35 yaşındayken hayata veda edecekti. Kitaplarının kenarlarına not almayı seven Stendhal, *Aşk Üzerine*'nin kendine ait kopyalarının birinin üzerine daha sonra şu notu düşecekti: '1 Mayıs 1825 – Yazarın öldüğü gün'. Hayatının sonuna kadar da Métilde'yi unutmayacak, onunla ilgili minik, çoğu zaman anlaşılması güç notlar yazmayı sürdürecekti (a.g.e., 12-15).

Milliyetçilik ve Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri konulu bir çalışmaya neden 19. yüzyılda Milano'da yaşanmış bir karşılıksız aşk öyküsüyle başladığı merak edilebilir. Bu sorunun yanıtı yukarıda anlatılan tutkulu aşkın meyvesi olan *Aşk Üzerine* adlı kitapta gizli. Stendhal'in *Parma Manastırı*, *Kırmızı ve Siyah* gibi romanlarının gölgesinde kalan *Aşk Üzerine* aslında yazarın en önem verdiği eseridir, çünkü bu kitap aracılığıyla iç dünyasını gözler önüne sermiş, en mahrem duygularını büyük bir içtenlikle okurla paylaşmıştır. Bu anlamda, *Aşk Üzerine*'yi yazarın Métilde'e olan aşkını bilmeden anlamak mümkün değildir. Stendhal'in bu kitaptaki tek amacı duygularını ifade etmek değildir; bir yandan da yaşadığı karşılıksız aşkı analiz etmeyi, deyim yerindeyse parçalara ayırmayı, bu yolla da tutkusunu kontrol altına almayı, bir anlamda kendini 'iyileştirmeyi' hedefler. Bu süreç Stendhal'i edebiyat tarihinde, hatta aşk psikolojisini inceleyen bilimsel çalışmalarda en çok atıfta bulunulan kavramlardan birine götürür: 'kristalleşme' ya da 'billurlaşma' (Stendhal 1975; Sousa 1991; Ribeiro 2004; Brehm 1988).

Stendhal'e göre tutkulu aşkın doğuşu belirli aşamalara ayrılabilir. Birinci aşama, 'beğenme' aşamasıdır. Bunu 'onu öpmek, onun tarafından öpülmek ne hoş olurdu' türü düşüncelerin egemen olduğu 'umut etme' aşaması izler. Bir sonraki aşama, 'aşkın doğuşu' aşamasıdır. Sevilen kişiyi görmek, ona dokunmak ve onun tarafından sevildiğini hissetmekten daha büyük bir haz yoktur artık. İşte tam bu aşamada ilk 'kristalleşme' başlar. Sevdiğinizizi hissettiğiniz anda, sevdiğiniz insana olumlu özellikler atfetmeye başlarsınız; o 'mükemmel'dir, 'kusursuz'dur, hatta Tanrı'nın

size bir armağandır. Stendhal'in bu sürece 'kristalleşme' adını verme nedeni Salzburg'daki tuz yataklarına yaptığı bir ziyarettir:

Bir aşığı yirmidört saat düşünceleriyle başbaşa bırakın, olacak olan şudur: Salzburg'daki tuz yataklarında yapraksız kuru bir dal parçasını terk edilmiş yataklardan birine atarlar. İki ya da üç ay sonra dalı parlayan bir kristal birikintisiyle kaplı olarak bulurlar. Ufacık dal parçası... ışıklar saçan bir elmas kümesiyle örtülmüştür. Kuru dal parçasını tanımak mümkün değildir. Kristalleşme dediğim olan biten her şeyden sevilen kişinin mükemmel olduğuna dair yeni kanıtlar çıkaran zihinsel süreçtir (1975, 45).

Aşkı tutkuların en güçlüsü kılan gerçeklikle olan ilişkisidir. Diğer tüm tutkulara arzular gerçekliğe uyum sağlamak zorundadır; aşkıta ise gerçeklikler arzuya uyum sağlar:

Aşık olduğu andan itibaren en bilge insan bile gerçeği *olduğu gibi* göremez. Kendi özelliklerini önemsizleştirirken sevdiği kişi tarafından ona bahşedilen en ufak bir iyiliği bile büyütür, abartır. Umutlar ve korkular aynı anda hem romantik, hem de kontrol edilemez, dikbaşlı bir nitelik kazanır. Aşık insan olaylardaki şans unsurunu reddeder, olasılıklara karşı duyarlılığını yitirir ... neyi hayal ederse, o artık gerçektir (a.g.e., 60).

Milliyetçilik de böyle bir ruh halidir. Gerçeklikle kurduğu ilişki, aşık insanınkine benzer. Bu anlamda millet-kurma süreci de bir tür 'kristalleşme' sürecidir. Çek tarihçi Miroslav Hroch'u izleyerek bu süreçte üç temel aşamadan söz edebiliriz. Birinci aşama, bir grup aydınının siyasi bir hedef gütmeksizin ait olduklarını düşündükleri etnik grubun kökenlerini, kültürünü, tarihini araştırdıkları aşamadır. Bunu millet-kurma projesine kitlesel destek sağlamaya çalışan bir aktivist grubun ortaya çıktığı aşama izler. Başlangıçta fazla etkili olamayan bu grubun savunduğu düşünceler giderek daha çok destek bulmaya başlar ve yavaş yavaş bir kitlesel hareket ortaya çıkar. Milliyetçi düşüncelerin kitlelere yayıldığı bu aşama, millet-kurma sürecinin son aşamasıdır (Hroch 1985, 1993). Bu noktada Hroch'un millet-kurma süreciyle Stendhal'in aşka dair söyledikleri arasındaki paralelliği görebiliriz. Millet-kurma süreci de, tıpkı aşk gibi, önce sevilen nesnenin, bu durumda milletin, farkına varılması, tanınmaya çalışılması ve beğenilmesiyle başlar. Bunu umut etme süreci izler. Bu aşamada milletin varlığının milletin kendisine kabul ettirilmesi, yani sevilen nesnenin seven özneyi farketmesi, gerekir. Milliyetçi hareket kitlelere ulaştığı zaman aşk doğmuştur ve 'kristalleşme' başlar. Milliyetçi, milleti binbir olumlu özelliklerle donatır ve onu en yüce değer haline getirir. Millet mükemmeldir, kusursuzdur, her sevilen nesne gibi 'ışıltilar saçan bir elmas kümesiyle örtülmüştür'. Fakat Stendhal'in de belirttiği gibi, bu sürecin kaçınılmaz bir sonucu vardır, o da gerçeklikten gün be gün uzaklaşılmasıdır. Milliyetçi, milletin kötü özelliklerini farketmez ya da görmezden gelir; millete ait olmadığına inandığı unsurları, örneğin farklı bir etnik gruba mensup azınlıkları, ya da farklı düşününleri yok sayar. Bir noktadan sonra artık sevdiği nesneyi gerçek haliyle göremez olur; kuru dal parçası, üzerini kaplayan tuz kristalleri altında

tanınmaz hale gelmiştir. Gerçeklik arzuya uyum sağlar. Artık milliyetçi neyi hayal ederse, o gerçektir.

ÇALIŞMANIN AMACI

Bu çalışmanın iki temel amacı var. Bunlardan ilki, milliyetçilik çalışmaları alanındaki son tartışmalar ışığında milliyetçilik kavramını masaya yatırmak ve milliyetçi algı biçimini anlamamıza katkıda bulunacak bir kavramsal-kuramsal çerçeve geliştirmek. İkincisi ise milliyetçiliğin Türkiye-Avrupa Birliği arasındaki ilişkilere etkisini değerlendirmek. Bu bağlamda yanıt aranacak soruların bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

- Milliyetçilik yükseliyor mu? Milliyetçilik belirli dönemlerde yükselişe geçen, tepkisel bir ideoloji midir? Milliyetçi algı biçiminin temel özellikleri nelerdir?
- Milliyetçilik ve radikal sağ arasında nasıl bir ilişki vardır? Milliyetçilik radikal sağ partilere atılan oylara indirgenebilir mi?
- Farklı milliyetçilik türleri var mıdır? ‘Etnik milliyetçilik’-‘vatandaşlığa bağlı milliyetçilik’ ayrımı ne ölçüde geçerlidir?
- Millet ‘bölünmez bir bütün’ müdür? Tek bir milliyetçilik mi vardır, yoksa birçok mu?
- Günümüz Türkiye’sinde milliyetçiliği nasıl anlamamız gerekir? Tek bir Türk milliyetçiliğinden söz edebilir miyiz? ‘Sèvres sendromu’ nedir, neden vardır?
- Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri bağlamında iki tarafın algıları, korkuları nelerdir? Bu korkular ve milliyetçilik arasında nasıl bir bağ vardır? Korkular mı milliyetçiliği besler, milliyetçilik mi korkuları?

Çalışmanın planına geçmeden önce bir noktayı vurgulamakta yarar var. Yukarıda sıralanan sorulardan da anlaşılacağı gibi, bu çalışma oldukça geniş bir alanı kapsıyor ve milliyetçilikten radikal sağa, günümüz Türkiye’sinden Avrupa Birliği’ne birçok konuyu aynı anda ele almayı deniyor. Bu nedenle çalışma ele aldığı her konuyu enine boyuna tartışmaktan, ‘tüketmekten’ çok, tartıştığı farklı konuları, belirli bir kavramsal-kuramsal çerçeve dahilinde harmanlayan ‘bütünlüklü’ bir bakış açısı sunmaya öncelik verecek. Bu anlamda milliyetçilik ve Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri konusunda ‘son söz’ değil, ‘ilk söz’ olmayı amaçlayacak; yanıt üretmek kadar, yeni soru işaretleri yaratmaya da çalışacak.

Çalışma, Giriş ve Sonuç bölümleri dışında üç ana bölümden oluşacak. ‘Milliyetçilik’ başlıklı ikinci bölüm, milliyetçilik konusunda kamuoyuna egemen olan üç inanışı tartışmaya açacak. Bunlar sırasıyla milliyetçiliğin kimi zaman yükselen, kimi zaman gerileyen, hatta ortadan kaybolan bir ideoloji olduğuna dair inanış; etnik milliyetçilik-

vatandaşlığa dayalı milliyetçilik ayırımına dayanarak kendi milliyetçiliğini 'iyi', başkalarınınkini 'kötü' gören inanış ve milletin homojen (türdeş) olduğunu ve her ulus-devletin tek ve değişmez bir milliyetçilik ürettiğini savunan inanış. Türkiye'de milliyetçilik konusuna odaklanacak olan üçüncü bölüm, bu inanışların eleştirisine dayalı bir kavramsal-kuramsal çerçeveyi Türkiye'ye uyarlamaya çalışacak. Bu bağlamda bir yandan bugünün Türkiye'sinde gözlenebilecek farklı milliyetçi akımlarının bir haritası çıkarılacak, diğer yandan da bu milliyetçiliklerin farkları ve ortak noktaları tartışılacak ve Türkiye'de milliyetçiliğin parametreleri belirlenmeye çalışılacak. Dördüncü bölüm bu tartışmaların ışığı altında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini inceleyecek. Bu bölümde öncelikle Türkiye'nin üyelik sürecinin genel bir fotoğrafı çekilecek, daha sonra ise Avrupa radikal sağ masaya yatırılacak. Bu çerçevede en çok, yabancı düşmanlığı ve göçmen karşıtlığından beslenen radikal sağın anaakım siyasete etkisi üzerinde durulacak. Çalışma, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne olası üyeliğinin doğurduğu karşılıklı korkuların tartışılmasıyla sona erecek.

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışma, temel olarak farklı alanlarda kapsamlı bir akademik literatür taramasına dayanıyor. Literatür taraması, yazılı basından kamuoyu araştırmalarına, resmi belgelerden yarı resmi raporlara birçok birincil kaynakla desteklendi.

- *Akademik literatür taraması:* Bu çerçevede milliyetçilik, radikal sağ, Türkiye'de milliyetçilik, Avrupa Birliği ve Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri konularında yayımlanmış kitap, makale ve raporlar tarandı. Tarama sürecinde – klasikleşmiş bazı eserlerin dışında – son dönemlerdeki tartışmaları yansıtabilmek amacıyla daha çok son on sene içerisinde yayımlanmış çalışmalara ağırlık verildi.
- *Yazılı basın taraması:* Akademik literatür taraması gerek dış, gerekse iç basında yayımlanmış, milliyetçilik, Avrupa Birliği ve Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri konulu haber ve köşe yazılarının taranmasıyla desteklendi. Bu bağlamda Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yayımlanan bir dizi anaakım günlük gazete (örneğin *The Times*, *The New York Times*, *Washington Post*, *The Guardian*, *The Independent*, *Le Monde*) ve haftalık dergi (örneğin *Times*, *Newsweek*, *The Economist*) ile Türkiye'de yayımlanan okunma oranı ya da etki alanı yüksek bir dizi anaakım günlük gazete (örneğin *Hürriyet*, *Milliyet*, *Sabah*, *Radikal*, *Cumhuriyet*, *Zaman*) gözden geçirildi. Dış basında Türkiye üzerine çok daha sınırlı sayıda haber ve köşe yazısı yayımlandığından, çalışmanın kapsadığı konularda 2000 yılından itibaren yayımlanmış çoğu makale tarandı. İç basın taranırken daha seçici davranıldı ve sistematik olarak belirli bir tarihten itibaren yayımlanmış tüm köşe yazıları taranmak yerine, çalışmanın ele aldığı konulara göre belirlenen bazı dönemlerde – Türkiye'ye adaylık statüsünün verildiği 17 Aralık 2004 ya da adaylık müzakerelerine başlama kararının alındığı 3 Ekim 2005'in öncesi ve sonrası gibi – yayımlanmış yazılara ağırlık verildi.

- *Kamuoyu araştırmaları:* alışmada Avrupa Birliği resmi organlarınca gerçekleştirilen, hem birlik üyelerini, hem de aday ülkeleri kapsayan kamuoyu araştırmalarından (örneğin Eurobarometreler) da yararlandı. Ayrıca Türkiye’de çeşitli araştırma kuruluşları tarafından yapılmış kamuoyu araştırmalarına başvuruldu.
- *Raporlar:* alışmada Avrupa Birliği resmi organlarınca (örneğin Avrupa Irkçılığı ve Yabancı Düşmanlığını Gözleme Merkezi, EUMC) yayımlanan özel rapor ve araştırmalara da başvuruldu.

Çalışmada kullanılan tüm kaynakların detaylı bir dökümü Kaynakça bölümünde bulunabilir.

II. Milliyetçilik

Yıllardır, ama yıllardır neyi koysalar önümüze

Alıştık, sadece bir türlü bakıyoruz.

İşte biz böyle yapıyoruz

Milliyetçilik görece olarak geç çalışılmaya başlanan bir konu. Akademik milliyetçilik çalışmalarının kurucusu sayılan Carleton Hayes ve Hans Kohn'un 1930 ve 1940'larda yayımlanan eserlerini saymazsak, bu alandaki ilk ciddi çalışmaların Elie Kedourie'nin 1960 tarihli *Nationalism*'i ile Ernest Gellner'in 1964 tarihli *Thought and Change*'i olduğunu söyleyebiliriz. Bu çalışmaların arkası ise ancak 1980'lerin ilk yarısında, bugün artık klasikleşmiş üç çalışmanın, Benedict Anderson'ın *Imagined Communities*'i, Ernest Gellner'in *Nations and Nationalism*'i ve Eric J. Hobsbawm ile Terence Ranger'ın *The Invention of Tradition*'inin, aynı yıl içinde yayımlanmasıyla gelir (Özkırımlı 2000, 2005). Dünya siyasetini temellerinden sarsan 1989 yılı, milliyetçilik çalışmaları açısından da bir dönüm noktası sayılabilir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla dünyanın çeşitli bölgelerinde patlak veren etnik çatışmalar, yerleşik ulus-devletlerden oluştuğu sanılan Batı dünyasında milli birliği tehdit eden ayrılıkçı hareketlerin güç kazanması hem akademik dünyanın hem de kamuoyunun ilgisini yeniden milliyetçiliğe çeker. Liberal demokrasinin komünizm karşısında kesin bir zafer kazanmasıyla tarihin sonuna gelindiğine inanan Francis Fukuyama (1989) bile bu zaferi tehdit etme, çatışmalara yol açma potansiyeli taşıyan iki gücün milliyetçilik ve köktendincilik olduğunu iddia edecektir. 2000'li yıllarda da milliyetçiliğe yönelik kamuoyu ilgisinin hiç hız kesmeden devam ettiğini söyleyebiliriz. 1990'larda popüler internet kitap sitesi amazon.com'da 'milliyetçilik' konulu bir arama yapıldığında 5.000-6.000 kitaplık bir listeye karşılaşılrken, bugün bu sayı 70.000'i aşmış durumda. Yine 1990'ların başından itibaren üniversitelerde ders olarak okutulmaya başlanan milliyetçilik, bugün birçok üniversitede ayrı bir yüksek lisans programı olarak sunulmakta. Özetle 2007 yılı itibarıyla milliyetçiliğin, adına araştırma merkezleri kurulan, üzerine akademik dergiler çıkarılan bağımsız bir sosyal bilimler disiplinine dönüştüğünü söylemek abartılı olmaz (milliyetçilik çalışmaları alanındaki son tartışmalar için bkz. Day ve Thompson 2004; Hearn 2006; Leoussi ve Grosby 2007; Calhoun 2007; Roshwald 2006; Ichijo ve Uzelac 2005; Lawrence 2005; Puri 2004; Guibernau 2007; Laitin 2007).

Elbette milliyetçiliğe yönelik ilgi sadece akademik alanla sınırlı değil. Milliyetçilik gerek kamuoyunun, gerekse görsel ve yazılı basının en sevdiği konulardan biri olmaya da devam ediyor. Tüm bu ilginin bir olumlu, bir de olumsuz yönü var. Olumlu yön, milliyetçiliğin modern toplumların hayatında oynadığı önemli rolün anlaşılmasına başlanması; olumsuz yön ise konunun popülerleşmesiyle birlikte milliyetçiliğe dair bir dizi yanlış kanının yaygınlaşması, tartışılmaz gerçekler olarak kolektif hafızaya ve gündelik dile sinmesi. Bu bölümün amacı, görsel ve yazılı basında sıkça rastladığımız üç popüler miti tartışmaya açmak. Bu mitler sırasıyla milliyetçiliğin çeşitli etkenlere bağlı olarak kimi zaman yükselen, kimi zamansa gerileyen, hatta yok olan bir ideoloji ya da bakış açısı olduğu görüşü; biri etnik, diğeri vatandaşlığa bağlı olmak üzere iki tür milliyetçilikten söz edilebileceği, bunlardan ilkinin ‘kötü’, ikincisinin ise ‘iyi’ milliyetçilik olarak algılanması gerektiği düşüncesi; ve her milletin homojen (türdeş) bir bütün olduğu, dolayısıyla tek bir milliyetçilik ürettiği yönündeki inanış. İlerleyen bölümlerde akademik literatürde sıkça tartışılan bu üç popüler inanışın sorunlu ve eksik yönleri göz önüne serilecek ve bu eleştirilerden yola çıkılarak milliyetçiliğe alternatif bir bakış açısı önerisinde bulunulacak.

MİLLİYETÇİLİK YÜKSELİYOR MU?

Bu soruya yanıt verebilmek için öncelikle bu kaniya nelerin yol açtığını belirlemek gerekiyor. Aslında bu kanı yeni değil. Milliyetçiliğe yönelik kamuoyu ilgisini açıklarken kısaca değindiğimiz gibi, 1989 yılında tek kutuplu bir dünya düzenine geçilmesiyle patlak veren etnik çatışma ve ayrılıkçı hareketler, milliyetçiliğin yükselişe geçtiği yönünde bir inanışın doğmasına da yol açtı. ‘Bastırılanın geri dönüşü’ adıyla anılan ve özellikle eski Doğu Bloku ülkelerinde görülen çatışmaları açıklamak için kullanılan bu bakış açısı, temel olarak Doğu-Batı çatışmasının gölgesinde kalan ve komünist rejimler tarafından ‘acımasızca’ bastırılan etnik ve milli duyarlıkların sistemin çöküşüyle birlikte geri döndüğünü savunur (örneğin Ignatieff 1993). Bu yarı-Freudyen yaklaşıma göre yıllarca süren ‘bastırılmışlık’, ‘ezilmişlik’ duygusu, etnik çatışmaların bugünkü şiddetini de açıklar: Milliyetçilik geri dönmüştür ve intikamını almaya kararlıdır!

Öncelikle elimizde bu tezi destekleyecek somut veriler olup olmadığına bakalım. Minorities at Risk Projesi çerçevesinde iki senede bir yayımlanan ve 1950’lerden bu yana patlak veren silahlı bağımsızlık mücadelelerinin bir dökümünü çıkaran *Peace and Conflict* raporunun son sayısına göre, son elli yılda bağımsızlık ya da özerklik amaçlı toplam 71 silahlı çatışma yaşanmıştır. Raporun altını çizdiği en önemli nokta, 1990’lardan itibaren bu çatışmaların sayısında bir düşüş gözlenmeye başladığıdır (bkz. Tablo 1). Buna göre örneğin 2001-2004 yılları arasında toplam 13 çatışma ya çözüme ulaştırılmış ya da kontrol altına alınmıştır. Soğuk Savaş’ın sona erdiği dönemde silahlı çatışmaların sayısında ani bir artış gözlenmiş, ancak bu artış kısa süreli olmuş, 1991’de 49 olan çatışma sayısı 2004 itibarıyla 25’e düşmüştür. Bu 25 çatışmanın büyük bölümü de düşük yoğunluktadır ve bir çözüme doğru gitme eğilimi sergilemektedir.

Ayrılcı mücadelelerin başarıya ulaştığı ve uluslararası sistemi tehdit ettiği de doğru değildir. Son kırk yılda bu mücadeleler sonucu kurulan bağımsız devlet sayısı sadece beştir – Bangladeş (1971), Slovenya (1991), Hırvatistan (1991), Eritre (1993) ve Doğu Timor (2002) (Marshall ve Gurr 2005). Özetle dünyanın farklı bölgelerinde yaşanan etnik çatışmaların sayısına bakarak milliyetçiliğin yükseldiği sonucuna varmak mümkün değildir.

Tablo 1 Bağımsızlık amaçlı silahlı mücadeleler ve sonuçları, 1956-2004

Dönem	Yeni Silahlı Mücadeleler	Devam Eden Silahlı Mücadeleler	Kontrol Altına Alınmış Silahlı Mücadeleler	Çözüme Kavuşmuş veya Kazanılmış Silahlı Mücadeleler
1956 Öncesi		4		
1956-1960	4	8	0	0
1961-1965	5	12	0	1
1966-1970	5	15	2	0
1971-1975	11	23	0	3
1976-1980	9	30	2	0
1981-1985	6	35	0	1
1986-1990	10	40	2	3
1991-1995	17	39	9	9
1996-2000	5	32	6	6
2001-2004*	6	25	8	5
Toplam	78		29	28

* Son döneme ait veriler diğer dönemlerin aksine dört yılı kapsamaktadır. Bu haliyle, son dönem diğerleri ile tam anlamıyla karşılaştırılabilir değildir. Ayrıca tablodaki son artış yakın dönemin gidişatının doğru bir göstergesi olarak alınamaz.

Kaynak: Marshall, Monty G. ve Ted R. Gurr, 2005, *Peace and Conflict 2005*, CIDCM, Maryland, s. 25.

Bu noktada kısa bir parantez açarak Rogers Brubaker ve David Laitin (1998)'in dikkatimizi çektiği 'algıda seçicilik' sorununa değinmekte yarar var. Patlak vermesi muhtemel etnik çatışma sayısının var olan çatışma sayısından çok daha yüksek olduğunu belirten Brubaker ve Laitin, birçok anlaşmazlığın şiddet içermeyen yöntemlerle çözüme ulaştırıldığına altını çizerler. Bazı durumlarda ise çatışma ortamından beslenen 'etnik girişimciler'in tüm çabalarına rağmen, kitleler çatışmadan uzak durmayı yeğlemiştir. Ancak kamuoyu, özellikle de medya, patlak veren çatışmalara odaklandığından etnik çatışma sayısının arttığına dair bir kanı oluşmuş, etnik sorunlarla hiç ilgisi olmayan birçok çatışma da etnik gruplar arasındaki

anlaşmazlıklara bağlanmaya başlamıştır. Brubaker ve Laitin'e göre, etnisite bizi köreltmektedir. Her çatışmanın ardında etnik nedenler aramak gerçek nedenleri görmemizi engellemekte, aynı zamanda da etnik girişimcilerin ekmeğine yağ sürerek korkularımızın gerçek olmasına yol açmaktadır.

Bu da bizi yarı-Freudyen 'bastırılanın geri dönüşü' bakış açısındaki asıl soruna getirir. Milliyetçiliğin 'geri dönebilmesi' için daha önceden var olmaması gerekir. Oysa bir dizi araştırmacının da belirttiği gibi, Doğu Bloku ve Sovyetler Birliği özelinde bakıldığında, bu iddia sadece kısmen doğrudur. Örneğin Rogers Brubaker (1996, 1998), Sovyet rejiminin milliyetçiliği bastırır da, milliyeti, etnisiteyi kullanmaktan vazgeçmediğine dikkat çeker. Milliyetçiliğin siyasi olarak ifade edilmesinin yolları kapatılmış, ancak toplumsal ve kültürel yönden kurumsallaşması için her tür olanak sağlanmıştır. Bu anlamda eski Doğu Bloku ülkelerinde bugün milliyetçilik rejim çöktüğü için değil, rejimin yaptıkları sayesinde serpilmiştir. Yani milliyetçilik geri dönmemiştir, aslında hep vardır.

Bu bakış açısı, Batılı ulus-devletlerin milliyetçiliğini görmezden gelir, milliyetçiliği demokratik gelişimini yetersiz gördüğü 'Batı-dışı' toplumlara mal eder. Örneğin bu bakış açısının en ateşli savunucularından Michael Ignatieff, Falklands Savaşı'nı ya da Amerika Birleşik Devletleri'nin Panama'ya, Grenada'ya müdahalelerini milliyetçilikle ilişkilendirmez. Millet-kurma sürecini tamamlamış, demokrasisini oturtmuş, yerleşik ulus-devletlerde görülen milliyetçilik, belli kriz dönemlerinde ortaya çıkan, diğer zamanlarda ortadan kaybolan bir ruh halidir; sağlıklı bünyeyi geçici bir süre için etkisi altına alan ateşli bir hastalıktır. Bir kriz patlak verdiğinde ateş yükselir, semptomlar ortaya çıkar, bayraklar asılır. Kriz yatışınca ateş de düşer, bayraklar sarılıp dolaplara kaldırılır. Milliyetçiliğin ateşi, sadece millet-kurma sürecini tamamlayamamış, demokratik kurumları yerleşmemiş toplumlarda, yani 'üçüncü dünya'da, 'çevre ülkeler'de kalıcı olur.

Oysa Michael Billig'in çok ses getiren 1995 tarihli *Banal Nationalism* adlı kitabında da belirttiği gibi, kriz dönemlerinde görülen milliyetçi dışavurum, önceden temelleri atılmış ideolojik bir altyapıya dayanır. Ulus-devletler krizlerin olmadığı dönemlerde de varlıklarını sürdürürler. Milliyetçilik gerek devletin ideolojik araçlarıyla kamusal alanda, gerekse popüler kültür aracılığıyla gündelik hayatta sürekli yeniden üretilir. Çünkü bir milletin varlığını sürdürebilmesi, o milleti oluşturan bireylerin kendilerini milletin bir parçası olarak görmeye devam etmelerine bağlıdır. Bu da millete duyulan koşulsuz, mutlak sadakatin sürekli beslenmesi, yani milliyetçiliğin her gün yeniden üretilmesiyle mümkündür. Başka bir deyişle, millet-kurma süreci hiçbir zaman tam olarak sonuçlanmaz.

Buraya kadar söylenenlerden anlaşılacağı gibi, 'milliyetçilik yükseliyor mu?' sorusu yanıltıcı bir sorudur; milliyetçiliğin sürekliliğini görmemizi engeller. Milliyetçilik kriz dönemlerinde, belirli gelişmelerin etkisiyle daha görünür bir hal alabilir,

keskinleşebilir, saldırganlaşabilir. Ama asla yok olmaz. Krizsiz dönemlerde gündelik hayatın ayrıntıları arasına gizlenen bir inanç sistemi, bir bakış açısı, dünyayı ve gerçekliği algılama, anlamlandırma biçimi olarak varlığını sürdürür.

Milliyetçiliğin 'süreğen' bir söylem olması, onu radikal sağ partilerin seçim başarılarına indirgemenin yanlışlığını da gösterir. Kamuoyunda çok yaygın olan bu inanış, milliyetçiliğin yükseldiğine dair bir kanının oluşmasını sağlayan en önemli nedenlerden de biridir. 1980'lerin ikinci yarısından itibaren bazı Batı ülkelerinde, özellikle de kıta Avrupası'nda gözlenen radikal sağ oylardaki artış, görsel ve yazılı basında ciddi bir panik havasına yol açmış, liberal demokratik değerlerin tehdit altında olduğu izlenimini yaratmıştır. Benzer kaygılar Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)'nin 1999 genel seçimlerinde gösterdiği başarıdan sonra Türkiye'de de yaşanmış, kamuoyu hararetle milliyetçiliğin yükseliş nedenlerini tartışmaya başlamıştır. Aynı kaygının, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile müzakerelere başlamasıyla birlikte tekrar alevlendiğini, görsel ve yazılı basının tıpkı bir hastanın ateşini ölçer gibi, sürekli milliyetçilik yoklamaları yaptığını görmekteyiz.

Michael Billig'in de ısrarla vurguladığı gibi, bu tür bir kanının oluşmasında kamuoyuna yön veren aydınların da önemli bir payı vardır. Billig, Batılı akademisyenlerin 'başkalarının' milliyetçiliğini daha kolay gördüklerini, kendi milliyetçilikleri konusunda aynı duyarlılığı sergilemediklerini belirtir ve ekler:

Milliyetçilik sadece Fflanca konuşanların Belçika devletine karşı çıkmalarına yol açan ideoloji değildir. Aynı zamanda devletlerin, bu arada Belçika devletinin de, var olmasını sağlayan ideolojidir. Açık bir siyasi tehdit – Fflanca konuşanları gibi – söz konusu olmadığında, bu ideoloji banal, rutin, hatta görünmez olabilir (1995, 15).

Sosyal bilimciler milliyetçiliği çok sınırlı bir anlamda, radikal sağ ideolojileri tanımlamak için kullanmaktadırlar. Bu bakışa göre milliyetçilik akılcılıktan uzak, şiddete eğilimli, ilkel bir ideolojidir, bir tür 'aşırılıktır'. Bu tanım, sosyal bilimcilere milliyetçiliği başkalarına 'yansıtma' ve kendi milliyetçiliklerini görmezden gelme olanağı vermektedir. Milliyetçilik başkalarının malıdır, 'biz'im değil.

Çoğu zaman bu tutumu desteklemek için kendi milliyetçiliğimize farklı bir ad verme yoluna da gidilir. Genellikle bu iş için seçilen terim 'vatanseverlik'tir (birazdan göreceğimiz gibi, etnik milliyetçilik-vatandaşlığa bağlı milliyetçilik ayrımı da benzer kaygılarla yapılır). Bu görüşü savunan sosyal bilimcilere göre, milliyetçilik ve vatanseverlik birbirinden tamamen farklı iki ideolojidir. Milliyetçilik, normal olmayan, aşırı ve tehlikeli bir ruh halidir; vatanseverlikse normaldir ve sağlıklıdır. Her toplumun ihtiyaç duyduğu bir tutumdur. Ayrılmışların, ırkçı ve yabancı düşmanı radikal sağ partilerin ideolojisi olan milliyetçilik, bize yabancıdır (a.g.e, 16-17).

Bu noktada sorulması gereken sorular şunlardır: Iraklıları 'milliyetçi', Amerikalıları 'vatansever' yapan nedir? Neden Kuveyt'i işgal eden Iraklılar saldırgan, Irak'ı işgal

eden Amerikalılar demokrasi havarisi olarak görülürler? Devletin bütünlüğünü tehdit eden ayrılıkçı hareketleri aşırı ve tehlikeli kılan nedir? Neden toprak bütünlüğünü korumaya çalışan, gerektiğinde bu uğurda şiddete başvurmaktan kaçınmayan devlet 'normaldir'? O devlet de tarihte başka bir devlete, hatta devletlere karşı çıkarak kurulmamış mıdır? Kendi kaderini tayin hakkı sadece belirli bir dönemde, bazı halklar için mi geçerlidir? Özetle, yerleşik bir ulus-devletin milliyetçiliğini görmezden gelmemiz ya da 'vatanseverlik' olarak nitelendirmemiz, o ulus-devlete karşı kendi kaderini tayin hakkını uygulamaya yeltenen grupları ise 'milliyetçilikle' suçlamamız nasıl açıklanabilir?

Bu tutumun iç siyaset yorumlarına da birebir yansıdığını görmek mümkündür. Radikal sağ partilerin milliyetçi, dolayısıyla kaygı uyandırıcı, kendini merkezde konumlayan partilerin ise vatansever, dolayısıyla sağlıklı olarak kodlanmasını sağlayan bu tür bir bakış açısidir. Oysa üçüncü bölümde de göreceğimiz gibi, milliyetçilikle radikal sağ arasında kurulan bu bağ son derece sorunludur. Birincisi, çoğunlukla bu partilerin seçim başarıları geçicidir. Kalıcı olmayı başaran az sayıda parti de bunu ideolojilerine değil, başka etkenlere borçludur. İkincisi, bu partilere oy verenler her zaman milliyetçi saiklerle hareket etmez, farklı nedenlerle de bu partileri desteklerler. Üçüncüsü ve belki de en önemlisi, radikal sağ olarak nitelendirilmeyen, merkezde yer aldığı düşünülen partiler de daha az milliyetçi değildir. Bu anlamda radikal sağ partiler yüksek oy aldıklarında milliyetçilik yükselmiş, düşük oy aldıklarında ise gerilemiş olmayacaktır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, milliyetçilik gerek kamusal alanda, gerekse gündelik hayatta her gün yeniden üretilen, 'süreğen' bir bakış açısidir. Bu noktayı daha iyi anlamak için milliyetçi algılama biçiminin temel özelliklerine bakmamız gerekiyor (ayrıntılı bir tartışma için bkz. Özkırımı 2005; benzer bakış açıları için bkz. Calhoun 1997; Brubaker 2006; Suny 2001; Balibar 1990).

Milliyetçi algılama biçimi:

- Dünyayı 'biz' ve 'onlar', 'dost' ve 'düşman' olarak ikili kategorilere ayırır. 'Biz'i 'onlar'dan ayıran özellikleri vurgular; bunu yaparken de genelde iyi özellikleri 'biz'e, kötü özellikleri 'onlar'a atfeder. 'Onlar'ın 'biz'e yönelik kötü emelleri üzerine komplo teorileri, korkular üretir. Bu teorileri üretirken gerçeklere uyma kaygısı taşımaz; belirli zihinsel kalıplar yaratır ve bireyleri, çoğu zaman savundukları düşüncelere bakmadan, önceden yaratılan bu kalıplara uydurur.
- 'Biz'im çıkarlarımızı her zaman ve her koşulda 'onlar'ınkinin üzerinde tutar.
- Milletin çıkarlarını bireysel-kolektif her türlü çıkarın üzerinde tutar.
- Milliyetçiliği mutlak meşruiyet aracı olarak kabul eder. Bu çerçevede 'millet' ya da 'vatan' uğruna yapılan her şeyi hoş görür.

Öte yandan bu algılama biçimi toplumda varlığını üç biçimde sürdürür:

- *Kendini doğallaştırarak.* Milliyetçilik, kendini ‘mutlak değer’ olarak sunar; böylelikle milli değerler belirli bir tarihselliği olan toplumsal değerler olarak değil, bir ‘doğa kanunu’ olarak algılanır. Bu da milliyetçiliği etik bir değere, ahlaki bir dile dönüştürür. Milliyetçilik, siyaseti sınırlayan ufuk olur.
- *Hegemonya kurarak.* Benzer söylemler gibi, milliyetçilik de iktidar ve hegemonya peşinde koşar. Belirli değerler ve onları savunan aktörler arasında hiyerarsiler yaratır. Kendi algılama biçimini alternatif yorumlara egemen kılar; bu yolla milleti oluşturan bireyler arasındaki farklılıkları, görüş ayrılıklarını yok sayar.
- *Kurumsallaşarak.* Milliyetçilik, varlığını bir dizi kurumun yardımıyla sürdürür. Bunların en önemlisi devlettir. Ancak devletsiz milletlerin varlığından da anlaşılabilceği gibi, devlet olmadan da farklı araçlarla, en çok da ‘toplumsallaşma’ süreçleriyle, kendini yaşatır. Bu nedenle milliyetçilik, kurgulanmış da olsa, kök salmış, zaman içerisinde bir ‘gerçeklik’ kazanmıştır.

Elbette yukarıda sayılan özelliklere sahip tek söylemin, algılama biçiminin milliyetçilik olduğu söylenemez. Pek çok ideolojik yaklaşım (hatta din) dünyayı ikili kategoriler şeklinde algılar; kendisiyle aynı inancı paylaşanları farklı düşünenlerden üstün görür; kendini mutlak değer olarak sunmaya çalışır; iktidar mücadelelerine girer. Öte yandan milliyetçiliği benzer söylemlerden ayıran yönler de vardır. Örneğin, dinin aksine, milliyetçilik bu dünyaya aittir, yani ‘seküler’dir. Kendini doğallaştırma ve hegemonyasını kurma konusunda diğer ideojilerden, örneğin komünizmden, liberalizmden, çok daha ileridedir. Uluslararası sistem iki yüz seneyi aşkın bir süredir ulus-devlet temelinde kuruludur. Milliyetçilik, kendini liberal demokrat olarak tanımlayan ülkelerde bile büyük ölçüde bir tabu olmayı sürdürür. Milli değerler ya da semboller ‘kutsal’dır; onlara karşı gelmek, saygısızlık etmek büyük bedeller ödemeyi gerektirir. Bunların dışında milliyetçiliği benzer söylemlerden ayıran en önemli özelliği zaman ve mekanla kurduğu ilişkidir.

Benedict Anderson (1991)’ın işaret ettiği gibi, milliyetçiliğin kendine özgü bir zaman anlayışı vardır. Bu zaman anlayışı çizgiseldir; millet, tarih içinde geçmişten geleceğe akar. Geçmiş önemlidir, çünkü bir milleti diğerleri karşısında meşru kılan onun tarihidir. Öte yandan bu tarihin ‘gerçek’ olması gerekmez; milleti birleştireceğine inanılan her olay, ‘milli’ tarihin parçası sayılır. ‘Milli bütünlüğü’ tehdit edebilecek olaylar ise ‘milli’ tarihten dışlanır (Renan 1990 [1882]; Lowenthal 1985). Farklı sesler, farklı yorumlar bastırılır; alternatif geçmişler yok sayılır. Bu anlamda kolektif hafıza sürekli kontrol altında tutulmaya çalışılır. Gelecek de geçmiş kadar önemlidir. ‘Kader birliği’, kederi ve mutluluğu paylaşmak, el birliğiyle parlak bir geleceğe doğru yürümek, milliyetçi söylemin en çok kullandığı sloganlardan biridir (Bauer 2000 [1924]).

Milliyetçiliğin mekanla kurduğu ilişki de bir o kadar özeldir. Geçmiş olmayan bir millet olamayacağı gibi, ‘vatansız’ bir millet de olamaz (milliyetçilik-vatan ilişkisi üzerine bkz. White 2000; Kaiser 2001; Yiftachel 2001). Bu vatan henüz elde edilememiş, deyim

yerindeyse ‘hayali’ bir vatan da olabilir. Bu durumda da ‘vatan topraklarına bir gün geri dönmek’ milleti birleştiren unsurlardan biri olacaktır. Milliyetçi söylem, vatan bilincini yaratmak için bir dizi teknikten yararlanır. Bunların başında haritalar gelir. Haritalar ‘milli’ coğrafyayı logolaştırır, pullar, kağıt paralar, posterler aracılığıyla gündelik dolaşıma sokar. Milliyetçiliğin mekanla kurduğu ilişkide, tarihi anlamı olduğuna inanılan yerler, belirli olayları ya da ‘milli kahramanları’ anmak üzere dikilen anıtlar da ayrı bir önem taşır. Bu tür semboller, milletin şanlı geçmişini hatırlatarak milli birliği pekiştirir, milletin yeniden üretimine katkıda bulunur. Elbette milli tarih gibi, milli coğrafya da tartışmalıdır. Farklı projeler, farklı özelemler vardır. Ama tıpkı geçmişle kurduğu ilişkide olduğu gibi, milliyetçi söylem farklı vatan önerilerini reddeder, dışlar. Vatan tektir, değişmezdir.

Kısaca özetlemeye çalıştığımız bu özellikler, milliyetçiliği dinden ve benzer siyasi söylemlerden ayırır. Milliyetçiliğin kendine özgü bir zaman anlayışı, tarih anlayışı vardır. Kendini mutlaka sahip olduğu ya da bir gün sahip olmayı umduğu bir toprak parçasına bağlar. Üstelik bu seçimleri yukarıda saydığımız mekanizmalardan yararlanarak, yani kendini doğallaştırarak, hegemonyasını kurarak ve kurum-sallaşarak, yapar ve topluma empoze eder. Bu o kadar doğal, kendiliğinden gelişen bir süreçtir ki, çoğu zaman farkedilmez. Milliyetçilik, ancak gerçek ya da algılanan bir tehdit (ki bu tehdit genelde ya o milliyetçiliğin alternatif bir yorumu ya da başka bir milliyetçiliktir) söz konusu olduğunda ortaya çıkar, kendini gösterir. Bu durumda hegemonya duvarında bir delik açılır, milliyetçilik rüzgarları daha sert esmeye başlar. Bu, milliyetçiliğin hegemonyasını yeniden inşa etme çabasından başka bir şey değildir. İşte milliyetçiliğin yükselişi denilen şey de budur. Var olan ama farkedilmeyen milliyetçiliğin farkına varılmaya başlanması – bir tür ‘uyanma’, ‘ayrıldına varma’, ‘bilinçlenme’ süreci.

Başladığımız yere geri dönecek olursak: Dünyada milliyetçilik yükseliyor mu? Kısa yanıt, hayır. Nasıl algılasak algılayalım, elimizde milliyetçiliğin yükseldiğine dair somut bir veri yok. Yine de kısa yanıtla yetinmememiz ve ‘milliyetçilik yükseliyor mu?’ sorusunun kendisinin problemleri olduğunu belirtmemiz gerekir. Bu soru, milliyetçiliğin doğasını doğru kavramamızı engeller. Milliyetçiliğin belirli dönemlerde yükselen bir ruh hali olduğunu kabul edersek, diğer zamanlarda gerilediğini, hatta ortadan kaybolduğunu da kabul etmemiz gerekir. Bu, ateşli bir enfeksiyon geçirildiğinde sadece ateşi düşürmeye yoğunlaşmaya, enfeksiyona yol açan nedenleri göz ardı etmeye benzer. Ateş, bazı önlemler alınarak düşürülebilir. Ama ateşe yol açan nedenlerle ilgilenilmezse, vücut ister istemez yine tepki verecektir. Milliyetçilik, koşullar uygun oldukça yükselecektir. Burada unutulmaması gereken bir nokta da her toplumda milliyetçiliğin yükselmesinden çıkar sağlayan aktörler, ‘etnik girişimciler’ bulunduğuudur. Bu aktörler fırsat buldukça milliyetçi duyarlılıkları kaşıyacak, ateşi sürekli yükseltmeye çalışacaklardır. Milliyetçiliğin süregelen bir algılama biçimi olduğu, sürekli yeniden üretildiği kavranmadan etnik girişimcilerin hangi koşullar altında başarılı olduklarını anlamak da mümkün olmayacaktır.

ETNİK MİLLİYETÇİLİK, VATANDAŞLIĞA BAĞLI MİLLİYETÇİLİK

Milliyetçilik üzerine çalışan tüm sosyal bilimcilerin kabusu, tanım sorunudur. Üzerinde anlaşılmış, genel kabul görmüş bir milliyetçilik tanımı olmadığı gibi, farklı dönemlerde farklı yerlerde ortaya çıkmış tüm milliyetçilikleri kapsayacak bir tanıma ulaşamayacağını iddia eden araştırmacılar da vardır. Milliyetçiliğin tanımlanmasındaki temel sorun, kültür ve siyasetin milliyetçilikle ilişkisini kurmakta yatar. Kimilerine göre milliyetçilik, bağımsızlık ya da özerklik peşinde koşan salt siyasi bir idealdir. Kimileriye milliyetçiliğin daha çok kültürel bir ideal olduğunu, milletin kültürel varlığını korumayı amaçladığını, bunun bağımsız bir devlet yapısına sahip olmadan da gerçekleştirilebileceğini savunur. Tanım sorunuyla başa çıkamayan çok sayıda araştırmacı ise milliyetçilikleri sınıflara ayırmayı, kültür ve siyaseti ayrı kategoriler olarak değerlendirmeyi denemişlerdir. Bu yüzden milliyetçilik literatürü pek çok farklı sınıflandırma içerir.

Bunlar arasında en popüler olanı, biri etnik, diğeri vatandaşlığa dayalı (*civic*) iki tür milliyetçilik olduğunu ileri süren sınıflandırmadır. Kategorilere verilen isimler değişir: Etnik milliyetçiliğe kültürel, kolektivist, organik, soycu (*genealogical*) milliyetçilik (bazı yazarların İngilizce'deki *ethnonationalist* terimini birebir Türkçeleştirerek 'etnonasyonalist' terimini kullandıklarını da görürüz); vatandaşlığa bağlı milliyetçiliğe ise siyasi, bireyci, gönüllü (*voluntarist*), toprağa bağlı (*territorial*) milliyetçilik de denir. Son dönemde sıkça eleştirilmesine karşın bazı araştırmacıların analitik yönden yararlı buldukları için kullanmaya devam ettikleri bu ayırım, genel kamuoyunda, özellikle de görsel ve yazılı basında hiç tartışılmamış, sorgulanmadan kabul edilmiştir. Bunun nedenlerine birazdan değineceğiz. Ama önce bu ayırımın ne olduğunu ve nereden geldiğini hatırlayalım.

Bu ayırımın kökleri Alman tarihçi Friedrich Meinecke'nin ilk olarak 1907 yılında yayımlanan, 1970 yılında da İngilizceye çevrilen *Cosmopolitanism and the National State* adlı eserine kadar uzanır. Meinecke bu eserinde *Staatsnation* (devlet-millet) ve *Kulturnation* (kültür-millet) olmak üzere iki tür milliyetçilik olduğundan söz eder. Belki de İngilizceye geç çevrildiği için, bu eser akademik dünyada fazla yankı uyandırmaz. Ayırımı yaygınlaştıran 1944 yılında yayımlanan *The Idea of Nationalism* adlı kitabıyla yine bir Alman tarihçi, Hans Kohn, olur. Kohn bu çalışmasında, Meinecke'nin ortaya attığı sınıflandırmayı geliştirir; daha da önemlisi ona coğrafi ve ahlaki bir boyut katar.

Kohn'a göre Batı dünyasında, İngiltere'de, Fransa'da, Hollanda, İsviçre ve Amerika Birleşik Devletleri'nde, milliyetçiliğin doğuşu siyasi bir olaydır; millet, milliyetçilik doğmadan önce vardır ya da milliyetçi hareketle eş zamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Batı dünyası dışında ise, örneğin Orta ve Doğu Avrupa'da ya da Asya kıtasında, milliyetçilik daha geç, söz konusu toplumlar siyasi-toplumsal gelişimlerini henüz tamamlamadan ortaya çıkmıştır. Bu yüzden de Doğu'da milliyetçilik, var olan devlet

geleneğine karşı, onunla çatışarak gelişmiştir. Siyasi gelişim sürecini tamamlamamış toplumlarda yeşerdiği için de, kendini ilk olarak kültürel alanda ifade etmiştir. Başlangıçta kitlesel destekten yoksundur, çünkü henüz milliyetçiliği destekleyecek bir kitle, bir 'millet' yoktur. Millet, sonradan, aydınların, şairlerin çabalarıyla yaratılır (1958 [1944], 329-31). Öte yandan gelişimini daha önce tamamlamış olan Batı milliyetçiliğini örnek almak zorunda kalmaları, Doğulu eğitilmiş sınıfların gururunu yaralamış, Batı'ya ve Batı'nın liberal değerlerine karşı olan bir milliyetçilik kurgulamalarına yol açmıştır. Kohn'a göre:

Batı milliyetçiliği ilk ortaya çıktığında, onsekizinci yüzyılda moda olan bireyin özgürlüğü, akılcı kozmopolitanizm gibi kavramlarla içli dışlıyken, daha sonra gelişen Orta ve Doğu Avrupa ile Asya milliyetçilikleri farklı bir yön izler. Dışarıdan gelen etkilere hem bağımlı, hem de karşı olan ve siyasi ya da toplumsal bir karşılığı bulunmayan bu yeni milliyetçilik, kendine güvenli değildir. Aşağılık kompleksini sürekli kendine vurgu yaparak, aşırı bir özgüven sergileyerek gidermeye çalışır. Bu yüzden Almanya, Rusya ya da Hindistan'daki milliyetçiler, kendi milliyetçiliklerinin Batı'dakilerden daha derin, daha fazla açılım imkanına sahip olduğunu iddia ederler (a.g.e., 330).

The Idea of Nationalism, yazarın içinde yaşadığı döneme dair kaygılarını yansıtır (Calhoun 2005). Nazizm ve İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkıma birebir tanık olan Kohn, bir yandan faşizmin yükselişini açıklamaya çalışırken, bir yandan da Batı'nın liberal demokratik olduğuna inandığı milliyetçiliğini korumaya, hatta yüceltmeye çalışır. Bu yüzden de geliştirdiği sınıflandırma, Batı-Doğu karşıtlığı üzerinden hem coğrafi, hem de ahlaki bir boyut taşır. Ahlakidir, çünkü bir değer yargısı içerir: Kohn'a göre Batı dünyasının milliyetçiliği, Doğu'nunkinden üstündür. Aydınlanma çağı'nın tüm olumlu özelliklerini, akılcılığını, evrenselciliğini, bünyesinde barındırır; ortak bir iradeye, bireyin özgür seçimine dayanır. Batı'nın tartışmasız üstünlüğünü savunan bu anlayış, Kohn'un 'oryantalist' olmakla suçlanmasına yol açmıştır. Öte yandan bu eleştiriler, Kohn'un geliştirdiği ikili ayrımın etkisini azaltmaz. Ayrım, coğrafi boyutundan arındırılarak kullanılmaya devam edilir. Batı ve Doğu milliyetçilikleri yerlerini 'etnik' ve 'vatandaşlığa bağlı' milliyetçiliklere bırakır (Xenos 1996; Brown 2000; Shulman 2002; Kuzio 2002; Lecours 2000).

Vatandaşlığa bağlı milliyetçilik, genel olarak devletin temel ilkelerine ve kurumlarına bağlılık üzerinden tanımlanır. Bu ayrımın günümüzdeki en ateşli savunucularından Michael Ignatieff (1993)'e göre, vatandaşlığa bağlı milliyetçilik, ırk, deri rengi, dini inanç, dil gibi etkenlere bakmaksızın, milletin siyasi değerlerini paylaşan herkese açıktır. Bu anlamda millet, ortak bir ideali olan, eşit haklara sahip vatandaşlardan oluşan bir siyasi topluluktur. Bu tür bir millete üyelik de 'gönüllüdür'; bireyin özgür iradesiyle yaptığı seçime dayanır.

Etnik milliyetçilik ise kan bağı ve kültürel benzerliğe dayanır. 'Dışlayıcıdır', çünkü bu anlayışa göre milleti millet yapan ortak değerler, dil, din, örf ve adetler gibi önceden

var olduğuna inanılan nesnel özelliklerdir. Bu tür bir millete üyelik de bireyin özgür iradesine bağlı olamaz. Bireyin dilini, dinini seçme hakkı yoktur; bu yüzden üyelik doğuştan kazanılır, sonradan değil.

Etnik-vatandaşlığa bağlı milliyetçilik ayrımı Kohn'un ahlaki kaygılarını da aynen taşır (Yack 1999; Seymour, Couture ve Nielsen 1996). Batı milliyetçiliğinin tüm iyi özellikleri, örneğin liberal demokrasiye, akılcılığa bağlılığı olduğu gibi vatandaşlığa bağlı milliyetçiliğe aktarılır. Etnik milliyetçiliğin payına ise Doğu milliyetçiliklerinin tepkiselliği, dışlayıcılığı, kültürel olana duygusal bağlılığı düşer. Her zaman açıkça dile getirilmesede, vatandaşlığa bağlı milliyetçiliğin etnik milliyetçilikten üstün olduğu var sayılır. Siyasi değerlere bağlı milliyetçilik 'iyidir', kültürel değerlere bağlı olansa 'kötü'. Bu anlamda söz konusu ayrım 'meşrulaştırıcı' bir özellik de taşır. Pek çok siyasi aktör kendi milliyetçiliklerinin vatandaşlığa bağlı, dolayısıyla 'iyi', rakiplerinin milliyetçiliğinin ise etnik, dolayısıyla 'kötü' olduğunu iddia eder. Bu meşrulaştırıcı özellik sadece devletler tarafından ayrılıkçı hareketlere karşı kullanılmaz; ayrılıkçı hareketler de kendilerini benzer hareketlerden ayırmak ve haklıklarını savunmak için bu ayrımdan yararlanır. Örneğin Galler ve İskoçya'daki milliyetçi partiler, Plaid Cymru ve Scottish National Party, seçim manifestolarında vatandaşlığa bağlı bir milliyetçilik anlayışını savunduklarını belirtirler. Katalan milliyetçileri kendilerini Bask milliyetçilerinden herkese açık olma iddiasıyla ayırırlar. Bir önceki bölümde değindiğimiz gibi, çoğu zaman 'vatanseverlik' kavramı da bu amaca uygun olarak kullanılır; çünkü vatanseverlik, siyasi bir bağlılığı ifade eder ve herkese açıktır. Milliyetçilik ise dışlayıcıdır, çünkü doğuştan gelen özelliklere, kan bağına, soy sopa, kültüre dayalıdır.

Siyasi aktörler tarafından çok tutulan, görsel ve yazılı basın tarafından da desteklenen bu ayrım, hem uygulamada, hem de analitik açıdan son derece sorunludur. Uygulamada sorunludur, çünkü hangi milliyetçiliğin hangi kategoriye ait olduğunu saptamanın objektif-nesnel bir ölçütü yoktur (Smith 1995, 2001). Kohn'un savunduğu coğrafi ölçüt tamamen keyfidir. Örneğin yıllarca süren etnik çatışmalara ev sahipliği yapan Kuzey İrlanda ya da Bask ülkesi Doğu'da mıdır, Batı'da mı? Ya kadife devrimle ikiye ayrılan Çekoslovakya, etnik anlaşmazlıklar sonucu bugün bölünmenin eşiğinde olan Belçika? Ya da Kanada'dan ayrılmayı savunan Québec? Bu keyfilik yüzünden Kohn'un sınıflandırması akademik dünyada tamamıyla terkedilmiştir. Öte yandan bazı araştırmacılar, Kohn'un sınıflandırmasının yeni versiyonu olan etnik milliyetçilik-vatandaşlığa bağlı milliyetçilik ayrımını, coğrafi ölçütlere başvurmadan kullanmaya devam etmişlerdir. Bu noktada da karşımıza ayrımın analitik sorunları çıkar.

Temel sorun, kullanılan kategorilerin nasıl tanımlandığıyla ilgilidir. Etnik milliyetçiliği 'etnik' yapan nedir? 'Etnisiteye dayalı olması' ise, o halde 'etnisite' nedir? İşin asıl düğümlendiği nokta da budur, çünkü birçok araştırmacının da kabul ettiği gibi 'etnisite', sosyal bilimlerin en tartışmalı kavramlarından biridir. Bunun nedeni

'etnisite' ile 'kültür' arasındaki ilişkide yatar. Rogers Brubaker (2006)'ın işaret ettiği gibi, etnisiteyi soy sop, kan bağına, yani 'biyolojiye' indirgersek, o zaman etnik milliyetçilik kategorisinin bir anlamı kalmaz, çünkü bugün çok az sayıda milliyetçilik kendini biyolojik temelde, kan bağına ya da ortak atalara dayanarak tanımlar. Bu koşullar altında ortak kültüre dayalı milliyetçiliği de vatandaşlığa dayalı milliyetçilik sınıfına sokmamız gerekir; o zaman da hemen hemen bütün milliyetçilikler bu kategoriye girecektir. Aksini yapar, etnisiteyi kültürü de kapsayacak şekilde tanımlarsak, o zaman da her milliyetçilik etnik milliyetçilik sınıfına dahil olacaktır.

Bu noktayı vatandaşlığa dayalı milliyetçilik ile kültür arasındaki ilişkiye bakarak açabiliriz. Kendini sadece belirli siyasi ideallere, ortak değerlere bağlılık temelinde tanımlayan bir milliyetçilik var mıdır? Başka bir deyişle ortak tarihi, kültürü önemsemeyen, sadece bireylerin bugünkü inançlarına odaklanan bir milliyetçilikten söz edilebilir mi? Bu soruları yanıtlamak güç değil. Tüm milliyetçilikler belirli ölçüde kültüre dayanır. Örneğin vatandaşlığa bağlı milliyetçiliğin prototipi olarak gösterilen Amerika Birleşik Devletleri'nde vatandaşlık sonradan, bireyin özgür iradesiyle yaptığı bir seçimle değil, doğumla kazanılır ve Amerikan milletinin herhangi bir üyesi, liberal demokrasiye inanmıyor diye vatandaşlıktan atılmaz. Amerikan vatandaşlığına başvuran göçmenlerin anayasaya yemin etmesi yeterli değildir; Amerikan tarihini öğrenmeleri ve İngilizce konuşmaları da şarttır. Amerika ile Kanada hemen hemen aynı siyasi idealleri, değerleri paylaşırlar, ama bu ideallere bağlı bir Amerikalı durup dururken Kanadalı olduğunu düşünmeye başlamaz. Özetle Amerika'yı Amerika yapan bir dizi siyasi ideal değil, ortak bir tarih algısı, ortak 'kültürel' değerlerdir. Bu anlamda Amerikan kimliği ya da Kanada kimliği, Québec kimliğinden daha az kültürel değildir (Kymlicka 1999; Yack 1999; Nielsen 1999).

Tanımlarla ilgili bu sorunların farkında olan bazı araştırmacılar, etnik ve vatandaşlığa dayalı milliyetçilik kategorilerinin Weberci anlamda birer 'ideal tip' olduğunu, yani gerçek hayatta birebir karşılıkları olmayan, ama farklı milliyetçilikleri anlamamıza yardımcı olan modeller olduğunu ileri sürer. Örneğin milliyetçilik literatürünün önde gelen kuramcılarında Anthony D. Smith (2001), gerçek hayatta karşılaştığımız milliyetçiliklerin hem siyasi, hem kültürel unsurlar içerdiğini, bu anlamda etnik ve vatandaşlığa bağlı milliyetçilik modellerinin bir kısmını olduğunu iddia eder. Tamamıyla etnik ya da tamamıyla vatandaşlığa bağlı bir milliyetçilik olamayacağı gibi, herhangi bir milliyetçiliğin bünyesinde yer alan siyasi ve kültürel unsurların oranları da zaman içinde, çeşitli koşullara bağlı olarak değişebilir. Bu gözlemden yola çıkan Smith, bu tür ayrımların tamamen terkedilmemesi gerektiğini, somut milliyetçilikleri anlamamızı kolaylaştıracak soyut modeller olarak kullanılmalarında bir sakınca olmadığını söyler. Bu noktada söz konusu ayrımın içerdiği ahlaki çelişiklere gelebiliriz. Bu ayrımın kullanılmasında – Smith'in iddia ettiği gibi – gerçekten bir sakınca yok mudur?

Etnik milliyetçilik-vatandaşlığa dayalı milliyetçilik ayrımının bir değer yargısı içerdiğini, vatandaşlığa dayalı olanı 'iyi', etnik olanı 'kötü' olarak kodladığını, bu yönüyle de gerek araştırmacılar, gerekse siyasi aktörler tarafından bir 'meşruiyet silahı' olarak kullanıldığını söylemiştik. Ancak ayrımın dayandığı ahlaki ön kabul son derece yanlıcıdır. Siyasi tarih hiç de liberal olmayan vatandaşlığa dayalı milliyetçilik örnekleriyle doludur. Bu tür milliyetçiliğin en güzel örneklerinden Fransız milliyetçiliğinin geçmişinde binlerce Protestanın öldürüldüğü Saint-Barthélemy katliamı, Amerikan milliyetçiliğinin geçmişinde ise Amerikan yerlilerinin kıyımı, kanlı bir iç savaş, kölelik gibi sayfalar vardır (Canovan 1996; Hall 2003). Bu milliyetçiliklerin büyük bir bölümü dünyanın farklı bölgelerinde sömürge imparatorlukları kurmaya kalkmış, bu uğurda kan dökmekten de kaçınmamıştır.

Vatandaşlığa dayalı milliyetçiliklerin bugün de, özellikle göçmenler ve azınlıklar sözü konusu olduğunda, ne ölçüde 'liberal', 'demokratik', 'kapsayıcı' olduğu tartışmalıdır. Bu tür ülkelerin vatandaşı olmak, hiçbir zaman söylendiği kadar kolay olmamıştır. Brubaker (2006)'ın altını çizdiği gibi, 'vatandaşlık' kavramının kendisi 'dışlayıcıdır'; belirli bir refah seviyesine ulaşmış ülkeleri, daha fakir ülkelere karşı korumaya yarar. Burada temel nokta, milliyetçiliklerin 'kendilerinden olmayana' karşı takındıkları tutumdur. Vatandaşlığa bağlı milliyetçiliklerin ne ölçüde kapsayıcı, 'iyi' olduğunu en doğru şekilde Amerika Birleşik Devletleri'nde bir Müslüman, Fransa'da bir Cezayirli, İngiltere'de ise Pakistan ya da Bangladeş asıllı bir göçmen değerlendirebilecektir. 'Farklılık' sadece etnik-kültürel alanla da sınırlı değildir. 'Farklı düşünenler', rejim muhalifleri de 'sürüden ayrılmanın' bedelini ağır şekilde ödemişlerdir. Komünist avına çıkılan McCarthy dönemi, Yahudi bir subayın 'yanlışlıkla' vatana ihanetle suçlandığı Dreyfus olayı, vatandaşlığa dayalı milliyetçiliğin kaleleri Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa'da yaşanmıştır, etnik milliyetçilik anlayışına sahip olduğu iddia edilen ülkelere değil (Yack 1999). Kuşkusuz bu tür baskılar etnik milliyetçilik anlayışına sahip olan ülkelere de görülür. Örneğin Bismarck döneminin Almanyası'nda Katolikler ve sosyal demokratlar rejim düşmanı sayılmış, çeşitli baskılara maruz kalmışlardır. Ancak bu niteleme, farklı bir etnik kökene sahip olmalarından değil, farklı düşüncülerinden, rejimi eleştirmelerinden kaynaklanmıştır. Yani dışlama ölçütü etnik köken değildir. Bunun tersi de doğrudur; etnik milliyetçilik sınıfına sokulan Québec ya da Flaman milliyetçilikleri, tıpkı Amerikan milliyetçiliği gibi, kendi dil ve tarihlerini öğrenen herkesi (göçmenler dahil) milletin eşit bir üyesi olarak kabul etmektedir. Kaldı ki 'kapsanmak', 'milletin bir parçası sayılmak' azınlıklar tarafından her zaman hoş karşılanmaz. Örneğin Fransa'da doğan ve otomatik olarak Fransız vatandaşı sayılan Cezayir göçmenlerinin bir bölümü, bu uygulamaya karşı çıkmaktadır. Bu yüzden asimilasyon politikaları da bir tür baskı yöntemi olarak algılanır. Çokkültürlülük alanındaki çalışmalarıyla adını duyuran Will Kymlicka (1995)'nın da belirttiği gibi, etnik azınlıklar çoğu zaman egemen milletin parçası olmak değil, kendi özgül varlıklarını sürdürmek, kültürlerini yaşatmak isterler.

Özetleyecek olursak, etnik milliyetçilik-vatandaşlığa dayalı milliyetçilik ayrımı gerek analitik, gerekse ahlaki açıdan son derece sorunludur. Bugünün dünyasında kendini soy sop, kan bağı gibi biyolojik ölçütlere dayanarak tanımlayan milliyetçilik çok azdır; radikal sağ hareketler bile ırkçılığı, kafatasçılığı reddeder. Öte yandan kültüre, ortak bir tarih algısına dayanmayan milliyetçilik de yoktur. Milliyetçilik, doğası gereği, siyaseti ve kültürü bir araya getirir (Eley and Suny 1996); deyim yerindeyse ‘kültürü siyasallaştırır’, ‘siyaseti de kültürel bir temele dayar’. Bu anlamda her milliyetçilik, tartışmakta olduğumuz ayrımın kategorilerini kullanacak olursak, belirli ölçülerde hem etnik, hem de vatandaşlığa dayalıdır. Daha vurucu bir şekilde ifade edecek olursak: Her milliyetçilik ‘etniktir’. Salt siyasi, salt vatandaşlığa dayalı milliyetçilik yoktur.

Bu noktanın önemi, ayrımın meşrulaştırıcı bir silah olarak kullanıldığını anımsarsak daha iyi anlaşılır. Siyasi aktörlerin kendi milliyetçiliklerini ‘siyasi’, dolayısıyla ‘iyi’ olarak yansıtmaya çalışmalarında, rakip milliyetçilikleri ise ‘etnik’ olarak niteleyip meşruiyetlerini tartışmaya açmalarında şaşılacak bir şey yoktur. Altı çizilmesi gereken, bu ayrımı kullanan araştırmacıların da isteyerek ya da istemeyerek siyasi aktörlere koz vermekte olduğudur. Milliyetçilikleri siyasi ve kültürel olmak üzere iki sınıfa ayırma, bu sınıflar arasında da değer yargılarına dayalı bir hiyerarşi yaratma çabası, siyasi aktörlerin elinde kendi milliyetçiliklerine ulusal ya da uluslararası alanda meşruiyet kazandırma, aynı zamanda da siyasi rakiplerini ‘gayrimeşru’ ilan etme yolunda eşi bulunmaz bir silaha dönüşür. Bu anlamda etnik milliyetçilik-vatandaşlığa dayalı milliyetçilik ayrımının kendisi ‘siyasidir’; hatta çoğu zaman ‘milliyetçi siyasetin’ bir parçasıdır.

‘MİLLETİN BÖLÜNMEZ BÜTÜNLÜĞÜ’

Milliyetçiliğin en belirleyici özelliklerinden biri de milletin homojen (türdeş), bölünmez bir bütün olduğuna inancıdır. Milliyetçilik çalışmalarının önde gelen kuramcılarından Ernest Gellner’in sıkça atıfta bulunulan milliyetçilik tanımı bu noktanın altını çizmeye çalışır: ‘Milliyetçilik, siyasi ve milli birimlerin birbirleriyle örtüşmesi gerektiğini savunan siyasi doktrindir’ (1983, 1). Yani milliyetçilik, milletle devletin sınırlarının birebir örtüşüğünü varsayar. Elbette gerçek dünyada böyle bir örtüşme söz konusu değildir. Her millet içinde farklı etnik kökenlere, kültürel özelliklere sahip azınlıklar barındırır; milletin bir bölümü ise devlet sınırlarının dışında, başka devletlerin idaresi altında yaşar. Ancak milliyetçilik türdeşlik iddiasından asla vazgeçmez ve en büyük özlemi olan türdeş toplumu yaratmak uğruna elinden geleni yapar. Bunun için kullanılan yöntemler çeşit çeşittir. Gönüllü asimilasyondan nüfus mübadelelerine, etnik temizlikten soykırıma kimi bugün artık uluslararası hukuk tarafından insanlığa karşı suç sayılan birçok yöntem, tarih boyunca farklılıktan arındırılmış türdeş bir toplum yaratma adına denenmiştir. Bu çabalar büyük insanlık trajedilerine yol açmış, yine de amacına tam olarak ulaşamamıştır. Özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısında,

modernleşme ve küreselleşme süreçlerinin etkisiyle hızlanan göç hareketleri, tek bir etnik kökene dayanan, aynı kültürü paylaşan bireylerden oluşan 'yekpare' bir millet özlemini tamamen geçersiz kılmıştır (Hall 2003; Parekh 1999, 2000).

Buna rağmen milliyetçi söylem, milletin içinde barındırdığı farklılıkları görmezden gelmeyi sürdürür. Farklılıklar kabul edilse bile, milliyetçi algı biçiminin temel özelliklerini sıralarken belirttiğimiz gibi, millete olan bağlılık diğer tüm bağlılıkların üzerinde tutulur. Kolektif bir 'biz' vardır; bu 'biz' 'onlar'dan farklıdır ve 'biz'in çıkarları 'onlar'ın çıkarlarından üstündür. Milliyetçilik, 'biz'in dayandığı kültürü, değerleri de tanımlar. Buna göre tek bir 'otantik', gerçek milli kültür vardır; 'biz'i oluşturan her birey bu kültürü paylaşır. Bunun dışındaki kültürler, otantik, yani gerçek, değildir.

Kolaylıkla tahmin edileceği gibi, bu 'biz' kavramı son derece sorunludur. Yukarıda belirttiğimiz gibi, her millet bünyesinde birçok azınlık barındırır. Bu azınlıklar farklı etnik kökenlere sahip bireylerden oluşabileceği gibi, egemen grupla aynı etnik kökeni paylaşan, ama farklı millet kurguları, farklı özelemleri, farklı değerleri olan, kısacası 'farklı düşünen' bireylerden de oluşabilir. Daha da önemlisi, milletin sınırları durağan ve sabit değildir. Zaman içerisinde iç ya da dış koşulların etkisiyle millet yapısı 'değişir'. Savaşlar, göçler, doğal afetler yaşanır; etnik gruplararası evlilikler yapılır; nüfus dengeleri değişir. Ya da konjonktürel gelişmelere bağlı olarak farklı projeler, farklı özelemler ortaya çıkar. Milletler yaşayan, canlı organizmalardır; sabit kalmazlar. Bu durum milli kültürler için de geçerlidir. Bhikhu Parekh'in de işaret ettiği gibi:

Kültür ... edilgen bir miras değil, etkin bir anlam yaratma sürecidir. Verili değildir, sürekli yeniden tanımlanır, yeniden oluşturulur. Değişimlere yön veren, alternatifleri sınırlandıran bir altyapısı vardır ama bu altyapı oldukça esnek ve değişkendir. Kültür kendini benimseyen bireylerin bilinçlerini biçimlendirirken, bireyler de kültürü değiştirir, yeniden tanımlar (2000, 152-3).

Ayrıca kültürler toplumdaki iktidar ilişkilerini yansıtır. Dolayısıyla bu ilişkiler ve iktidar hiyerarşisi değiştikçe, milli kültür de yeniden tanımlanacaktır. Bu anlamda milletin ve milli kültürün oluşturulma, kurgulanma süreci asla sona ermez. Günün koşulları uyarınca evrilererek devam eder.

Öte yandan milletler ve milliyetçiliğe dair kamuoyunda yazılıp çizilenler bu basit gerçeği gözardı eder, milletlerden yekpare bir bütün olarak söz etmeyi sürdürür. Bu da 'bölünmez millet' mitinin yaygınlaşmasına katkıda bulunur. Bu sorun görsel ve yazılı basına özgü de değildir. Akademik dünyada üretilen eserler de çoğu zaman aynı bütünleştirici 'dili' kullanır. Rogers Brubaker (2002), Ronald G. Suny (2001) gibi bir dizi araştırmacı bu soruna 'gerçeklik kazandırma', 'somutlaştırma' (*reification* – bu terim Türkçeye 'şeyleştirme' olarak da çevrilir) adını verir.

'Gerçeklik kazandırma', tarihsel ve toplumsal bir kökeni olan süreçlerin tarihten, hatta zamandan soyutlanarak, her zaman var olan, hiç değişmeyen, neredeyse

‘doğal’ olaylar olarak algılanmasıdır. Bu bakış açısı, her gelişmenin bir başlangıcı ve muhtemelen sonu olduğunu, belirli koşullara bağlı olarak ortaya çıktığını gizler, olayları ‘tarihsizleştirir’, ‘nedensizleştirir’ ve ‘doğallaştırır’ (Thompson 1990, 65). Özellikle millet ve milliyetçilik tartışmalarında bu sorun oldukça belirgindir. Akademik literatürde bu konuyu en çok irdeleyen araştırmacı olan Rogers Brubaker (1996, 1998)’a göre, etnik gruplardan ya da milletlerden söz ederken farkına varmadan onlara gerçeklik kazandırır, onları belirli bir amacı olan kolektif aktörler olarak tanımlar. Deyim yerindeyse, onları ‘kişileştirir’. Gündelik dilimizde ‘Sırplar’, ‘Hırvatlar’, ‘Fransızlar’ sınırları belli, homojen, organik bir bütün oluşturur. İçerdikleri farklılıklar, bölünmeler, kırılmalar yok sayılır. Burada temel sorun, siyasette kullanılan kategorilerin akademik çözümlerle sızmasıdır; yani milliyetçi pratikte bir karşılığı olan ‘millet’, ‘milli kimlik’, ‘milli kültür’ gibi unsurların milliyetçiliği anlamaya çalışırken sorgulanmadan, ‘gerçekmiş’ gibi kabul edilmesidir.

Brubaker’e göre bu sadece akademik bir sorun da değildir. ‘Gerçeklik kazandırma’ aynı zamanda toplumsal bir süreçtir ve milliyetçi pratikte önemli bir yeri vardır. Milletlerden, etnik gruplardan ezelden beri var olan, ebediyete kadar da var olmaya devam edecek olan, tarih-dışı yapılar olarak söz eden siyasi aktörlerin amacı, aslında bu grupları yaratmaktır; kitleleri seferber etmek, bir araya getirmek, bu yolla da ‘milleti’ oluşturmaktır (2002, 166-7). Akademik çözümlerimizde siyasi aktörlerin diline tutsak düşer, milletlerin tarihsel kökenlerini unutursak, içlerinde barındırdıkları farklılıkları, zaman içinde geçirdikleri değişimleri göz ardı edersek sadece milletleri ve milliyetçilikleri anlama şansımızı kaybetmez, aynı zamanda etnik girişimcilerin çabalarına da meşruiyet kazandırmış oluruz. Dolayısıyla yapmamız gereken ‘ulus-devletin uluslararası sistemde en geçerli siyasi ve kültürel model olmasını sağlayan nedir?’ sorusunu sormaktır; milliyetçiliği bu derece güçlü ve geçerli kılan etkenleri sorgulamaktır. Bu, Brubaker’ın da belirttiği gibi, milletlerin varlığını, başka bir deyişle birçok insanın uğruna canlarını vermesini sağlayacak ölçüde ‘gerçekliğe’ sahip olduğunu inkar etmemizi gerektirmez. O gerçekliği farklı bir şekilde kavramsallaştırmamızı, milleti doğal, ezelden beri var olan bir topluluk olarak değil, kurgulanmış, tarih içinde belirli koşullar altında ortaya çıkmış bir yapı olarak görmemizi sağlar; yani ‘rastlantısallığını’ anlamamızı kolaylaştırır. Bu son nokta çok önemlidir, çünkü milletlerin ve milliyetçiliklerin doğuşu (aslında tarihin gelişimi) büyük ölçüde rastlantısalıdır. Farklı koşullar altında farklı sonuçlar doğacaktır. Örneğin Napolyon Waterloo Savaşı’nı kaybetmese ya da Hitler Rusya’yı işgal etmeye kalkışmasa, bugünkü Avrupa siyasi haritası büyük olasılıkla çok farklı olacaktır (1996, 16).

Buraya kadar söylediklerimizi toparlayalım. Milliyetçilik her ne kadar sınırları belli, homojen bir ‘biz’ hayali kursa da, böyle bir ‘biz’ yoktur. Her millet bünyesinde belirli ölçüde farklılık barındırır; milleti oluşturan bireylerin millete dair farklı kurguları, farklı projeleri vardır. Geleceğe yönelik özelemler bireyden bireye, gruptan gruba

değişir. Milliyetçilik, milleti millet yapan ortak değerlerden söz edebilir; ancak 'biz'i oluşturan bireyler bu değerleri farklı algılayacak, söz konusu değerlere farklı oranlarda bağlılık duyacaklardır. Üstelik 'milli değerler', milli kültür', hatta 'milli kimlik' zaman içinde değişir, evrilir. Özetle bugünün 'Alman milleti', ondokuzuncu yüzyıldaki 'Alman milleti' değildir; ayrıca yine bugün 'Alman milleti', onu oluşturan bireyler tarafından farklı şekillerde algılanacak, farklı ölçüde seviyecektir. Ezelden ebediyete uzanan tek ve bölünmez bir Alman milleti yoktur, hiç olmamıştır.

Millet yekpare bir bütün değilse, her milletin tek bir milliyetçilik ürettiği de söylenemez. Bu devlet-kurma sürecinde de, devlet kurulduktan sonra da geçerlidir. Millet-kurma süreci, 'teleolojik', yani öngörölmüş, belirlenmiş bir amacı gerçekleştirmeye yönelik bir süreç değildir. Tam tersine farklı projelerin, farklı özelemlerin birbirleriyle diyalog halinde olduğu, pazarlık ettiği, kimi zaman açıkça çatıştığı bir süreçtir (Duara 1996; Verdery 1993). Bir anlamda farklı grupların ya da projelerin 'hegemonya' mücadelesidir. Bu mücadele, belirli tarihsel-toplumsal koşullar altında gerçekleşir ve bu koşullar mücadele sürecini etkiler. Bazen ufak rastlantılar, bazen dönemin koşullarının dayatması, bir projenin rakiplerine üstünlük sağlamasını mümkün kılar. Mücadeleyi sadece yapısal koşullar değil, aktörlerin stratejileri, hatta kişilikleri de etkiler. Daha da önemlisi, mücadele süresince 'milli' projeler de koşullara uyum sağlamak için değişir, evrilir. Özetle, millet- ya da devlet-kurma süreçleri sonu başından belli süreçler değildir. Farklı bir şekilde ifade edecek olursak, millet-kurma, önceden var olan bir milletin 'uyanma' ve kendi kaderini tayin etme süreci olarak görülemez. Millet, farklı milliyetçi projelerin hegemonya mücadelesi sonucu 'kurulur', 'kurgulanır'.

Bu durum, 'milli mücadele' başarıya ulaştıktan, bağımsız bir devlet kurulduktan sonra da devam eder. Rakiplerine üstünlük sağlayarak devleti kuran milliyetçi proje, elbette avantajlı konumdadır, çünkü kendi değerlerini, özelemlerini toplumun geri kalanına kabul ettirmek, gerektiğinde empoze etmek için artık 'devletin ideolojik araçlarını', kurumlarını kullanabilecektir. Aileden eğitim sistemine, askerlikten medyaya, ekonomiden siyasete tüm toplumsallaşma süreçleri devletin kontrolü altındadır. Bu süreçler minik semboller, farkına varılmayan telkinler aracılığıyla gündelik hayata da sızar ve bu yolla gündelik hayatın kamusal hayatı desteklemesi sağlanır. Bu, milliyetçiliğin hegemonyasını sürdürebilmek amacıyla kendini sürekli olarak yeniden üretmesinden başka bir şey değildir. Hegemonya, Antonio Gramsci'nin tanımladığı şekliyle 'zorlama' (*coercion*) ve 'rızasının' (*consent*) karmaşık bir bileşimdir. Milliyetçilik de dahil hiçbir ideoloji ya da söylem, egemenliğini sadece zorlamayla sürdüremez. Kontrol altında tutmaya çalıştığı kitlelerin onayına, rızasına da gereksinim duyar. İşte yeniden üretim bunu sağlar.

Ancak hegemonya mücadelesi kolay kolay sona ermez. Devlet milliyetçiliği ne kadar güçlü, ne kadar egemen olursa olsun, toplum, yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi,

yekpare bir bütün olmadığından, yani farklılıkları içerdiği için, alternatif milliyetçilikler üretir. Bunlar kimi zaman devlet-kurma sürecinden artakalan alternatif projelerin yeniden hortlamasından ibarettir, kimi zaman da değişen koşulların etkisiyle ortaya çıkan yeni projelerdir. Bu alternatiflerin devlet tarafından empoze edilen ve yeniden üretilen milliyetçilikle ilişkisi de karmaşıktır. Kimi zaman uzlaşmayı, kimi zaman çatışmayı içerir. Burada tekrar Gramsci'nin hegemonya kavramına dönmemiz gerekiyor. Söz konusu kavramı milliyetçiliğe uygulamaya çalışan William Roseberry (1996)'nin de ileri sürdüğü gibi, hegemonya egemenliğini, herkesin paylaştığı ortak bir ideoloji yaratarak değil, kurduğu düzende konuşabilmeyi, eyleyebilmeyi mümkün kılan ortak bir dil oluşturarak sağlar. Bu ortak dil, hegemonyaya karşı çıkış biçimlerini de belirler. Yani hegemonyaya direnenler de hegemonik dili kullanırlar. Somutlaştırarak olursak, devletin kurduğu ve yeniden ürettiği milliyetçiliğe karşı çıkan gruplar da milliyetçi dili, hatta çoğu zaman devlet milliyetçiliğinin dilini kullanacaklardır. Devlet milliyetçiliği birtakım parametreler oluşturur; her karşı çıkış, her alternatif milliyetçi proje, bu parametrelerle sınırlı kalacaktır. Parametrelerin de sorgulandığı karşı çıkışlar olabilir. Ama bu karşı çıkışların sayısı görece olarak daha az olacaktır ve mücadele, direnenler için çok daha zorlu geçecektir, çünkü 'devleti yıkmayı amaçlayan' projeler olarak kodlanacaklardır – azınlık milliyetçiliklerinin kodlandığı gibi.

Burada vurgulamamız gereken son nokta, hegemonyanın iki aşamalı olduğudur. Birinci aşama, devlet milliyetçiliğinin hegemonyası, ikinci aşama ise daha genel olarak milliyetçiliğin hegemonyasıdır. Biraz önce de belirttiğimiz gibi, devleti kuran milliyetçiliğe çoğu karşı çıkış, onun hegemonyasını bir ölçüde tanı; devletin parametrelerinin dışına çıkmaz, onun dilini, kavramlarını kullanır (Türkiye'deki alternatif milliyetçiliklerin laiklik ilkesini ya da genel anlamda Kemalizmi sorgulamaması gibi). Ancak bazı milliyetçilikler birinci hegemonyayı aşmayı başaracak, devletin temel ilkelerini de sorgulayacaklardır (örneğin Kürt milliyetçiliğinin bazı biçimlerinin federasyon tezini savunması gibi). Yine de bunu milliyetçiliğin 'evrensel' dilini kullanarak yapacaklardır. Yani devlete ve onun ilkelerine karşı başka bir 'milliyetçi' projeyi savunacaklardır; bir dizi 'milli' ilke ve değer yerine başka 'milli' ilkeler, değerler önerecekler, hegemonik milliyetçiliğin parametrelerini başka bir milliyetçiliğin parametreleriyle değiştirmeyi hedefleyeceklerdir. İkinci hegemonyayı aşan, yani milliyetçiliğe 'milliyetçi olmayan' bir yerden karşı çıkan projeler (kozmpolit, çokkültürcü, vb.) günümüz dünyasında yok denecek kadar azdır; daha da ötesi cılızdır, toplumsal-kitlesele destekten yoksundur.

Özetleyecek olursak, gerek devlet-kurma sürecinde, gerekse devlet kurulduktan sonra, tek bir milliyetçilik yoktur; milliyetçi projeler vardır. Bu projeler ve onların savunucuları arasında bir tür hegemonya mücadelesi yaşanır. Projeler birbirleriyle diyaloga girer, uzlaşır ya da çatışır. Sonuçta bir milliyetçi proje, geçici de olsa, üstünlük sağlar ve kendi inançlarını, değerlerini, özelemlerini topluma aktarmaya, gerektiğinde

empoze etmeye başlar. Ancak hegemonya mücadelesi sona ermez. Farklı projeler ortaya çıkar ve egemen projeyi tehdit etmeye başlar. Egemen milliyetçi proje, bir yandan egemenliğini sağlama almak için kendini yeniden üretirken, diğer yandan da alternatif projeleri susturmaya, bastırmaya, hatta yok etmeye çalışır. Devletin ideolojik araçlarına sahip olan egemen proje, bu mücadelede avantajlı konumdadır. Bu avantajını pekiştiren bir başka unsur da alternatif projelerin egemen milliyetçiliğin dayattığı dili içselleştirmiş olmalarıdır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, hegemonyaya karşı çıkışlar da çoğu zaman hegemonik dili kullanır. Egemen milliyetçilik ne ölçüde baskın olursa olsun, homojen, yekpare bir millet yaratmayı – en azından günümüz koşullarında – başaramayacaktır. Bu yüzden bir alternatif projeyi yok etse bile, yenisi ortaya çıkacak, hegemonya mücadelesi sürüp gidecektir. Millet-kurma süreci hiç sona ermeyecektir.

Yukarıda söylenenler ışığında yapılması gereken, milletlerden ‘bölünmez’ bir bütün gibi söz etmekten vazgeçmek, içerdikleri farklılıkları göz ardı etmeyen bir dil geliştirmektir. Aynı şey, milliyetçilikler için de geçerlidir. Tek bir milliyetçilikten söz etmek, o milliyetçiliğin oluşum sürecinde yaşanan çatışmaları, fikir ayrılıklarını örter; millet- ve devlet-kurma süreçlerinin bir tür hegemonya mücadelesi olduğu gerçeğini unutturur. Bu bağlamda milliyetçiliği anlamaya ve anlatmaya çalışanlara düşen, milletin ve milliyetçiliğin ortaya çıktığı dönemde yaşananları gün ışığına çıkarmaktır. Millet- ve devlet-kurma süreçlerinde ne tür alternatifler tartışılmış, hangi özelemler dile getirilmiştir? Belirli bir milliyetçi projenin hegemonya savaşından galip ayrılmasını sağlayan etkenler nelerdir? O projenin egemenliği garanti altına alındıktan sonra alternatif projelere ne olmuştur? Hegemonya savaşının bu şekilde sonuçlanmasından hangi gruplar, hangi siyasi aktörler yarar sağlamıştır? Milleti ve milliyetçiliği ‘verili’ kabul etmek yerine bu tür sorulara yanıt aramak, milliyetçi algı biçiminin doğasını anlamamıza büyük katkıda bulunacaktır.

Bu bölümde milliyetçiliğe dair kamuoyunda yaygın olan bir dizi mitle hesaplaşmaya çalıştık. Akademik dünyada yoğun bir şekilde tartışılan, ancak kamuoyunda hiç sorgulanmadan kabul edilen milliyetçiliğin yükseldiği, biri vatandaşlığa dayalı (yani iyi), diğeri ise etnik (yani kötü) iki tür milliyetçilikten söz edilebileceği, milletin bölünmez bir bütün olduğu ve her ulus-devletin tek bir milliyetçilik ürettiği yönündeki inanışları eleştirdik. Bu anlamda milliyetçilik çalışmaları literatüründeki son tartışmaları kamuoyuna aktarmayı hedefledik. Bir diğer amacımız da milliyetçiliğin Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerindeki rolünü anlamaya çalışırken kullanabileceğimiz alternatif bir kavramsal-kuramsal çerçeve önermektir. Biraz da bu nedenle, tartışmamız soyut bir düzlemde kaldı. Bir sonraki bölümde şu ana kadar söylediklerimizi somut bir örneğe, Türkiye’ye, uyarlayacağız. Bu sayede ortaya attığımız kavramsal-kuramsal önermelerin de daha iyi anlaşılacağını umuyoruz.

III. Türkiye’de Milliyetçilik

Vaktinden önce anlamının şaşkınlığı mı

Vaktinde anlamının sevinci mi

Ya da biraz geç kalmanın

O gereksiz tedirginliği mi

Hangisi

‘Milliyetçiliğin yükselişi’... ‘Milliyetçilik dalgası’... ‘Milliyetçilik rüzgarı’... ‘Milliyetçilik patlaması’... ‘Türkiye’de milliyetçilik güç kazanıyor’... ‘Milliyetçilik artık egemendir’... Türkiye’nin önde gelen köşe yazarlarından yapılan bu alıntılar, Avrupa Birliği’ne üyelik sürecinde yükseldiği düşünülen milliyetçiliğin yoğun bir şekilde tartışılmaya başladığı son iki yıla değil, sekiz yıl öncesine ait. 18 Nisan 1999 genel seçimlerinde MHP’nin oylarını gözle görülür biçimde arttırmasıyla başlayan ‘milliyetçilik yükseliyor’ tartışmasını bugün çoğumuz hatırlamıyoruz bile. Oysa Türkiye’de milliyetçilik ilk kez bugün ‘yükselmeyordu’; daha önce de ‘yükselmmişti’. Tartışma son derece hararetiydi. Yazılı basının önde gelen isimleri ‘milliyetçilik rüzgarı’na açıklamak için birbirleriyle yarışa girmişlerdi. ‘Ama gözünüzde hala üç kuruluşluk itibarımız kaldıysa, dikkatinizi İtalyan Başbakanı D’Alema’nın ... milliyetçi oy patlamasındaki katkısına çekmek isteriz’ (Enis Berberoğlu, *Hürriyet*, 22 Nisan 1999). ‘Türkiye yıllardır gözünü dikmiş “irticai hortlamayı” izlerken, yaşanan “milliyetçi hortlamayı” fark edememiş meğerse...’ (Gülay Göktürk, *Sabah*, 20 Nisan 1999). ‘Bu seçim, numaracı cumhuriyetçilerin, döneğin, yağdanlıkların ve Amerika’nın Türkiye’deki “işbirlikçi sefireleri”nin hezimetidir’ (Hasan Pulur, *Milliyet*, 21 Nisan 1999). ‘MHP’nin oy patlamasını açıklamaya ne şehit aileleri yeter, ne de genç işsizler. Milliyetçiliğin yükselişini önce sınıraşırı geniş bir çerçevede algılamak gerekir. O çerçevenin malzemesi “Küresel Paradoks (aykırılık) denilen olgudur’. (Zeynep Göğüş, *Sabah*, 20 Nisan 1999). ‘İyi de, siz futbol seyircilerine, yıllardır her sıradan lig maçında bile “İstiklal Marşı”ımızı kim söyletiyor? Tırmanan milliyetçiliğin ayak seslerini duymak bu kadar mı zordu?’ (Ali Kırca, *Sabah*, 20 Nisan 1999). ‘Başta Avrupa olmak üzere birtakım çevreler Türkiye’de bu türden bir milliyetçilik dalgasının yükselmesi için ellerinden geleni yaptılar’ (Haluk Şahin, *Radikal*, 21 Nisan 1999). ‘Milliyetçi değerler Türkiye’de boşuna yükselmedi. Onun itici gücü, özellikle ANAP’ın, DYP’nin, CHP’nin ülke meseleleri karşısındaki beceriksizliği ve umursamaz tavırları

oldu' (Doğan Heper, *Milliyet*, 21 Nisan 1999). 'Bahçeli'nin ... mutedil tavrı, öte yandan Güneydoğu nedeniyle yükselen milliyetçilik rüzgarı, MHP'nin sandıkta olağanüstü patlama yapmasına yol açtı' (Hasan Cemal, *Milliyet*, 20 Nisan 1999). 'Türkiye sadece sağa doğru kaymıyor. Bunun ötesinde, milliyetçi sağa kayıyor. Güneydoğu'da on beş yıldır süren savaşın, yaşamını yitiren otuz bin insanın, ortalama yurttaşın siyasal görüşünü nasıl etkilediği ilk kez bu seçimde netleşiyor' (Yalçın Doğan, *Milliyet*, 19 Nisan 1999). '...Apo'nun yakalanması ve PKK terörüne karşı yurt dışında yükselen tepki, bu milliyetçilik potansiyelini bir yanardağ gibi patlattı' (Tamer Korkmaz, *Zaman*, 20 Nisan 1999).

Elbette Türkiye'de milliyetçiliğin 'bir yanardağ gibi patladığını' tek düşünenler, Türkiyeli yazarlar değildi. Avrupa'nın başlıca yayın organlarında da buna benzer yorumlar yer alıyordu. Örneğin Stephen Kinzer, 19 Nisan tarihinde *The New York Times*'da yayımlanan yazısında, Abdullah Öcalan'ın ele geçirilmesinin milliyetçi duyarlılıkların keskinleşmesine yol açtığını yazıyordu. Bir gün sonra *The Washington Post*'ta Howard Schneider, kabardığı farkedilmeyen milliyetçi dalğanın Türkiye'de şok yarattığını söylüyor ve bu dalğanın Türkiye'nin dış ilişkileri ve Kürt azınlık açısından ciddi tehlikeler doğurabileceğini iddia ediyordu. İngiliz *The Guardian* gazetesinde yazmakta olan Chris Morris ise genel seçimlerin ana temasının milliyetçiliğin yükselişi olduğunu öne sürüyor ve ekliyordu: 'Bu sonuçlar ülkedeki derin görüş ayrılıklarını da ortaya çıkarıyor' (20 Nisan 1999).

Bir süre gerek dış, gerekse iç basında yoğun bir şekilde süren milliyetçilik tartışmasının daha sonra bıçak gibi kesildiğini görüyoruz. Ta ki Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne adaylık sürecinin ivme kazandığı 2005 yılına kadar. Bu noktada, 17 Aralık 2004 zirvesi ve sonrasında yaşanan bazı olumsuzluklar sonucu Türkiye kamuoyunda beliren (aslında adaylık sürecini yaşayan tüm ülkelerde görülen) Avrupa karşıtı hava, milliyetçilik tartışmasını tekrar alevlendirir. Anlaşılan milliyetçilik yeniden 'yükselmektedir'. '..."[S]istem karşıtı" gençlerin son dönemdeki en hızlı yönelimi "milliyetçilik"ti' (Fatih Altaylı, *Hürriyet*, 4 Ocak 2005). 'Küreselleşme ile birlikte milliyetçilik de yükseliyor'du. '... [U]lusalcıların yanında Milliyetçi Hareket bile kendini dönüştürmesi gerektiğinin bilincine' varmıştı (Zeynep Göğüş, *Hürriyet*, 1 Ekim 2005). Hükümet de 'yükselen milliyetçiliğe daha 17 Aralık'tan hemen birkaç gün sonra kendisini' kaptırmıştı (Hasan Bülent Kahraman, *Radikal*, 28 Mart 2005). Tartışmaların sonu da gelmiyordu. Zaten 'ortada yükselen milliyetçilik trendi var'dı (Ertuğrul Özkök, *Hürriyet*, 17 Mart 2007). Hatta bazıları 'illere, ilçelere, köylere' gidiyor, 'yükselen milliyetçiliği' gözleriyle görüyordu (Yavuz Donat, *Sabah*, 18 Mart 2007). Milliyetçilik yükseldikçe 'yabancı büyükelçiler sıraya giriyor. Arka arkaya MHP'den randevu istiyor'du (Yalçın Doğan, *Hürriyet*, 9 Şubat 2007). 'Bunu farkedene diğer siyasi partiler de, yükselen milliyetçiliğin oya dönüşme hesabıyla, oradan pay almak üzere, klasik söylemlerine milliyetçi tavrı ekliyor'du. 'Hepsi milliyetçilik yarışında' idi (Yalçın Doğan, *Hürriyet*, 2 Mayıs 2006). Üstelik 'son birkaç yılda yükselen "milliyetçi

dalga” üzerinde hangi partinin yükseleceği henüz belli değil’di (Mahmut Övür, *Sabah*, 16 Mart 2007). Kimilerine göre yükselen milliyetçilik, ‘Türkiye’nin ekonomik dönüşümünü tamamlamasının önündeki en önemli engellerden’ biriydi (İsmet Berkan, *Radikal*, 31 Temmuz 2007). Hatta yükselen milliyetçilik en çok ‘Türk milletini’ vuruyordu (Cüneyt Ülsever, *Hürriyet*, 8 Şubat 2007). Kimileriye ‘başkalarına hak görülen milliyetçi refleks, Türkler söz konusu olunca neden tehlikeli bir şey haline dönüşüyor?’ sorusunu soruyordu (Ertuğrul Özkök, *Hürriyet*, 19 Nisan 2005).

Tıpkı 1999’da olduğu gibi, dış basın da tartışmaya katılıyordu. *The Independent*’ta çıkan bir makaleye göre, Avrupa Birliği’nde Türkiye’nin üyeliğine karşı direnc arttıkça, Türkiye’de de milliyetçilik artıyordu (30 Eylül 2005). Aynı tarihte Karl Vick, 6-7 Eylül Olayları’nın ellinci yıldönümü vesilesiyle açılan fotoğraf sergisinin bir grup aşırı milliyetçi tarafından basılmasını konu aldığı makalesine, ‘Türkiye, Tarihin ve Milliyetçiliğin Çatışması’ başlığını veriyordu (*The Washington Post*, 30 Eylül 2005). Avrupa Birliği üyelik sürecinde yaşanan Sèvres Sendromu da yabancı basının ilgi alanları arasındaydı. *Time* dergisinde Andrew Purvis (2 Ekim 2005), *The New York Times Magazine*’de ise Christopher Caldwell (25 Eylül 2005), Türkiye’de yapılan kamuoyu araştırmalarının sonuçlarını okurlarına aktarıyor, ‘Türklerin kadim bölünme korkusunun’ yeniden canlandığını iddia ediyorlardı.

Bu kısa basın taramasından da anlaşılacağı gibi, Türkiye’de milliyetçilik önce 1999’da, sonra da 2005 yılında yükselmişti. Bu yükseliş hala sürüyordu. İyi ama, bu altı yıllık arada ne olmuştu? Türkiye 1999-2005 arası milliyetçi değil miydi? Milliyetçilik bu süre içinde nereye gitmişti?

MİLLİYETÇİ TÜRKİYE

Birinci bölümde kuramsal açıdan tartıştığımız bir soruyu somutlaştırarak tekrar soralım: Türkiye’de milliyetçilik yükseliyor mu? Bu noktada ilk olarak söylenmesi gereken, Türkiye bağlamında da elimizde milliyetçiliğin yükseldiğini gösteren somut bir veri olmadığı. Elbette Türkiye toplumunun siyasal eğilimlerini, bireylerin kendilerini ideolojik açıdan nasıl tanımladıklarını belirlemeye yönelik kamuoyu araştırmaları var. Örneğin Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TÜSES)’in Türkiye genelinde seçmen eğilimlerini belirlemek için 2002 ve 2003-2004’te gerçekleştirdiği iki araştırmada deneklere ‘Birisine size “siyasi eğiliminiz nedir?” diye sorsa, cevap olarak bunlardan hangilerini söylerdiniz?’ sorusu yöneltilmiş ve yanıtlar arasında ‘Sağcı, Solcu, Milliyetçi, Yurtsever, Şeriat düzeni taraftarı, Türkçü, Sosyal demokrat, Komünist, Liberal, Muhafazakar, Devrimci, Diğer (belirtiniz)’ seçenekleri sunulmuştur. Bu soruya 2002 yılında yanıt verenlerin %34’ü, 2003-2004 yılında ise %47,6’sı kendini ‘milliyetçi’ olarak tanımlamıştır (*Türkiye’de Seçmen Eğilimlerinde Yeni Açılımlar, 1994-2004*, 23-4). Direktörlüğü bu çalışmanın yazarı tarafından yapılan, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Infakto Research Workshop

ve *Tempo* dergisi işbirliği ile 2006 yılında Türkiye genelinde 15 ilde gerçekleştirilen ‘Türkiye’de Milliyetçilik’ araştırmasında ise deneklere ‘Bu sıfatlardan hangisi sizi en iyi tanımlar?’ sorusu sorulmuş, yanıtlar arasında ‘Vatansever, Türkiyeli, Milliyetçi, Dünya Vatandaşı, Türkçü, Ulusalçı, Ülkücü, Diğer, Hiçbiri’ seçenekleri verilmiştir. Bunun sonucunda %50,4’lük bir kesim kendini ‘vatansever’ olarak tanımlarken, %41,9 ‘Türkiyeli’, %36,7 ise ‘Milliyetçi’ seçeneklerini tercih etmiştir. Yine aynı araştırmada ‘Genel olarak düşündüğünüzde kendinizi ne kadar Türk milliyetçisi sayarsınız?’ sorusu da yöneltilmiş ve deneklere kendilerini 1’den 10’a kadar olan ve 1’in ‘hiç milliyetçi olmayan’, 10’un ise ‘tamamen milliyetçi’ bir duruşu temsil ettiği bir cetvelde nereye yerleştirecekleri sorulmuştur. Yanıt verenlerin %62’lik bir kesimi kendilerini ‘milliyetçi’ bir duruş sergileyen 7 ile 10 arasındaki değerlere, %22’lik bir kesimi ortada yer alan 5 ile 6’ya, %12’lik bir kesimi ise ‘milliyetçi olmayan bir duruş’ ifade eden 1 ile 4 arasındaki değerlere yerleştirmiştir. Burada çarpıcı olan, deneklerin %32,3’ünün ‘tamamen milliyetçi’ bir duruşu temsil eden 10’u seçmiş olmalarıdır (*Tempo*, 6 Nisan 2006, 18-26, 32-5, 38-45) .

İlk bakışta bu sonuçlar, Türkiye’de ciddi bir milliyetçi potansiyel olduğu yönünde algılanabilir. TÜSES’in araştırmasına göre kendini milliyetçi olarak tanımlayanların oranı 2002’den 2004’e artış göstermiş, ‘Türkiye’de Milliyetçilik’ araştırmasına göre ise deneklerin neredeyse üçte biri kendilerini ‘tamamen milliyetçi’ olarak tanımlamışlardır. Ancak bu tür saha araştırmalarında elde edilen sonuçlar doğru okunmalıdır. Türkiye’de milliyetçiliğin yükseldiğini iddia edebilmek için aynı araştırmanın belirli aralıklarla birkaç kez tekrarlanması gerekmektedir. Yukarıda andığımız iki araştırma birbiriyle karşılaştırılmaz, çünkü deneklere aynı sorular sorulmamıştır. Öte yandan TÜSES aynı soruyu iki farklı araştırmada kullanmış, belirli bir eğilim saptamayı başarmıştır. Ancak bu eğilimin uzun soluklu olup olmadığı, birer sene aralıkla yapılan iki araştırmayla saptanamaz. Bu anlamda her iki araştırmanın da sadece yapıldıkları anın bir fotoğrafını çektikleri söylenebilir. Daha ciddi bir sorun ise bu tür araştırmaların temel özelliklerinden kaynaklanır. Kamuoyu araştırmaları ne ölçüde özenli hazırlanırsa hazırlansın, ancak deneklerin ‘algılarını’ ölçer. Bu algılar deneklerin bilgi düzeyinden anket anındaki ruh hallerine, anketörlerin soruyu soruş biçiminden genel siyasi konjonktüre birçok faktörden etkilenir. Araştırmacılar tarafından genelde bilinen bu noktalar, araştırma sonuçlarını kamuoyuna aktaran görsel ve yazılı basın tarafından fazla dikkate alınmaz. Bu nedenle basında yukarıda örneklerini verdiğimiz türden ‘milliyetçilik yükseliyor’ konulu haber ve köşe yazılarının çıkması şaşırtıcı sayılmamalıdır.

Bu noktada Türkiye’de milliyetçiliğin yükseldiğini düşünenlere şu soruyu yöneltmemiz gerekir: Hangi milliyetçilik? Türk milliyetçiliği mi, Atatürk milliyetçiliği mi, vatanseverlik mi, ulusalcılık mı, yoksa aşırı sağ, etnik-ırkçı milliyetçilik mi? Birinci bölümde de gördüğümüz gibi, bu terimlerin her biri sorunludur; yine de bu sorunları bir süre için gözardı edelim ve terimleri kamuoyunda kullanıldığı şekilde

benimsemeyi deneyelim. Türkiye’de son dönemde bu konuda yapılan tartışmalara baktığımızda, yükseldiği düşünölen milliyetçiliğın belirli bir tür milliyetçilik olduğu görölüyor. Hiç kimse örneğın ‘Atatürk milliyetçiliğı’ ya da ‘vatanseverlik’ yükseldi demiyor. Buradan Atatürk milliyetçiliğının ya da vatanseverliğın yükselmesinin bir problem olmadığını anlayabiliyoruz. Asıl sorun dışı kapalı, Türkiye’nin Avrupa Birliğı’ne üyeliğine mesafeli yaklaşan ‘aşırı’ milliyetçiliğın yükselmesidir. Bu milliyetçiliğı kimin temsil ettiğı konusunda ise bir görüş birliğı yoktur. Kimi yazarlara göre yükselen, siyasi yelpazenin hem sağı hem de solundaki aktörler tarafından benimsenen ‘ulusalcı’ akımdır; kimilerine göreyse MHP’nin başlıca temsilcisi olduğu radikal sağ milliyetçiliktir. Elbette bu ikinci görüşe katılmayan, MHP’nin değıştığını, artık bir ‘merkez’ partisi olduğunu savunanlar da vardır (bkz. Ertuğrul Özkök, *Hürriyet*, 19 Nisan 1999). Yine de ikinci görüşün, yani yükselen milliyetçiliğın radikal sağ milliyetçilik olduğu inancının, daha çok taraftar bulduğunu görüyoruz. Bu görüşü savunanlara göre ‘milliyetçilik’ zaten böyle bir şeydir; radikaldır, aşırı sağdadır ve MHP tarafından temsil edilir.

Milliyetçiliğı radikal sağa indirgeyen bu bakış açısının kuramsal açıdan ne derece yanlıtıcı olduğuna dikkatleri çekmiştik (ayrıca bkz. Billig 1995). Bu bakış açısını benimseyecek olursak, Türkiye’de milliyetçiliğı MHP ve benzeri partilere mal etmemiz, milliyetçiliğın yükselişte olup olmadığını da bu partilerin seçimlerde aldıkları oy oranlarına bakarak anlamamız gerekir. Buna ‘barometreci’ bakış açısı adını verelim. ‘Barometreci’ bakışa göre milliyetçilik 1999’da büyük bir sıçrama yapmış, 2007’de ise aynı oranda olmasa da bir miktar yükselmiştir. Peki ama örneğın MHP’nin seçimlerde düşük oy aldığı 2002’de ne olmuştur? Biraz daha geçmişe gidecek olursak, MHP’nin yine düşük oy aldığı ama koalisyon ortağı olarak hükümete girmeyi başardığı dönemlerde milliyetçilik yükselmiş midir? Ya da MHP’nin henüz kurulmadığı, radikal sağ-Türkçü damarın herhangi bir siyasi parti tarafından temsil edilmediğı dönemlerde? MHP’nin yüksek oy almadığı (hatta henüz kurulmadığı) zamanlarda Türkiye’de milliyetçilik yok mudur? Ya da MHP’ye atılan her oy ‘milliyetçi’ oy mudur? Örneğın 1999 seçimlerinde MHP’ye oy veren beş buçuk milyonu aşkın insan, sadece milliyetçi güdülerle mi hareket etmiştir? Bu şekilde ortaya konulduğu zaman, milliyetçiliğı radikal sağ partilere verilen oylara indirgeyen ‘barometreci’ bakış açısının ne ölçüde sorunlu olduğu kolaylıkla görülür.

Öte yandan milliyetçiliğı siyasi partiler ekseninde tanımlamasa da, yine de siyasi yelpazenin sağ ucuna yerleştiren bakış açısı da daha az sorunlu değıldir. Barometreci bakışın bir türevi olan bu anlayış, milliyetçiliğın izlerini Batı karşıtı, yabancı düşmanı, şiddete eğilimli toplumsal hareketlerde arar. Örneğın 1999’da Abdullah Öcalan’ın yakalanmasından sonra milliyetçi duyarlıklar yükselmiş, belirli kesimler Öcalan’ı iade etmeyi geciktiren İtalya’ya karşı tepkilerini, İtalyan mallarını sokaklarda tekmeleyerek göstermiştir. Benzer tepkiler Türkiye’nin Avrupa Birliğı’ne üyelik sürecinin hızlandırıldığı 2005 sonrası dönemde de sık sık gözlenmiş, ‘komplu teorilerinin’

ve bölünme korkusunun beslediği bu tepki, Türkiye'nin çeşitli kentlerinde linç hareketleri, yabancılara ve azınlıklara yönelik saldırılar, hatta cinayetler şeklini almıştır.

Barometreci anlayışın bu türü de tarihsellikten yoksundur; milliyetçiliğin geçmişten bugüne sürekliliğini göz ardı eder, 'yükselişini' belirli konjonktürel faktörlere bağlar. Daha da önemlisi, bu bakış açısı bir yandan milliyetçiliğin çok dar bir tanımını benimseyerek kendi milliyetçiliğini göz ardı eder ya da 'vatanseverlik', 'ulusalcılık' olarak tanımlarken, diğer yandan da milliyetçiliğin ayrımcılık, içe kapanmacılık gibi özelliklerini başka toplumsal aktörlere mal ederek kendi milliyetçiliğini 'aklar', meşrulaştırır. Bu noktaları biraz açalım.

Eğer milliyetçi yükseliş kendini belirli dönemlerde konjonktürel faktörlerin etkisiyle yoğunlaşan içe kapanmacı, Batı ya da azınlık karşıtı havada ve şiddet eylemlerinde ifade ediyorsa, ilk vurgulanması gereken bunun bugüne, 1999'a ya da 2005 sonrası döneme ait bir durum olmadığı, Cumhuriyet tarihinin benzer örneklerle dolu olduğudur. Bugün milliyetçiliğin yükseldiğini yazan çoğu kişi, 1928'de başlayan 'Vatandaş Türkçe Konuş' kampanyası sırasında, kamuya açık yerlerde yabancı dilde gazete okuyan, çoğu azınlıklara mensup pek çok kişinin sözlü ve fiziksel saldırılara uğradığından (Bali 1999; Çağaptay 2006); 1934'te Çanakkale'de patlak veren ve kısa sürede tüm Trakya'ya yayılan, Yahudilerin ve mülklerinin saldırıya uğradığı Trakya Olayları'ndan (Aktar 2000; Bayraktar 2006); 1942 yılında yürürlüğe giren Varlık Vergisi'nin uygulanma sürecinde Aşkale 'toplama kamplarına' gönderilen yüzlerce kişi arasında tek bir Müslüman-Türk olmadığından (Aktar 2000); 6-7 Eylül Olayları sırasında yağmalanan, yakıp yıkılan 5,317 taşınmazın %59'unun Rumlara, %17'sinin Ermenilere, %12'sinin Yahudilere, sadece %10'unun Müslüman-Türklere ait olduğundan söz etmez (Güven 2006, 48-9; Vryonis 2005). Kısacası eğer milliyetçi yükselişin izleri bu tür toplumsal hareketlerde aranacaksa, Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca pek çok 'milliyetçi patlama' yaşandığını, milliyetçiliğin, deyim yerindeyse, bir 'gelgit' gibi belirli dönemlerde yükseldiğini, daha sonra geri çekildiğini söylemek daha doğru (yine de yetersiz) olacaktır.

Öte yandan bu yükseliş sadece toplumun bir bölümüne, 'aşırı' gruplara da mal edilemez. Yukarıda verdiğimiz örneklerin bir bölümü devlet tarafından uygulanan ya da (açıkça ya da üstü kapalı bir şekilde) desteklenen olaylardır. 1934 Trakya ve 1955 6-7 Eylül Olayları'nda dönemin CHP ve DP hükümetlerinin oynadığı rol hala tartışılmaktadır. Varlık Vergisi uygulaması ise doğrudan hükümetin yürürlüğe koyduğu bir politikadır. Kaldı ki dönemin siyasetçileri, tutumlarını gizleme gereği de duymazlar. Örneğin Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin 1935 yılında toplanan Dör-düncü Kongresi'nde Başbakan İsmet İnönü şunları söyler: 'Bundan sonra susmayacağız. Bizimle beraberyaşayan bütün vatandaşlar artık Türkçe konuşacaklar' (Çağaptay 2002 içinde, 260). Bu konuşmadan sonra 'Vatandaş Türkçe Konuş'

kampanyası yeniden hızlanacaktır. 9 Kasım 1942 tarihinde basına kapalı olarak yapılan CHP grup toplantısında, Başbakan Şükrü Saraçoğlu Varlık Vergisi Kanunu'nu grubuna şöyle anlatacaktır: 'Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak, Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz' (Aktar 2000 içinde, 148). Görüldüğü gibi Saraçoğlu'nun sözlerinin bugün milliyetçi kesimlerin kullandığı 'vatan toprakları elden gidiyor', 'milletin öz değerleri yabancılara yok pahasına satılıyor' türü sloganlardan pek farkı yoktur. 1925 yılında Türk Ocakları İkinci Kurultayı'nda bir konuşma yapan dönemin başbakanı İsmet Paşa'nın [İnönü] söyledikleri şu ana kadar yazılanları özetler niteliktedir:

Vazifemiz Türk vatani içinde bulunanları behemehal [nasıl olursa olsun] Türk yapmaktır. Türklere ve Türkçülüğe muhalefet edecek anasırı [unsurları] kesip atacağız. Vatana hizmet edeceklerde arayacağımız evsaf [nitelikler] herşeyden evvel o adamın Türk ve Türkçü olmasıdır (Üstel 1997 içinde, 173).

1925 Şeyh Said isyanından kısa bir süre sonra yapılan bu konuşmada İsmet İnönü, 'Türkçü' terimini kullanmaktadır, 'Atatürk milliyetçiliği' ya da 'ulusalcılık' kavramlarını değil. 2007 yılında söylense büyük bir olasılıkla kınanacak olan bu sözleri, 'İsmet Paşa bugün yaşasaydı MHP'li olurdu' diyerek açıklamak mümkün elbette. Daha gerçekçi bir yaklaşım ise, bugün milliyetçiliğin yükselişine örnek olarak gösterilen anlayışın geçmişte de örnekleri olduğunu, ayrıca söz konusu anlayışı sadece aşırı sağ unsurların, örneğin dönemin Türkçülerinin değil, devletin siyasi temsilcilerinin de savunduğunu söylemek olacaktır.

Bu son noktaya, yani milliyetçiliğin aşırı sağa mal edilemeyeceği noktasına, basit bir mantık yürütmeye de ulaşabiliriz. Eğer milliyetçilik gelgit türü bir olguysa, dönem dönem yükseliyor, sonra geriliyor, o zaman bu yükseliş nasıl mümkün olmaktadır? Basından yaptığımız alıntıların da gösterdiği gibi, barometreci yaklaşım bu soruyu konjonktürel faktörlere işaret ederek yanıtlayacaktır. Milliyetçilik kimi zaman Avrupa Birliği'nin uzlaşmaz tutumu, kimi zaman PKK terörü yüzünden yükselir. Bazıları daha 'yapısal' faktörlere, örneğin küreselleşmeye, dikkat çeker. Bazılarıysa suçu 'içimizdeki düşmanlara', aydınlara, azınlıklara yükler. Peki ama daha önce 'var olmayan' bir şey, konjonktürel faktörlerin etkisiyle de olsa, nasıl 'yükselir'? 'Olmayan' bir şey nasıl 'artar'? Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğü (yedinci baskı, 1983) 'artmak' fiilini, 'eskisinden daha çok olmak, çoğalmak' olarak tanımlar. Yani milliyetçiliğin 'artması' demek, 'eskisinden daha çok olması' demektir. O halde milliyetçilik zaten vardır; milliyetçiliğin artması, yükselmesi, başka zamanlarda milliyetçiliğin olmadığı anlamına gelmez. Bu durumda en azından kullanılan terimlerin değişmesi, milliyetçilik 'yükseliyor' yerine 'görünür hale geliyor', 'keskinleşiyor', 'sertleşiyor', 'şiddetleniyor' gibi terimlere başvurulması gerekir. Çünkü asıl kastedilen, milliyetçi tepkilerin çoğalması, içe kapanmacı, Batı ya da azınlık karşıtı havanın yoğunlaşması, bu tür yaklaşımları savunan siyasi hareketlere desteğin artması, toplumun önemli bir

bölümünün bu aşırılığa kendini kaptırmasıdır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, kimse ‘vatanseverliğin’, ‘Atatürk milliyetçiliğinin’ artmasından kaygı duymamaktadır. Tam tersine bu tür duygular milletin bölünmez bütünlüğünü pekiştirmektedir; o yüzden ne kadar artarsa o kadar iyidir. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt’ın 12 Nisan 2007’de dile getirdiği şu sözler, bu konudaki resmi görüşü yansıtmaları açısından önemlidir:

Ülkemizde halen gerçek anlamda bir ırkçı terör örgütü varken PKK... Türk toplumunun ulusal değerlerine sahip çıkacak şekilde gösterilen en ufak bir tepkisine bile ‘Türkiye’de milliyetçilik yükseliyor’ şeklinde yorumlar yapılması ulusal güvenliğimize çok zarar vermiştir ... Türkiye’de ‘milliyetçilik yükseliyor’ endişeleri Atatürk’ü tanımamanın, anlamamanın bir itirafıdır. Bizim milliyetçiliğimiz Atatürk milliyetçiliğidir. Bu da hiçbir zaman etnik temele dayalı bir milliyetçilik anlayışı olmamıştır. Bizim milliyetçiliğimiz kendi insanımızı, vatanımızı, bayrağımızı, devletimizi sevmek demektir. Yani bizim milliyetçiliğimiz, vatanseverliktir. Bunda endişe duyulacak hiçbir şey yoktur. Tam aksine bu milliyetçilik, gurur duyulacak, ifade edildikçe mutlu olunacak bir milliyetçiliktir (Hürriyet, 13 Nisan 2007).

Bu da bizi birinci bölümde tartıştığımız milliyetçiliğin sürekliliği meselesine getirir. Her ulus-devlette olduğu gibi, Türkiye’de de milliyetçilik ‘süreğen’ bir ideolojik altyapı, devlet tarafından aralıksız yeniden üretilen, toplumun hemen hemen her kesimi tarafından benimsenen bir algı biçimidir. Türkiye’de milliyetçiliğin yükselişi olarak adlandırılan durum, aslında gerek devletin ideolojik aygıtları, özellikle de eğitim sistemi (resmi tarih, ‘milli’ coğrafya, vatandaşlık bilgileri, ‘milli’ güvenlik, vb.), gerekse ufak semboller ve popüler kültür aracılığıyla milleti oluşturan bireylere sürekli pompalanan milliyetçiliğin kontrolden çıkması, ‘azgınlaşması’, çevresine ve kendine zarar verir hale gelmesidir. Burada tekrar tekrar vurgulanması gereken nokta, milliyetçiliğin sadece belirli siyasi aktörlerin, örneğin radikal sağın ya da bugün kendisine ‘ulusalçı’ diyen kesimlerin değil, devlet başta olmak üzere tüm siyasi aktörlerin belirleyici niteliklerinden biri olmasıdır. Milliyetçilik, birazdan daha ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi, siyasi hayatın hegemonik dilidir. Bu ölçüde desteklenen, farklı kaynaklardan beslenen bir algı biçiminin ‘kışkırtıldığında’ istenmeyecek tepkilere yol açmasından daha doğal bir şey olamaz. Somut bir örneğe başvuracak olursak, Türkiye’nin Cumhurbaşkanı Orhan Pamuk’u kutlamazsa, Türkiye’nin en çok satan ikinci gazetesinin başyazarı Orhan Pamuk’un Nobel Ödülü almasının ‘Türk yanının’ içine sinmediğini yazarsa, o toplumda Orhan Pamuk’a karşı tepki oluşması, bazılarının bu tepkiyi şiddete başvurarak ifade etme yolunu seçmesi kaçınılmazdır.

Milliyetçiliğin Türkiye’de sürekli yeniden üretilen bir ideolojik altyapı, gerek kamusal, gerekse gündelik hayatta farklı kaynaklardan beslenen bir algı biçimi olduğunu kavramadan, ‘milliyetçi patlama’ denilen olguyu anlamamanın ve bunun doğurduğu sonuçlarla başa çıkmanın olanağı da yoktur. Milliyetçi duyarlıkların sertleşmesine yol açan konjonktürel nedenleri belirlemek ve onları çözmeye

çalışmak işe yaramayacaktır, çünkü sürekli beslenen milliyetçilik başka nedenlerle yeniden kabarcaktır. 1955'te Kıbrıs'ta yaşananlar yüzünden 'yükselen' milliyetçilik, 1999'da Abdullah Öcalan Türkiye'ye iade edilmeyince, 2007'de ise Avrupa Birliği'nin uzlaşmaz tutumu yüzünden 'yüksелеcektir'. Milliyetçiliğin kökenlerini hep 'dışarıda', dış faktörlerde arayan bu bakış açısı, 'içeriye', milliyetçiliği sürekli patlamaya hazır bir bomba olarak tutan atmosfere asla dikkat etmeyecektir.

Öte yandan kendi milliyetçiliğini reddeden, milliyetçiliğin kötü yönlerini başkalarına yansıtan ve aşırı tepkileri dış faktörlere bağlayan bu bakış açısı, uzun vadede milliyetçiliğin 'doğallaşmasına', 'meşrulaşmasına' da katkıda bulunmaktadır. Yaşar Büyükanıt'ın 12 Nisan 2007'de yaptığı konuşmaya dönecek olursak, bizim milliyetçiliğimiz 'başkalarınıninki' gibi 'etnik temele dayalı', aşırılıkları olan, kötü bir milliyetçilik değildir. Bizim milliyetçiliğimiz 'kendi insanımızı, vatanımızı, bayrağımızı, devletimizi sevmek'ten ibarettir. Hatta bu milliyetçilik bile değildir, vatanseverliktir. Kısacası bizim milliyetçiliğimiz, 'gurur duyulacak' bir milliyetçiliktir (*Hürriyet*, 13 Nisan 2007). Milliyetçiliği bir gereklilik, bir toplumsal tutkal olarak tanımlayan bu bakış açısı, onu bir norm, 'temel ölçü', haline getirmektedir. Arada sırada tanık olunan aşırılıklar ise normdan sapmadır, ve asla bizim milliyetçiliğimize mal edilemez.

Özetle, 'Türkiye'de milliyetçilik yükseliyor mu?' sorusunun yanıtı olumsuzdur. Ancak bu yanıt 'Türkiye'de milliyetçilik yoktur' şeklinde okunmamalıdır. Tam tersine Türkiye hep milliyetçi olmuştur – tüm ulus-devletler gibi. Bugün Türkiye'de olan, bir yandan bu milliyetçiliğin daha çok farkına varılması, bir yandan ise bu milliyetçiliğin artık kontrolden çıkmasıdır. Türkiye, birçok köşe yazarının ifade ettiğinin aksine, milliyetçi sağa kaymamaktadır, çünkü milliyetçi sağın savunduğu değerler Türkiye'de her zaman ve, birazdan da göreceğimiz gibi, devlet de dahil her siyasi oluşum tarafından benimsenmiştir. Bu yüzden milliyetçiliğin 'doğallaştırılması', 'meşrulaştırılması' yönünde gösterilen çabalar da asla son bulmaz. Bu çaba kendini en çok MHP'nin seçim başarıları yorumlanırken ifade edilen, milliyetçi sağın merkeze yaklaştığı şeklindeki iddiada gösterir. Oysa olan tam tersidir: Radikal sağ merkeze yaklaşmamış, milliyetçilik giderek meşrulaşmış, bir anlamda merkez, radikal sağa kaymıştır.

ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ, TÜRK KÜLTÜRÜ

Türkiye Cumhuriyeti anayasası, devletin benimsediği (vatandaşlar tarafından da benimsenmesi istenen) milliyetçilik anlayışını daha ilk cümlede ifade eder: 'Türk Vatanı ve Milletinin ebedî varlığını ve Yüce Türk Devletinin bölünmez bütünlüğünü belirleyen bu Anayasa, Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu, ölümsüz önder ve eşsiz kahraman Atatürk'ün belirlediği milliyetçilik anlayışı ve O'nun inkılâp ve ilkeleri doğrultusunda...'. 'Atatürk milliyetçiliği' terimi anayasada iki yerde daha tekrarlanır. Başlangıç bölümünde:

Hiçbir faaliyetin Türk millî menfaatlerinin, Türk varlığının, Devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının, Türklüğün tarihî ve manevî değerlerinin, *Atatürk milliyetçiliği*, ilke ve inkılâpları ve medeniyetçiliğinin karşısında korunma göremeyeceği ve lâiklik ilkesinin gereği olarak kutsal din duygularının, Devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılmayacağı...

belirtilirken, cumhuriyetin niteliklerinin sayıldığı, değiştirilmesi mümkün olmayan ikinci maddede, Türkiye Cumhuriyeti'nin 'toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, *Atatürk milliyetçiliğine* bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk Devleti' olduğunun altı çizilir (yukarıdaki üç alıntıda da vurgular eklenmiştir).

Öte yandan anayasa, 'Atatürk milliyetçiliği' ile ne kastedildiğini açıkça belirtmez. Bu konuda elimizdeki ipuçları, devletin niteliklerinin sayıldığı üçüncü madde ile vatandaşlık bağıni belirleyen altmış altıncı maddedir. Buna göre 'Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir. Bayrağı, şekli kanununda belirtilen, beyaz ay yıldızlı al bayraktır. Millî marşı "İstiklal Marşı"dır. Başkenti Ankara'dır' ve 'Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür'.

Peki 'Atatürk milliyetçiliği' nasıl bir milliyetçiliktir? Bir önceki bölümde Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt'ın bu konudaki yorumuna yer vermiştik. Büyükanıt'a göre, bu 'etnik temele dayalı' bir milliyetçilik anlayışı değildir. Büyükanıt bu görüşünü 30 Ağustos Zafer Bayramı vesilesiyle 27 Ağustos 2007'de yayımladığı kutlama mesajında da yineler: '...hiçbir etnik temele dayanmayan ve Anayasamızda açıkça belirtilen, soydaşlık değil yurttaşlık esasına dayanan ve Ulu Önderimiz Atatürk'ün: "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkına Türk ulusu denir" veciz ifadesinde yerini bulan Atatürk milliyetçiliği...' (*Hürriyet*, 28 Ağustos 2007). Büyükanıt'ın tanımı, kamuoyuna da egemen olan resmi görüşü birebir yansıtır. Atatürk milliyetçiliği, 'vatandaşlığa bağlı' milliyetçiliklerdendir; etnik temele dayanmaz.

Ancak bu tanım bizi fazla ileri götürmez. Atatürk milliyetçiliğinin 'etnik temele dayalı' olmadığını söylemek, 'etnik temel' ile ne kastedildiği belirtilmediği sürece anlamlı olmayacaktır. Kuramsal tartışmamızda da işaret ettiğimiz gibi, bu konuda elimizde iki seçenek vardır: 'Etnisite eşittir ırk, kan bağı' ve 'etnisite eşittir kültür'. Sırasıyla bu seçenekleri inceleyelim.

Atatürk milliyetçiliği ırka, kan bağına dayalı bir milliyetçilik midir? Bu noktada kısa bir parantez açmamız ve devletin benimsediği milliyetçilik anlayışının farklı dönemlerde farklı isimlerle anıldığını, 'Atatürk milliyetçiliği' teriminin 1980'lerden sonra yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandığını belirtmemiz gerekir. Genel olarak bakıldığında, Türkiye devletinin 'sistematik' bir ırkçılık politikası olmadığı söylenebilir. 'Türk kültürünü benimseyen' herkesin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı sayılması buna

kanıt olarak gösterilebilir. Öte yandan cumhuriyet tarihinde ırka, kan bağına dayalı bir Türklük anlayışının ön plana çıktığı dönemler olduğu da – fazla dile getirilmese de – bilinir. 1932 yılında toplanan Birinci Türk Tarih Kongresi'nde sunulan bildirilerin bir bölümünün kafatası ölçüleriyle dolu olduğunu, kongrede 'Ortaasyadan ve, orada yetişen, çoğalan ve başlı başına bir kültür yaratan insan kütesinden bahsederken, tek bir ırk düşünüyorum, ve onun adına *Türk* diyorum', 'Bu Ortaasiya ırkının umumi olarak, açık vasfı Brakisefal olmasıdır ... teninin de sarı renkle münasebeti yoktur; esas ve umumi olarak beyaz tenlidir' türü iddiaların tartışıldığını, bu iddiaların sahibinin Atatürk'ün manevi kızı Afet İnan'dan başkası olmadığını, aynı Afet İnan'ın bundan birkaç yıl sonra Atatürk'ün ve devlet kurumlarının da desteğiyle 64,000 kişinin 'antropometrik' ölçümlerini kapsayan 'Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi' başlıklı bir doktora çalışması yaptığını, dönemin ırkçı havasının 'morfolojik' incelemeler yapmak üzere Mimar Sinan'ın mezarının açılmasına kadar vardığını bugün pek az kişi hatırlamaktadır (*Birinci Türk Tarih Kongresi 1932*, 31; Yıldız 2001; Arslan 2002; Ergin 2007). Atatürk'ün fikir babalığını yaptığı ve ilk kez 1934 tarihinde sergilenen, librettosunda 'Tarih diyor ki bize / Uygarlıklar ırmağı brakisefal soyda buldu, özlü kaynağı / Bu soy, Asya'dan çıktı, dört bir yana dağıldı / Bu tarih, yükselişin, başlangıcı sayıldı / Avrupa, Anadolu, İran, ve orta yayla uygarlığa girdi / Bakın, bu büyük soyla zaman durur mu?' dizeleri bulunan 'Özsoy' operası neredeyse tamamen unutulmuştur (Refiğ 1997). Tıpkı Mustafa Kemal'in 1932 yılında Keriman Halis'in dünya güzeli seçilmesi vesilesiyle *Cumhuriyet* gazetesine verdiği demeç gibi:

Türk ırkının necip güzelliğinin daima mahfuz [saklanmış, korunmuş] olduğunu gösteren dünya hakemlerinin bu Türk çocuğu üzerindeki hükümlerinden memnunuz ... Bu güzel Türk kızımız ırkının kendi mevcudiyetinde tabii olarak tecelli ettirdiği güzelliğini dünyaya, dünya hakemlerinin tasdikiyle tanıttırmış olmakla elbette kendini memnun ve bahtiyar addetmekte haklıdır ... Şunu ilave edeyim ki, Türk ırkının dünyanın en güzel ırkı olduğunu tarihi olarak bildiğim için, Türk kızlarından birinin dünya güzeli intihap olunmuş [seçilmiş] olmasını, çok tabii buldum (1997, 132-3).

Bu tür örnekler fazla bilinmez, çünkü resmi tarih 1930'ların Türkiyesi söz konusu olduğunda son derece utangaç bir tavır takınır. Bazı araştırmacılar 1930'lardaki ırkçı havayı, genel dünya konjonktürüne, faşizmin yükselişine bağlar ve bunun geçici bir sapma, bir tür istisna olduğunu iddia eder (örneğin Özbudun 1997; Karal 1997). Ancak bu iddiaya katılmak zordur, çünkü sistematik bir ırkçılık politikasından söz etmek mümkün olmasa da, Türklüğün hemen her dönemde 'kayıldığı', eşitler arasında birinci olduğu söylenebilir. Türklük, en azından resmi düzeyde, 'Türk ırkına mensup olmak' şeklinde tanımlanmamıştır ama, birazdan daha ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi, Türk kültürünü benimsemeyen, Türkçe konuşmayanlar, Türk milletinin bir parçası olarak kabul edilmemişlerdir. Bu anlamda, devlet 'asimilasyonist', yani 'özümlemeci'dir. Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü'nün 'asimilasyon' tanımı bu açıdan oldukça öğreticidir: 'Farklı kökenden gelen azınlıkları veya etnik grupları,

bunların kültür birikimlerini, kimliklerini baskın doku ve yapı içinde eriterek yok etme sürecinin sonu' (bkz. <www.tdk.gov.tr>). Birçok ulus-devlet gibi Türkiye Cumhuriyeti devleti de homojen ve yekpare bir millet yaratmak için uğraşmış, bunu da değişmez bir özü temsil eden bir 'Türklük' tanımıyla desteklemiştir. Daha da önemlisi, devlet egemen kültüre asimile olmayı reddeden azınlıklara karşı ayrımcı politikalara başvurmadan çekinmemiş, onları, moda deyimle, 'ötekileştirmiştir'. Bazı dönemlerde, kendini farklı bir kültüre ait hissedenlerin aslında 'Türk' olduklarını söyleyecek kadar ileri gitmiştir. 1930'ların Türk Tarih Tezi'nin temel önermesi budur (Türk Tarih Tezi üzerine bkz. Ersanlı 2003; Çağaptay 2006). 1980'lerde Kürtlere karşı yeniden kullanılmaya başlanan bu tezler, bugün bile bir devlet kurumu olan Türk Tarih Kurumu'nun başkanı tarafından dile getirilmektedir.

Yine de tüm bu eleştirileri bir kenara bırakalım ve Atatürk milliyetçiliğinin hiçbir dönemde ırka dayalı olmadığını varsayalım. Başka bir deyişle, Atatürk milliyetçiliğinin ırk, kan bağı anlamında 'etnik' olmadığını kabul edelim ve 'etnik' teriminin, etnisiteyi kültürle özdeş gören ikinci anlamını değerlendirelim. Aslında bu kullanım, terimin Türkçe anlamına daha yakındır. Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğü 'etnik' kelimesini, 'kavimle ilgili, budunsal, kavmi' olarak karşılar. 'Kavim' ise 'aralarında töre, dil ve kültür ortaklığı bulunan, boy ve soy bakımından da birbirine bağlı insan topluluğu, budun'dur (<www.tdk.gov.tr>). Bu tanım, terimin başka dillerdeki tanımlarıyla da uyumludur. İngiliz dili konusunda temel kaynak olan *Oxford English Dictionary*, terimi 'ırka ya da millete ait olan, etnolojik' şeklinde karşılar. 'Etnisite' (*ethnicity*) terimi ise, 'ırksal kökeni ya da kültürel özellikleriyle toplumun geri kalanından ayrılan ve genelde grup kimliklerinin resmi olarak tanınmasını talep eden insan topluluğu' olarak tanımlanır (<www.oed.com>). Türkçe'de 'etnisite' diye bir terim yoktur. 'Etnik' sıfatı ise, en azından Türk Dil Kurumu tarafından, hem ırk-kan bağı, hem de kültürü içerecek şekilde tanımlanmaktadır.

Peki 'Atatürk'ün belirlediği milliyetçilik anlayışı'nda kültürün yeri nedir? Bu soruyu Atatürk'ün kendi yazdıklarına bakarak yanıtlama olanağına sahibiz. Atatürk'ün farklı konulardaki notlarını içeren, daha sonra Afet İnan tarafından *Vatandaş için Medeni Bilgiler* (1930) adıyla kitaplaştırılan çalışmada millet, 'Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk milleti denir' şeklinde tanımlanır (bu ve izleyen alıntılarda orijinal imla korunacaktır). Bu tanım daha sonra detaylandırılır:

Türk Milletinin teessüsünde müessir [oluşumunda etkili] olduğu görülen tabii ve tarihi vakıalar şunlardır: Siyasi varlıkta birlik, dil birliği, yurt birliği, ırk ve menşe birliği, tarihi karabet [yakınlık, hısımlık, akrabalık], ahlaki karabet. Türk milletinin teşekkülünde mevcut olan bu şartların hepsi birden diğer milletlerde yok gibidir (a.g.e., 23-4).

Atatürk'e göre, milletin en kısa tanımı 'bir harstan [kültürden] olan insanlardan mürekkep cemiyet'tir (a.g.e., 29). Bu tanım, 1950'ye kadar Türkiye'yi yönetecek olan CHP'nin programlarında fazla değiştirilmeden korunur. Örneğin CHP'nin

1927 Nizamnamesi'nin beşinci maddesinde 'Fırka, vatandaşlar arasında en kavi [kuvvetli, sağlam] rabitanın dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna kani olarak Türk dilini ve Türk kültürünü bihakkin tamim ve inkişaf ettirmeği ... umde-i esasiye olarak takrir eder' ifadesi yer alır (Parla 1995 içinde, 27). 1931 CHP Programı'nda ise 'millet' doğrudan tanımlanır: 'Millet, dil, kültür ve mefkûre [ülkü] birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasî ve içtimaî heyettir' (a.g.e., 28). Bu tanım 1935 Programı'nda 'Ulus, dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı yurddaşlardan meydana gelen siyasal ve sosyal bir bütündür' şeklinde tekrar edilir (a.g.e., 29-30).

Tüm bu tanımlardan da anlaşılacağı gibi, 'Atatürk'ün belirlediği milliyetçilik anlayışı' sadece vatandaşlık bağına ya da 'özel' unsurlara (örneğin ortak siyasi idealler, duygular, özlemler) dayanmaz; dil ve kültür birliği gibi 'nesnel', genelde doğuştan kazanılan unsurları da kapsar. *Vatandaş için Medeni Bilgiler* kitabında yer alan,

Türk milletinin dili, Türkçedir ... Çünkü, Türk milleti geçirdiği nihayetsiz badireler içinde, ahlakının, an'anelerinin, hatıralarının, menfaatlerinin, elhasıl bugün kendi milliyetini yapan her şeyin dili sayesinde muhafaza olduğunu görüyor. Türk dili, Türk milletinin kalbidir; zihnidir (1930, 17).

ifadesi bunun en somut kanıtıdır. Aslında yukarıda görülebileceği gibi, 'ırk ve menşe birliği' de milleti millet yapan özellikler arasında sayılır ve bu tanım 'Türk milletinin her kişisi, bir takım farklarla ve fakat umumî surette birbirine benzer' ifadesiyle desteklenir (a.g.e., 18). Yine de 'ırk' unsuru, en azından retorik düzeyde, daha sonraki yıllarda fazla vurgulanmaz. O yüzden şimdilik Atatürk milliyetçiliğinin ırka dayalı olmadığı yönündeki varsayımımızı koruyalım ve soralım: Atatürk milliyetçiliği 'etnik' midir? 'Etnik' terimini sadece ırk-kan bağı olarak tanımlayacaksak, varsayımımıza göre değildir. Ama bu durumda zaten etnik milliyetçilik diye bir kategori yoktur, çünkü bugün hemen hemen hiçbir milliyetçilik kendini sadece ırk ya da kan bağına göre tanımlamaz. Bu koşullar altında Atatürk milliyetçiliği 'etnik temele dayalı' olmayacaktır ama, yazılı beyanları kabul edecek olursak, örneğin bugünkü MHP'nin ya da Demokratik Toplum Partisi (DTP)'nin milliyetçilik anlayışları da etnik olmayacaktır. Nitekim MHP programı, milleti 'ortak bir tarihî sunduğu zemin üzerinde birlikte yaşama arzu ve iradesini ortaya koyan, tarihî süreçte ortak bir kaderi paylaşma duygusunu ve gelecek ülküsünü taşıyan, milletler camiasında kendine has vasıf ve kimliğe sahip olduğuna inanan sosyal bir bütün' olarak tanımlar (<www.mhp.org.tr>). DTP tüzüğü ise partiyi 'demokratik uygarlık çağı değerleri olan özgürlükçü, eşitlikçi, adaletçi, barışçı, çoğulcu, katılımcı, çok kültürlü toplumu zenginlik olarak gören ve yenileşmeyi savunan; insan ve toplum odaklı diyalog ve uzlaşmaya dayalı ... evrensel değerlere sahip çıkan, her türlü ayırıcılığı ve ırkçılığı ret eden ... demokratik özgürlükçü eşitlikçi sol bir kitle partisi' olarak nitelendirir (<www.dtpgm.org.tr>).

Bu iki partinin ırkçılık suçlamaları karşısında verdiği tepki de aynıdır. Örneği MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli, Hrant Dink cinayetinin ardından 2 Şubat 2007'de yaptığı basın

açıklamasında Türk milliyetçiliğine karşı bir ‘cihat’ başlatıldığını iddia etmiş, bu cihadın öncüsünün de ‘Türk Milliyetçiliğini ırkçılıkla özdeşleşmiş kafatası milliyetçiliği olarak suçlamak cüretini’ gösteren Başbakan Recep Tayyip Erdoğan olduğunu söylemiştir. Bahçeli’ye göre ‘Başbakan’ın yakıştırmaya çalıştığı bu kavramlar, Türk milliyetçiliğine yabancıdır. Türk milliyetçilerinin, Türk milletinin mensubu olanların etnik kökenleriyle ilgilenmediği Başbakan’ın bile anlayabileceği bir gerçektir’ (<<http://www.mhp.org.tr/genelbsk/gbskkonusma/2007/index.php?page=02022007>>). Bahçeli bundan dört gün sonra yaptığı açıklamada da aynı görüşü yinelemiştir: ‘Türk milliyetçiliğini ırkçılık, ayrımcılık ve kafatasçılıkla aynı fotoğraf karesi içinde göstermek için hayasızca beyanlarda bulunan Başbakan, bu konuda PKK ve İmralı canisi ile aynı resmin içinde yer almaktan, aynı çizgiye düşmekten rahatsızlık duymamaktadır’ (<<http://www.mhp.org.tr/genelbsk/gbskkonusma/2007/index.php?page=06022007>>). Recep Tayyip Erdoğan’ın ‘DTP ırkçıdır’ şeklindeki sözlerini yanıtlamak üzere DTP Genel Merkezi’nce 26 Haziran 2007’de yapılan basın açıklamasında da ‘Başbakan Erdoğan’ın “DTP ırkçıdır” açıklamasını kınıyoruz. Bugün milyonların desteğini kazanmış ve kendini ezilenlerden yana sol bir parti olarak programıyla, pratiğiyle kitlelere deklare etmiş bir partiye “ırkçı” yakıştırmasında bulunmak, halkımıza hakarettir’ ifadesi kullanılmıştır (<<http://www.dtpgm.org.tr/26.06.07.aciklama.php>>). Özetle, ‘etnik milliyetçilik’, ‘ırkçılık’ olarak tanımlanacaksa, en azından söylem düzeyinde ırkçılığı kabul eden bir siyasi hareket olmadığı için, ‘etnik milliyetçilik’ diye bir milliyetçilik türü de olmayacaktır.

Öte yandan ‘etnik’ terimi ‘kültürü’ de içerecek şekilde tanımlanırsa – ki zaten kelimenin hem Türkçe’de, hem başka dillerdeki sözlük anlamı, kültürü mutlaka içerir – bu durumda Atatürk milliyetçiliği, Atatürk’ün kendi yazdıklarından ve CHP programlarından yaptığımız alıntılardan da anlaşılacağı gibi, ‘etnik’tir. Zaten bu anlamda her milliyetçilik etniktir; çünkü kültürel bir temeli olmayan, kendini sadece birtakım siyasi ideallere bağlılık temelinde tanımlayan milliyetçilik yoktur.

Bu durum, tartışmayı retorik düzeyden uygulama düzeyine taşırsak daha da belirginleşir. Yukarıda ‘Türk kültürünü benimseyen’ azınlıkların ‘Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı’ olabildiklerini, ama ‘Türk milletinin bir parçası’ olarak görülmediklerini ileri sürmüştük. Daha önce atıfta bulunduğumuz 1934 Trakya Olayları, 1942 Varlık Vergisi uygulaması, 1955 6-7 Eylül Olayları bu tutumun ilk akla gelen örnekleridir. Bu örnekler, bazı araştırmacılar tarafından bir ‘istisna’ olarak değerlendirilir ve unutturulmaya çalışılır. Ancak cumhuriyet tarihi, bu olaylar kadar göz önünde olmasa da, azınlıkların gündelik hayatlarını derinden etkileyen benzer örneklerle doludur. 1923 yılında yaşanan nüfus mübadelesi, farklı dine mensup azınlıkların ‘Türk vatandaşı’ olsalar bile ‘Türk’ olamayacaklarının en somut örneklerinden biridir (Hirschon 2004). Bu, dönemin duyarlılıkları doğrultusunda açıkça dile getirilmese de, dinin Türklüğün temel niteliklerinden biri olarak kabul edildiğini de gösterir. Azınlık karşıtı uygulamalar daha sonraki yıllarda da devam eder. Örneğin 18 Mart 1926 tarihli 788 sayılı ‘Memurin Kanunu’, ‘Türk olmayı’ devlet memuru olmanın ön koşulu olarak

belirler (bu kanun 1965'e kadar yürürlükte kalacaktır). 4 Haziran 1932 tarihinde kabul edilen 2007 sayılı 'Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun', bu kısıtlamaları kamusal alan dışına da taşır, bazı meslekleri 'ecnebilere' ve 'diğer milletlerin adamlarına' yasaklar. Bunlar arasında veterinerlik, şoförlük, kapıcılık gibi meslekler de vardır. Bu kanundan en çok nüfus mübadelesinden muaf tutulan İstanbul Rumları ile Türkiye'de mülteci statüsünde bulunan Beyaz Ruslar etkilenmiştir (Aktar 2000, 119-25). Devlet bürokrasisine ve kamu okullarına eleman ve öğrenci alımında şart koşulan nitelikleri belirlemek amacıyla dönemin gazetelerinde yer alan ilanları tarayan Ahmet Yıldız, beş tür ilan saptar: Milliyet ve vatandaşlık terimlerine yer vermeyen ilanlar, yalnız vatandaşlık terimine yer veren ilanlar, yalnız milliyete yer veren ilanlar, ırk ve soy terimlerine yer veren ilanlar ve hem milliyet, hem vatandaşlık terimlerine yer veren ilanlar. Örneğin Kültür Bakanlığı (Maarif Vekaleti, 1930'larda kısa bir süre Kültür Bakanlığı olarak adlandırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Üstel 2004, 139) tarafından ortaokullara öğretmen alımında, Hava Okulu'na öğrenci kabulünde, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'na memur alımında şart koşulan niteliklerden biri 'Türk' olmaktır. Askeri Veteriner Okulu'na öğrenci, Türk Kuşu Teşkilatı'na öğretmen alımında ise başvuruların 'Türk soylu' olması beklenmektedir (2001, 282-4). Benzer uygulamalara 'milli burjuvazi' yaratma sürecinde rastlanır. Örneğin 10 Nisan 1926'da kabul edilen bir kanunla tüm şirketler, 'Türkiye dahilindeki her nevi muamele, mukavele, muhabere, hesap ve defterlerini Türkçe tutmağa' mecbur edilir (Aktar 2000, 117; Bali 1999, 214-15, 227).

Bu politikalarından etkilenenler sadece gayrimüslim azınlıklar da değildir. Özellikle 1925'ten sonra uygulanmaya başlanan iskan ve zorunlu göç politikalarının hedefi daha çok Kürtlerdir. Örneğin Başbakanlık tarafından oluşturulan bir komisyonun hazırladığı 1925 tarihli 'Şark Islahat Planı'nda Doğu illerine Türk kökenli göçmenlerin yerleştirilmesi, yerel bürokrasinin Kürtlerden arındırılması, Türkçe dışındaki dillerin konuşulmasının yasaklanması, yerel halkın eğitim yoluyla Türklüğe asimile edilmesi gibi önerilerde bulunulmuştur (Yıldız 2001, 245-8). 21 Haziran 1934'te *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe giren 'İskan Kanunu' ile 'Türk kültürüne bağlılık ve nüfus oturuş ve yayılışının düzeltilmesi' amaçlanmış, bu kanun uyarınca Kafkas ve Balkan kökenli göçmenler Kürtlerin yoğunlukta olduğu bölgelere yerleştirilmiştir (a.g.e., 248). 1935 yılında çıkarılan 'Tunceli Vilayeti Hakkında Kanun' ile Dersim'in adı Tunceli olarak değiştirilmiş ve bölge geniş yetkilere sahip bir vali-komutanın idaresine bırakılmıştır (a.g.e., 258-9). 20 Temmuz 1931 tarihli 1850 sayılı 'İsyan Mıntıkasında İşlenen Ef'alın Suç Sayılmayacağı Hakkında Kanun' ile 1930 Ağrı isyanının bastırılma sürecinde 'askeri kuvvetler ve devlet memurları ve bunlar ile birlikte hareket eden bekçi, korucu, milis ve ahali'nin işlediği suçlar hükümet tarafından affedilmiştir (a.g.e., 263).

Çalışmanın amacını ve sınırlarını göz önünde bulundurarak bu kadar örnekle yetinelim. Aslında yukarıda sadece bazılarını saydığım, 'Türklüğü' ön plana çıkaran, Türklüğü kuşkulu azınlıkları ise 'ötekileştiren' bu uygulamalar sıradır. Özellikle

son on yılda, geçmişe eleştirel bir gözle bakan, cumhuriyet tarihinin unutulmuş ve unutturulmaya çalışılan yönlerini araştıran pek çok çalışma yapılmıştır. Bu anlamda şu ana kadar söylenenler yeni de değildir. Devletin, elindeki tüm olanakları kullanarak milli bünyeye ait olmadığını düşündüğü azınlıkları asimile etmeye çalıştığı, bunu başaramadığı zamanlarda ise zorunlu göç, mübadele gibi yöntemlerle onlardan 'kurtulmayı' denediği, bu yolla homojen bir millet yaratmayı amaçladığı, resmi kurumlar tarafından bile açıkça reddedilmeyen (çünkü arşivlerde kayıtlarına rahatlıkla ulaşılabilecek) olgulardır. Bugün 2510 sayılı İskan Kanunu'nun metni, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün web sitesinde bile bulunabilir (<www.khgm.gov.tr>). Resmi tarih, bu tür uygulamaları daha çok 'dönemin koşullarına' işaret ederek açıklamaya çalışmış, bu politikaların hedefleri olan grupları suçlamayı yeğlemiştir. Bu da aslında resmi ya da gayiresmi azınlıkların hiçbir zaman Türk milletinin 'asli unsurları' olarak görülmediğinin en somut kanıtıdır.

Buraya kadar söylediklerimizi özetleyelim: Türkiye'de devlet tarafından benimsenen milliyetçilik anlayışı 'etnik'tir, çünkü gerek söylem, gerekse uygulama düzeyinde Türklüğü ön plana çıkarır. Türklük hiçbir zaman sadece 'vatandaşlık' temelinde tanımlanmamış, mutlaka 'kültür' boyutunu içermiştir. Bu boyutla kastedilen ise çoğunlukla din (açıkça dile getirilmese de) ve dildir. Türklüğün ırka, kan bağına dayalı olarak anlaşıldığı dönemler de olmuştur. Türk kültürünü benimseyen, Türkçe konuşan azınlıklara hala kuşkuyla yaklaşılması bunun en temel göstergesidir. Devletin hiçbir dönemde sistematik bir ırkçılık politikası güttüğü söylenemez. Elbette açıkça ırkçılığı savunan siyasi hareketler de olmuştur, ancak devlet bu hareketlere mesafeli yaklaşmış, kimi zaman, 1944 yılında olduğu gibi, açıkça karşı çıkmıştır (bkz. Özdoğan 2001). Yine de azınlıklar (sadece etnik azınlıklar değil, farklı düşünenler de) milli bünyenin 'ayrık otu' olarak görülmüştür. Varlıklarının yok sayılmadığı durumlarda budanmaları ya da bünyenin geri kalanınca asimile edilmeleri için mümkün olan her yol denenmiştir.

Tüm bu tartışmanın bir de normatif, değer yargıları içeren boyutu vardır. Kuramsal tartışmamız sırasında etnik milliyetçilik-vatandaşlığa dayalı milliyetçilik ayrımının aynı zamanda 'iyi' ve 'kötü' milliyetçilikleri birbirinden ayırt etmek için kullanıldığını, bu yolla bazı milliyetçilikler 'meşrulaştırılırken', bazılarının meşruluğunun tartışmaya açıldığını belirtmiştik. Bu tür bir yaklaşım, Türkiye'de de oldukça yaygındır. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt'ın yukarıda atıfta bulunulan, 'bizim' milliyetçiliğimizin 'etnik temele dayalı olmayan', 'gurur duyulacak' bir milliyetçilik olarak tanımlandığı 12 Nisan 2007 tarihli konuşmasında bu yaklaşımın izlerine rastlanabilir. Bu ayrım, sadece siyasi aktörler ya da devlet kurumları tarafından değil, görsel ve yazılı basın tarafından da bir 'meşruiyet silahı' olarak kullanılır. Emekli büyükelçi Gündüz Aktan'ın siyasete atılmadan önce *Radikal* gazetesinde yazdığı bazı köşe yazıları, bu yaklaşımın en güzel örneklerini içerir. Aktan, 'Kimlik' başlıklı bir yazısında 'milli grupların devlet olarak örgütlendikleri bir çağı' yaşadığımız

saptamasını yaptıktan sonra, bu milletlerin çoğunun alt gruplar içerdiğini, bu gruplar milletleşmeye kalkıştığı takdirde büyük grupta bir kimlik krizi yaşanacağını söyler ve ekler: 'Bu kriz etnik grubun büyük grubu dışlayıcı etnik milliyetçiliğine karşı, büyük grubun birliğini koruyucu milli-devlet milliyetçiliğine geri veriyor' (bu ve izleyen alıntılarda orijinal imla ve cümle yapısı korunacaktır) (*Radikal*, 15 Nisan 2006). 'Ulus-devlet milliyetçiliği, etnik değil de halk temelinde olduğundan, birleştiricidir. Buna karşılık etnik milliyetçilik, ayrılıkçı, etnik temizlikçi, bazen de ırkçıdır' ('Aydın ve Kürt Kimliği', *Radikal*, 19 Haziran 2004). Aktan'a göre, 'Türk kimliğini Türk milliyetçiliği' oluşturur. Bunun kabul gören versiyonu 'Atatürk milliyetçiliği'dir, 'yani kan bağı yerine kendini Türk hissedenlerin oluşturduğu millete ve onun siyasi örgütlenmesi olan devlete aidiyet ve sadakat duygusu. Türk milliyetçiliği tarihin derinliklerinden geleceğe uzanıyor. Zaferlerini kutluyor, facialarını anıyor. Kadim bir dil, din ve kültür dokusuna sahip. Kendini sembollerle tanımlıyor' ('Kimlik Savaşı-1', *Radikal*, 13 Aralık 2005). 'Türklük etnisite ötesi bir üst kimlik'tir ('Korkmazcanlar', *Radikal*, 24 Nisan 2007). 'Türk kimliği böyle olduğundan, etnik Türk olmayan kitleler bu kimliği benimsemiştir. Hepimiz için Türk kimliğine sahip olmak bir şereftir' ('Kimliksiz Kimlik', *Radikal*, 3 Aralık 2005). Kürtler ise farklı dönemlerde kalkıştıkları isyanlarda uğradıkları yenilgilerin yarattığı travmayla 'narsisik (yani yaralı ama şişkin) bir etnonasyonalizm' oluşturmuşlardır ('Kimlik Savaşı-1'). Başka bir deyişle, 'Kürt sorunu etnik milliyetçilik örneğidir'; 'Kürt talepleri, çağdaşlaşması gerçekleşmeyen bir toplumun, telafi edici bir mekanizma olarak, şiddet yoluyla otonomi veya bağımsızlığa yönelmesiyle ilişkili'dir ('Aydın ve Kürt Kimliği'). Yazar birçok yazısında devletin milliyetçilik anlayışını 'Atatürk milliyetçiliği', 'Türk ulus-devlet milliyetçiliği', 'Türk milliyetçiliği' gibi terimlerle karşılarken, 'Kürtlerin' milliyetçiliğinden söz ederken 'Kürt etnonasyonalizmi', 'etnik milliyetçilik' gibi terimlere başvurur (şu ana kadar alıntı yapılan yazıların yanı sıra, bkz. 'Sadece Bayrak mı?', *Radikal*, 24 Mart 2005; 'Şiddet Sarmalı', *Radikal*, 16 Nisan 2005; 'İzlenimler', *Radikal*, 3 Mayıs 2007; 'Milliyetsizcilik', *Radikal*, 16 Şubat 2006).

Burada Aktan'ın 'ulus-devlet milliyetçiliği' ile 'etnik grup milliyetçiliği' arasında oldukça net bir ayrıma gittiğini görüyoruz. Buna göre, milletleşme sürecini daha önce tamamlamış grupların milliyetçiliği 'etnisite üstü'dür; 'devlete aidiyet' ve 'sadakat' duygusuna dayanır. Milletleşme sürecini tamamlamamış grupların milliyetçiliği ise 'etnik', 'narsist', 'faşist' ve 'ırkçı'dır. Bu şekilde tanımlanınca, iki milliyetçilik türü arasına 'ahlaki' bir hiyerarşi oluşması kaçınılmaz hale gelir. Zaten Aktan da bu konuda fazla utangaç davranmaz ve 'bizim' milliyetçiliğimizi 'meşru' ve 'haklı', 'onlarınkini' ise 'gayrimeşru' ve 'haksız' ilan eder. Bunu yaparken de 'ırkçılık', 'faşizm' gibi tüm kötü özellikleri 'onlara' atfeder; 'bizi' bunlardan tamamıyla soyutlar. Bu analiz dört açıdan eleştirilebilir.

Birincisi, Gündüz Aktan 'Türk milleti'nin de bir zamanlar bir 'etnik grup' olduğunu unutmaktadır. Türklerin dağılan bir imparatorluğun egemen grubu olduğundan, bu

yüzden başka bir büyük gruba karşı mücadele etmediğinden hiç söz etmez. Bu noktada akla şu soru gelir: Anadolu yirminci yüzyılın başlarında başka bir devletin egemenliği altında olsaydı, Türklerin bağımsızlık mücadelesi 'ulus-devlet milliyetçiliği' mi olacaktı, 'etnik milliyetçilik' mi? Böyle bir durumda Aktan, bağımsızlık savaşını egemen devletin toprak bütünlüğünü tehdit eden 'ırkçı' ve 'faşist' bir hareket olarak mı tanımlayacaktı? Muhtemelen hayır. Burada aslında uluslararası ilişkilere egemen olan ve kendi kaderini tayin hakkını belli bir dönemle sınırlayan yaklaşımın somut bir örneği görülmektedir. Bağımsızlık mücadelesini tarihsel anlamda daha önce gerçekleştirmiş ve bunda başarıya ulaşmış bir grup, bu süreci yaşamamış gruplardan 'üstün' sayılmakta, hatta bu üstünlük ahlaki bir boyuta taşınmaktadır. Burada tek ölçüt 'zaman'dır; daha önce davranan haklıdır, meşrudur. Gecikenlere ise 'kusura bakma!' denilmektedir. Bu yapılırken, örneğin gecikenlerin neden geciktiği, bu grupların milletleşme sürecini neden tamamlayamadığı ya hiç gündeme getirilmemekte ya da gecikme bu grupların kendi iç dinamiklerine bağlanmaktadır.

İkincisi, ulus-devlet milliyetçiliğini 'iyi' kılan nedir? Birinci bölümde 'vatandaşlığa bağlı' olduğu söylenen milliyetçiliklerin hem bağımsızlık mücadeleleri sırasında, hem de ulus-devlet kurulduktan sonra milletin bir parçası olarak görmedikleri topluluklara karşı ne kadar acımasız olabileceklerine dair farklı ülkelerden örnekler vermiştik. Türkiye'deki durumu ise bu bölümde özetlemeye çalıştık. Burada sorun, 'Türk' ya da 'Kürt' milliyetçiliklerinde değil, milliyetçiliğin kendisinde, milliyetçi algı biçiminin Gündüz Aktan tarafından mükemmel bir örneği sunulan 'biz' ve 'onlar' ayrımındadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, 'biz' ve 'onlar' ayrımı mutlaka etnik ölçülere göre yapılmak zorunda değildir. Farklı düşünenler de – örneğin Aktan'ın terminolojisinde 'liberal aydınlar' – bu ayrıma tabiidir. Milliyetçiliğin homojen toplum özlemi sadece etnik azınlıkları değil, farklı düşünenleri de dışlamaktadır.

Üçüncü sorun, Aktan'ın 'Türk milliyetçiliğinin' 'etnisite üstü' olduğu iddiasıdır. Aktan'ın kendi ifadesine göre, 'Türk milliyetçiliği tarihin derinliklerinden geleceğe' uzanmaktadır ve 'kadim bir dil, din ve kültür dokusuna sahip'tir. Bu durumda 'Türk milliyetçiliği', Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü'ne göre bile 'etnik'tir, çünkü 'aralarında töre, dil ve kültür ortaklığı bulunan, boy ve soy bakımından da birbirine bağlı insan topluluğu'na dayanmaktadır. Bu da akla Aktan'ın kurmaya çalıştığı ahlaki hiyerarşiyi getirir. Hatırlanacağı gibi, Aktan etnik milliyetçiliğin 'ayrılıkçı, etnik temizlikçi, bazen de ırkçı' olduğunu iddia etmektedir. 'Türk milliyetçiliği' etnikse, o halde diğer etnik milliyetçilikler gibi 'ayrılıkçı, etnik temizlikçi, bazen de ırkçı' mı olacaktır? Aktan'ın varmaya çalıştığı sonucun bu olmadığı açıktır. Ancak milliyetçilik türlerine yüklediği ahlaki anlam bizi ister istemez bu sonuca götürmektedir.

Dördüncü sorun Aktan'ın dayandığı varsayımlardır. Türklük, Aktan'ın kendi tanımına göre bile 'etnik'se, o halde nasıl birleştirici olabilir? Elbette Türklüğü benimseyen, büyük gruba asimile olan etnik gruplar vardır. Bu grupların vatandaşlığına nasıl

kuşkuyla yaklaşıldığını daha önce vurguladık. Öte yandan asimile olmamakta direnen gruplar da vardır. Bu durumda devlet ne yapmalıdır? Asimile etme yönündeki çabalara devam etmek bir seçenektir, ama bu seçeneğin 'birleştirici' olduğunu söylemek kolay değildir. Kaldı ki, asimile olmamakta direnen grupların milliyetçiliği, Aktan'ın da yaptığı gibi, 'bölücü', 'ırkçı' ve 'faşist' ilan edilmektedir. Bu koşullar altında Türklük nasıl bir 'üst kimliğe' dönüşecek, her grup tarafından sahiplenilecektir?

Burada altı çizilmesi gereken nokta, bir milliyetçiliğin başına 'etnik' sıfatının eklenmesinin milliyetçi siyasetin bir parçası olarak algılanması gerektiğidir. Etnisiteye olumsuz bir ahlaki değer yüklediği için, herhangi bir milliyetçiliğin etnik olup olmaması, onun meşruluğunu da belirleyecektir. Tam da bu yüzden söz konusu ayırım gerek siyasi aktörler, gerek medya, gerekse 'angaje' araştırmacılar tarafından çoğu zaman keyfi bir şekilde, rakip milliyetçiliklerin 'itibarını sarsmak', meşruluklarını sorgulanır hale getirmek için kullanılır. Türkiye'de son dönemde kullanılmaya başlanan 'ulusalcılık' terimi de benzer bir tutumun yansımasıdır. İlk olarak kim tarafından ortaya atıldığı ya da tam olarak ne anlama geldiği bilinmeyen bu terim, kimi zaman farklı milliyetçilik anlayışlarını ortak bir zeminde bir araya getirmek, kimi zamansa bazı milliyetçilikleri 'aşırı', 'radikal sağ' milliyetçilikten (örneğin MHP milliyetçiliğinden) ayırdetmek için kullanılır. Ulusalcılığın tanımındaki bu belirsizlik, terimin kullanılabilirliğini arttırmış, siyasi yelpazede yer alan her görüş tarafından sahiplenilebilmesini mümkün kılmıştır. Bu nedenle terimin milliyetçilikten farkını anlamak da imkansızdır. Ulusalcılığı ve diğer milliyetçiliklerle ilişkisini bir sonraki bölümde tekrar ele alacağız. Burada önemli olan, farklı terimler, farklı isimler üretmenin kendi milliyetçiliklerini meşru kılmak, diğerlerini ise haksız göstermek isteyen siyasi aktörlerin en çok başvurduğu yöntemlerden biri olmasıdır. Bu terimler çoğu zaman kaygandır, esnektir, değişkendir; hiçbir zaman üzerine tutturuldukları akımları birebir yansıtmazlar. Ama bunun son kertede fazla önemi yoktur. 'Vatanseverlik', 'milliyetçilik', 'ulusalcılık' gibi terimler eninde sonunda birer semboldür; asıl önemli olan piyasaya sürülmelerine vesile olan hegemonya mücadelesidir.

'TÜRK MİLLİYETÇİLİKLERİ' VE HEGEMONYA

'Atatürk milliyetçiliği', 'Kemalist milliyetçilik' ya da kısaca 'Kemalizm', 'Türkçülük', 'ulusçuluk', 'ulusalcılık', 'vatanseverlik', 'yurtseverlik'... Eğer tek bir 'Türk milliyetçiliği' varsa, yukarıda sayılanlardan hangisidir? Bu sorunun yanıtı, muhtemelen bakılan döneme ya da yanıtlayan kişiye göre değişecektir. 1982 anayasasına göre 'Atatürk milliyetçiliği'dir; Bülent Ecevit'e göre 'ulusçuluk'tur; sosyalist sola göre 'yurtseverlik'tir; MHP geleneğinden gelen birine göre ya 'Türkçülük' ya da düpedüz 'Türk milliyetçiliği'dir; kendini Kemalist olarak tanımlayan birine göre ise, en azından bugün, 'ulusalcılık'tır. İş bu kadarla da bitmez. Her bir terimin tanımı, zaman içinde farklılaşacak, değişecek, evrilecektir. Örneğin 1960'ların yurtseverliği

ile bugünün yurtseverliği aynı değildir. Bugün görsel ve yazılı basında ‘Kızıl elma koalisyonu’ adıyla anılan oluşumun farklı siyasi geleneklerden üyeleri, örneğin bir İşçi Parti (İP)’li ve bir MHP’li, ‘ulusalcılığı’ farklı şekillerde tanımlayacaklardır. Hatta bir ortak paydada buluşmalarına rağmen, savundukları ideolojileri nitelemek için farklı terimler kullanacaklardır. Bu süreç içinde kimi terimler de tedavülden kalkacaktır. Bugün hemen hemen hiçbir siyasi hareket tarafından sahiplenilmeyen ‘ulusçuluk’ terimi akla gelen ilk örnektir.

Başta dönecek olursak, o halde ‘Türk milliyetçiliği’ hangisidir? Bir anlamda hepsidir. Aslında tek bir ‘Türk milliyetçiliği’ yoktur; ‘Türk milliyetçilikleri’ vardır (benzer bir bakış açısı için bkz. Kentel, Ahıska ve Genç 2007, 16-20). Daha da önemlisi, bu milliyetçiliklerin içerikleri, programları, tepkileri, özelemleri sabit değildir; değişen koşullara uyum sağlamak amacıyla evrilir. Bu anlamda ‘Türk milliyetçiliği’ de farklı milliyetçi projelerin hegemonya mücadelesidir. Bu mücadele, ‘Türk milliyetçiliğinin’ ilk tohumlarının atıldığı ondokuzuncu yüzyıl sonlarında başlamış, farklı siyasi akımların katılımı ve katkısıyla bugüne kadar sürmüştür.

Tahmin edilebileceği gibi, milliyetçi tarih yazımı bu ‘okumayı’ kabul etmez; Türk milliyetçiliğinin doğuşunu, ezelden beri var olan, çeşitli dış faktörlerin etkisiyle ‘Türklüğünü’ unutmış bir milletin ‘uyanışı’ olarak anlatır. Bu anlatıda kilit aktör, özü, temel nitelikleri sabit kalmış bir ‘Türklük’tür. Türkler, ‘binlerce yıllar içinde ve birçok siyasi ve dini hadiselerle, yavaş yavaş, kendi benliklerini ve ana yurtlarını [unutmuş]’ olsalar da (*Birinci Türk Tarih Kongresi* 1932, 40), bu gaflet uykusundan uyanacak, benliklerini yeniden keşfedeceklerdir. Oysa Türkiye’de milliyetçiliğin doğuşu ve tarihsel gelişimi üzerine yazılmış pek çok kaynağın da gösterdiği gibi, ‘Türk milliyetçiliği’ Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde etkili olan düşünce akımları içerisinde yalnızca bir tanesidir; üstelik kronolojik olarak en son ortaya çıkmıştır. Bu iddiayı desteklemek için öyle uzun boylu akademik kaynaklara bakmaya da gerek yoktur; Türkiye’de milliyetçi düşüncenin öncülerinden Yusuf Akçura, çok sık atıfta bulunulan ama çok az kişi tarafından baştan sona okunan manifestosu *Üç Tarz’ı Siyaset*’in ilk paragrafında şunları söyler:

Osmanlı ülkelerinde, garpten feyz alarak, kuvvet kazanmak ve terakki arzuları uyanalı, belli başlı üç siyasî yol tasavvur ve takip (ébaucher) edildi sanıyorum: Birincisi, Osmanlı Hükümetine tâbi muhtelif milletleri temsil ederek ve birleştirerek bir *Osmanlı milleti* vücade getirmek. İkincisi, hilâfet hakkının Osmanlı Devleti hükümdarlarında olmasından faydalanarak, *bütün islâmları söz konusu hükümetin idaresinde siyaseten birleştirmek* (Frenklerin ‘Panislâmisme’ dedikleri). Üçüncüsü, ırka dayanan siyasî bir Türk milleti teşkil etmek (orijinal imla ve vurgular korunmuştur) (1998 [1904], 19).

İlk kez 1904’te yayımlanan bu makalesinde Akçura, ‘ırk üzerine müstenit bir Türk siyasi milliyeti husule getirmek fikri pek yenidir’; bu fikir ‘pek turfandadır, pek az yaygındır’ diye eklemeyi de ihmal etmez (Akçura burada ‘ırk’ terimini, ‘etnik grup’ anlamında

kullanır) (a.g.e, 23, 24). Milliyetçi tarih yazımı, bu projeleri ‘Türk milliyetçiliği’nin gelişimindeki farklı aşamalar olarak sunar; bu anlamda milliyetçiliğin doğuşunu ‘bağımsız bir Türk devleti kurulmasına’ yönelik ‘ereksel’ (önceden belirlenmiş bir amacı gerçekleştirmeye yönelik, teleolojik) bir süreç olarak yansıtır. Oysa Osmanlılık, İslamcılık (ya da panislamizm) ve Türkçülük adlarıyla da anılan bu akımların hepsinin amacı bir ‘Türk devleti’ kurmak değildir. Öncelikli amaç, imparatorluğu yıkılmaktan kurtarmaktır (ayrıntılı bir tartışma için bkz. Özkırımlı ve Sofos 2008). Üç akımın bu amaca ulaşmak için önerdikleri yöntemler de farklıdır. Bu anlamda bu üç milliyetçi proje arasında bir tür hegemonya mücadelesi, bir çatışma-çekişme vardır. Elbette bu mücadele, akımlar arası geçişkenlikleri, örtüşmeleri dışlamaz. Milliyetçi projeler, hegemonya savaşını kazanmak amacıyla rakip projelerle diyalog içerisine girmiş, bu projelerin savundukları düşüncelerden bazılarını benimsemiştir. Bu yüzden, son dönemde yapılan bazı çalışmaların da gösterdiği gibi, üç proje kronolojik olarak birbirini takip etmemiş, konjonktüre göre siyasi aktörler tarafından bir arada da kullanılmışlardır (Hanioğlu 2002, 2006).

Kısacası, her milliyetçilik gibi ‘Türk milliyetçiliği’ de bir dizi farklı projenin birbiriyle yarıştığı, diyaloga girdiği ya da çatıştığı bir sürecin sonunda ortaya çıkmıştır. Hegemonya mücadelesinden hangi projenin galip çıkacağı önceden belli değildir. Bu anlamda ‘Türk milliyetçiliği’, değişmez bir özün, ‘Türklüğün’ yansıması, bu özün kendi benliğinin bilincine varması olarak okunamaz. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması bilinçli bir tercihten çok, tarihsel, siyasal-toplumsal koşulların dayattığı bir zorunluluktur.

Doğal olarak, farklı projeler devlet kurulduktan, belli bir milliyetçi proje siyasi erk sahipleri tarafından benimsendikten sonra da ortadan kaybolmaz. Uygun koşullar oluştuğunda egemen projenin hegemonyasına meydan okur, onu kendi programları doğrultusunda değiştirmeye ya da toptan iktidardan indirmeye uğraşırlar. Başka bir deyişle, hegemonya mücadelesi devlet kurulduktan sonra da sona ermez. Günümüz Türkiye’sinde milliyetçiliği anlayabilmek için bu mücadeleyi büyüteç altına almamız, mücadeleye katılan farklı projeleri belirlememiz gerekir. Bunu bir anlamda, günümüz Türkiye’sinde milliyetçiliğin bir haritasını çıkarma denemesi olarak da görebiliriz.

Bu konuda çıkış noktası olarak Tanıl Bora’nın 1994 tarihinde *Birikim* dergisinde yayımlanan zihin açıcı ‘Türkiye’de Milliyetçilik Söylemleri: Melez Bir Dilin Kalın ve Düzensiz Lügâti’ adlı makalesinden yararlanabiliriz. Bora bu makalesinde 1990’ların Türkiye’si bağlamında beş milliyetçilik söylemi belirler. Bunları sırasıyla resmi milliyetçilik ya da Atatürk milliyetçiliği, Kemalist ulusçuluk, liberal ‘yeni-milliyetçilik’, Türkçü radikal milliyetçilik, İslamcılıktaki milliyetçilik olarak adlandırır. Bora’ya göre ‘milli devletin inşa ve beka misyonuna’ odaklanan resmi milliyetçilik ya da Atatürk milliyetçiliği, Türk milliyetçiliğinin kök-dilidir. Resmi ağızlar tarafından ‘vatandaşlığa dayalı’ olduğu iddia edilse de, bu milliyetçilik dış ihtilaflarda, ‘milli

davalarda' ve uluslararası spor karşılaşmaları gibi popüler alanlarda son derece 'özcü' ve saldırgan bir biçim alabilmektedir. Sürekli bir tehdit algısı ve buna bağlı bir 'teyakkuz' halinin etkisiyle orduya yaslanır ve onu koruyucu-kollayıcı olarak beller. Bora, resmi milliyetçiliğin 'katı, soğuk, basmakalıp' bir dile sahip olduğunu, bu zayıflığı da bayrak, ay-yıldız gibi sembolleri kamusal hayatta aşırı tüketerek gidermeye çalıştığını iddia eder (a.g.e., 12-14). Kökenleri 1960'ların sol Kemalizmine dayanan Kemalist ulusçuluk ise resmi milliyetçiliğin 'sol' iddialı bir versiyonudur. Bu söylem, 1960 ve 1970'lerde sol Kemalizmin dayandığı anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık gibi ilkelerin yerine 'laikliği' ön plana çıkarır. Öte yandan ilk dönemin Batı karşıtlığını, üzerine bir parça yabancı düşmanlığı sosu da ekleyerek, sürdürür. Laikliğe verdiği önem, dini bir boyutu olan 'millet' kavramı yerine 'ulus'u tercih etmesini de açıklar. Bu arada Kemalizme dini bir kutsallık kazandırmaktan da geri durmaz (a.g.e., 14-15). Bora'nın üçüncü milliyetçi söylemi, liberal milliyetçilik, resmi milliyetçiliğin modernist-Batıcı damarından beslenir. 'Milli kimliği, dünyanın ileri/zengin ülkelerinin, yani Batı'nın düzeyine erişme şevki ve yeteneği temelinde tanımlar'. Ekonomik başarılarla verdiği önem zaman zaman 'piyasa fetişizmi', 'refah şovenizmi' ve 'sınıf ırkçılığına' dönüşür. Gençliğe ve popüler kültüre olan düşkünlüğüyle kendini yirmibirinci yüzyılın milliyetçiliği olarak tanıtır (a.g.e., 15-20). Vatan olarak tüm Türk dünyasını kabul etmesiyle resmi milliyetçilikten ayrılan radikal Türkçü milliyetçilik ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 1990'larda yeniden canlanmıştır. İdeolojik düzeyde ırkçı etmenlerden arınan, daha çok tarihsel-kültürel özcülüğe dayalı, İslamı da ihmal etmeyen bir söylem benimseyen Türkçü hareket, bu yönleriyle siyasi merkeze yaklaşmayı ve oy oranlarını arttırmayı başarır. Bu sayede kentli üst-orta sınıf gençlik tabanında da destek bulmaya başlar. Bora'ya göre, geçmişteki imajından kurtulamaması ve geleneksel taban ile yeni kentli-modern taban arasındaki uyuşmazlık, bu milliyetçiliğin önündeki en büyük sorundur (a.g.e., 20-1). İslamcıların milliyetçilik söylemi ise Türkiye'nin İslam dünyasındaki önder rolünü temel alır. Milli davalarda takındığı tutum ve geleneksel Batı-karşıtlığı, sık sık ayrımcılık ve yabancı düşmanlığı şekli alır. Bu milliyetçiliğin resmi milliyetçilikle örtüştüğü nokta kalkınmacılık-gelişmeciliktir. En zayıf yönü ise içinde barındırdığı 'ümmetçi' unsurlardır (a.g.e., 22).

Bora bu milliyetçiliklerin hegemonya mücadelesine de değinir. Resmi milliyetçiliğin 'denetleyici-ehlileştirici' rolünün altını çizen yazar, daha çok liberal milliyetçilik olarak adlandırdığı akımın, doktriner yapısının esnek olmasından kaynaklanan geniş etki alanı üzerinde durur. Kemalist ulusçuluk ve Türkçülüğün ise resmi milliyetçiliğin 'soğuk, kuru, sentetik' karakterinden kaynaklanan boşlukları doldurmak üzere hazırda beklediklerini eklemeyi de ihmal etmez (a.g.e., 23-4).

1990'ların Türkiyesi'ni yansıtan bu 'milliyetçilik haritası', günümüz milliyetçiliklerini analiz etme noktasında bize epey ipucu veriyor. Bora'nın belirlediği milliyetçilik damarlarının birçoğunun varlığını bugün de sürdürdüğünü söyleyebiliriz. 1990'lar

ile 2007 Türkiyesi arasındaki en önemli fark ise, bu damarların bir bölümü ile resmi milliyetçilik arasındaki ‘yakınlaşma’; başka bir şekilde ifade edecek olursak, resmi milliyetçilik ile sürekli diyalog halinde olsalar da bağımsızlıklarını korumaya çalışan bazı milliyetçilik söylemlerinin geçmişte zaman zaman çatıştıkları devletle ‘kader ortaklığına’ girmeleri, birleşmeleri, hatta giderek ‘bütünleşmeleri’. Aslında Bora da makalesinde söylemler arasındaki ‘geçişkenliklere’, sentezlere dikkatimizi çeker, farklı damarların safkan olmaktan çok ‘melez’ olduğunu vurgular. Bugün ise söz konusu geçişkenliğin arttığını, resmi milliyetçilik ile farklı damarların, bazı açılardan yeni, bazı açılardan ise geçmiş söylemleri hatırlatan bir sentez oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Burada hemen iki noktanın altını çizmemiz gerekiyor. Bunlardan ilki, sentezin niteliği ile ilgili. Bu yeni sentez elbette tüm bileşenlerin özelliklerini bir ölçüde taşıyor; bu anlamda karşılıklı bir etkileşimden söz etmek mümkün. Yine de bugün karşı karşıya olduğumuz sentezde resmi milliyetçiliğin renklerinin (korkularının, tepkilerinin, özlemlerinin) ağır bastığını, başka bir deyişle sentezin, Bora’nın betimlediği türden bir ‘melez’ olmaktan çok resmi milliyetçiliğin bir karbon kopyası olduğu söyleyebiliriz. İkinci nokta, sentezin nasıl ortaya çıktığıyla ilgili. Burada iki farklı senaryodan söz edilebilir: Yeni sentez ya resmi milliyetçiliğin hegemonya mücadelesinde elde ettiği zaferin bir ürünüdür, yani devletin alternatif projeleri bertaraf etmesiyle ortaya çıkmıştır ya da önceden planlanmadan, kendiliğinden, çeşitli koşulların dayatmasıyla oluşmuştur (örneğin farklı milliyetçilik projelerinin ortak düşman imgesi karşısında birleşmesi). Her iki durumda da sentezin ne ölçüde kalıcı olacağını kestirmek güçtür, çünkü bu, sentezi doğuran koşulların sürekliliğine bağlıdır.

Sözünü ettiğimiz yeni sentez, tahmin edileceği gibi, görsel ve yazılı basında son birkaç yıldır yoğun bir şekilde tartışılan ve kamuoyunda ‘ulusalcılık’ diye bilinen akım. Akademik literatürde bir karşılığı olmayan ‘ulusalcılık’ nitelemesi, bugün daha çok geçmişte kendini ‘vatansever’, ‘yurtsever’ ya da ‘ulusçu’ olarak tanımlayanlar tarafından tercih edilmektedir. Neden yukarıda sayılan terimlerle yetinilmediğini, yeni bir terim ‘icat edilmesine’ gerek duyulduğunu saptamaksa o kadar kolay değildir. Burada spekülasyon olarak, söz konusu kavramın ‘ulusçuluk’ teriminin taşıdığı sol, anti-empyrist tınılardan kurtulmak için ortaya atıldığını öne sürebiliriz. Bu noktada bu tür terimlerin, kavramların fazla bir şey ifade etmediğini yinelemekte yarar vardır. ‘Ulusçuluk’ terimi de ‘sol’ milliyetçiliği ‘sağ’ milliyetçilikten ayırdetmek için üretilmiş, 1980 öncesinde sol akımlar kendilerini ‘ulusçu’ ya da ‘yurtsever’ olarak nitelerken, sağ akımlar (örneğin ülkücüler) ‘milliyetçi’ terimini tercih etmişlerdir. Kendini ulusalcı olarak tanımlayanlar içinde devlet tarafından çok sıcak karşılanmayan gruplar da vardır – Kuvayi Milliye örgütleri gibi. Bu yüzden de resmi milliyetçilik, kendini tanımlarken ‘Atatürk milliyetçiliği’ terimini kullanmaya devam etmektedir.

Resmi milliyetçilik ya da Atatürk milliyetçiliğinin hala Türkiye’de milliyetçiliğin kök dili olduğu söylenebilir. İlk dönemlerde ‘modernleşme’ ve ‘laikliği’ ön plana

çıkararak bu 'kurucu' milliyetçilik, gün geçtikçe laiklik ilkesine daha çok vurgu yapmakta, modernleşme ülküsünden ise – açıkça ifade edilmese de – yavaş yavaş uzaklaşmaktadır. Sürekli bir beka kaygısı ve tehdit algısı ise bu milliyetçiliğin değişmeyen yönleridir. 'Türkün Türkten başka dostu yoktur' inancından beslenen ve her geçen gün daha abartılı bir hal alan bu tehdit algısı, bir yandan komplo teorilerinin üretilmesine, bir yandan da sürekli yeni – iç ve dış – düşmanların keşfedilmesine yol açmaktadır. Bu da son dönemde kamuoyunda 'Sèvres sendromu' olarak adlandırılan 'ruh halinin', resmi milliyetçiliğin belirleyici özelliği haline gelmesine neden olmuştur. Adını 10 Ağustos 1920'de Birinci Dünya Savaşı'nı kazanan ülkeler (ABD ve Rusya dışında) ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan ve imparatorluğu parçalara bölen Sèvres Antlaşması'ndan alan bu düşünüş kalıbı, Batı'nın, özellikle de Avrupa Birliği'nin geçmişte olduğu gibi bugün de Türkiye Cumhuriyeti'ni bölmeye, parçalara ayırmaya çalıştığını varsaymaktadır. Bu bakış açısına göre, içeride ya da dışarıdaki, siyasi ya da ekonomik her gelişme, Türkiye'yi bölmeyi hedefleyen bir büyük planın parçasıdır. Bölücü unsurlar çeşitlidir; Türkiye'den toprak satın alan yabancılar, misyonerlik faaliyetinde bulunanlar, yabancı sermaye, uluslararası sivil toplum kuruluşları, vakıflar ve daha birçok kişi ve kurum, bu planların öznesi olur. Bölünme korkusu öylesine güçlü, inananlar için öylesine 'gerçektir' ki, kimi zaman 'kolektif bir paranoyaya' bile dönüşür. Bu noktada artık gerçeklerin önemi yoktur; zaten kimse de gerçekleri öğrenmeye çalışmaz.

Öte yandan resmi milliyetçilik, 'vatandaşlığa' dayalı olduğunu iddia etmekle birlikte bu vatandaşlığı yine 'Türklük' temelinde tanımlamaktadır. Bu milliyetçilik anlayışına göre, 'Türk' terimi etnik bir terim değildir. 27 Nisan e-muhtırasında ifade edildiği gibi, "'Ne Mutlu Türküm diyene!'" anlayışına karşı çıkan herkes Türkiye Cumhuriyeti'nin düşmanıdır ve öyle kalacaktır'(<www.tsk.mil.tr/10_AR_SIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2007/BA_o8.html>). Bu ifadeleri dile getiren Türk Silahlı Kuvvetleri, resmi milliyetçiliğin bekçisi olma rolünü sürdürmektedir. Elbette resmi milliyetçiliğin kendisi de sabit değildir ve cumhuriyet tarihi boyunca farklı ideolojik kutuplar arasında gidip gelmiştir. 1980 darbesiyle birlikte toplumu tüm yönleriyle tahakküm altına almaya çalışan otoriter anlayışın, 2000'li yılların başlarında bir ölçüde yumuşadığını, son iki-üç yılda ise Avrupa Birliği müzakere sürecinin başlamasının da etkisiyle yeniden sertleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Tanıl Bora'nın 'Kemalist ulusçuluk' ve 'liberal milliyetçilik' olarak adlandırdığı akımların ise birleşerek resmi milliyetçiliğe eklendiğini ve yukarıda sözünü ettiğimiz, 'ulusalcılık' adıyla anılan milliyetçilik biçimini oluşturduğunu görüyoruz. Bu alışımda Kemalist milliyetçiliğin sol, anti-emperyalist renginin büyük ölçüde kaybolduğu, bunun yerini ise 'laiklik' ve genel bir 'Batı karşıtlığının' aldığı söylenebilir. Öte yandan hiçbir zaman net olarak tanımlanmayan bir ilkeler bütünü olarak Kemalizm, kutsallığını sürdürmektedir. Alışımda liberal milliyetçiliğin kaybı ise ekonomik

başarıya endeksli modernist-Batıcı yönüdür. ‘Ulusalçılık’ Batı’nın modernleştirici yönüne değil, ‘sömürgeleştirici’ yönüne odaklanır. 1980’lerin piyasa fetişizmi yerini özelleştirme karşıtlığına bırakır. Ulusalçı bakışa göre, Türkiye’nin değerleri yok pahasına elden çıkarılmakta, yabancılar zamanında işgal yoluyla sahip olamadıkları topraklarımızı ‘parayla’ elde etmektedirler. Liberal milliyetçiliğin ‘sınıf ırkçılığı’, yeni alışımında da kendini belli eder. Bu kez ‘Beyaz Türklerin’ karşısında ‘göbeğini kaşıyan adamlar’ (Bekir Coşkun, *Hürriyet*, 3 Mayıs 2007), ‘kirli beyaz atletleri ve paçalı donlarıyla’ yatan, hart hart kaşınan, geviş getirip geçiren, kalın, kısa bacaklı, uzun kollu ve kıllarla kaplı ‘Kara Türkler’ vardır (Mine Kırkkanat, *Radikal*, 27 Temmuz 2005). Bu ayırımın 22 Temmuz seçimleriyle birlikte giderek siyasi bir fay hattına dönüştüğü de gözlemlemekteyiz. Ulusalçılık, resmi milliyetçiliğin sembollerini kullanır; hatta bunları popülerleştirir. Cumhuriyet mitinglerinde bayrağın ve Atatürk portrelerinin giyim unsuruna ya da aksesuara dönüşmesi, Atatürk biblolarının, *Kurtlar Vadisi Irak* ya da *Şu Çılgın Türkler* gibi resmi milliyetçiliği popüler kültüre taşıyan ürünlerin satış rekorları kırması bunun ilk akla gelen örnekleridir. Ulusalçılıkla resmi milliyetçiliği bir araya getiren en önemli unsur ise ortak düşman figürleridir. Yeni alışımın düşman figürleri, en azından bugünkü konjonktürde, Avrupa Birliği, İslam, Kürtler ve onları destekleyen ‘liberal aydınlar’dır. Aslında Türkiye’nin dört bir yanı her zaman olduğu gibi düşmanla çevrilidir; geleneksel düşmanlar, örneğin Yunanlılar, Kıbrıslı Rumlar, Ermeniler, gündemden tamamen düşmemiştir. Ama bugün asıl düşman, geleneksel düşmanlarımızın iddialarını destekleyen, bu iddiaları Türkiye’nin üyeliği için bir ön koşul haline getiren Avrupa Birliği’dir. Avrupa dıştan Türkiye’yi bölmeye çalışırken İslamcılar, Kürtler ve aydınlar da kendi projeleri uyarınca cumhuriyeti yıkmak ya da dönüştürmek için ona içeriden destek olmaktadır. Bu milliyetçilik söylemi, askeri ve sivil bürokrasinin yanı sıra kendilerini siyasi yelpazenin farklı köşelerine yerleştiren (aslında ideolojik olarak birbirlerinden pek de farkı olmayan) CHP, İP, DP, ANAP gibi bir dizi siyasi parti, medyanın önemli bir kesimi ile kentli üst-orta ve varsıl sınıflar tarafından desteklenmektedir.

Günümüz Türkiye’sinde biri ‘resmi-ulusalçı’ milliyetçiliğin yanında, ikisi karşısında üç milliyetçilik akımından daha söz edilebilir. Tanıl Bora’nın Türkçü radikal milliyetçilik olarak adlandırdığı akım bugün de varlığını sürdürmektedir. Burada ilk söylenmesi gereken radikal Türkçü akımın da içinde ciddi çelişkiler, bölünmeler barındırdığıdır. Devlet Bahçeli yönetimindeki MHP’nin benimsediği söylem ile ‘resmi-ulusalçı’ söylem arasındaki uzaklığın hayli az olduğu söylenebilir. Ulusalçı akım içerisinde yer alan kimi ‘kanaat önderlerinin’ Bahçeli çizgisindeki MHP’nin ‘değiştirdiği’, ‘merkeze yaklaştığını’ iddia etmeleri yakınlaşma tezini güçlendirir. Yine de MHP’nin özellikle ‘milli davalar’ söz konusu olduğunda daha sert ve tavizsiz bir tutum benimsediği ileri sürülebilir. Zaten daha önce de belirtildiği gibi, yakınlaşma MHP’nin değişmesinden çok merkezin değişmesinden, ‘radikalleşmesinden’ kaynaklanmaktadır. Öte yandan ülkücü hareket içinde Bahçeli’nin yönetim tarzından memnun olmayan, onu yumuşak bulan bir kesimin varlığı da bilinmektedir. Bu muhalefet, Ümit Özdağ olayında

görüldüğü gibi, işi Bahçeli'nin otoritesine meydan okumaya kadar götürmüştür. Bu anlamda resmi-ulusalcı milliyetçilikle Türkçü radikal milliyetçiliği ayrı tutmakta yarar vardır. Ancak iki milliyetçilik arasındaki fark, 'tür' farkı değil, 'derece' farkıdır. Bunların dışında radikal milliyetçi hareket, 1990'larda genişlettiği toplumsal desteğini büyük ölçüde korumaktadır. Hareketin siyasi temsilcisi MHP, son seçimlerde de görüldüğü gibi, geleneksel oy depolarında sahip olduğu desteği AKP'ye kaptırırken kentli üst-orta sınıf tarafından desteklenmeye devam etmiştir.

İslami hareket içerisinde ise Tanıl Bora'nın yazdığı dönemde henüz pek belirgin olmayan bir büyük ayrışma yaşanmıştır. Siyasi alanda Saadet Partisi tarafından temsil edilen Erbakancı-Milli Görüşçü hareket, Bora'nın makalesinde anlattığı ve yukarıda özetlemeye çalıştığımız özelliklerini büyük ölçüde korumaktadır. Tavizsiz bir Batı karşıtlığı, kalkınmacılık-gelişmecilik gibi ilkelere dayanan ve Türkiye'nin İslam dünyasındaki önder konumuna vurgu yapan bu hareketin toplum içindeki desteği bugün yok denecek kadar azdır. Bu destek, 2000'lerin başında geleneksel çizgiden kopan 'yenilikçilerin' kurduğu AKP'ye kaymış durumdadır. Resmi-ulusalcı milliyetçiliğin rakip olarak gördüğü ve 'gayrimilli' olmakla suçladığı bu İslami hareketin aslında milliyetçilik dışı bir söylemi yoktur. Buna dayanak olarak hareketin önderlerinin, özellikle de Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın, kullandığı milliyetçi dil, sığındığı milliyetçi sembolizm (ve sahip olduğu Milli Görüşçü geçmiş) gösterilebilir. Ama bu hareketin milliyetçilikle kurduğu 'simbiyotik' ilişkinin daha temel bir göstergesi vardır: Hareket, 'ümmetçi' unsurlardan büyük ölçüde arınmıştır. Akımın ve siyasi alanda akımı temsil eden AKP'nin farklı hedefleri, özlemleri olabilir. Bu anlamda gerçekten resmi-ulusalcı milliyetçilikle çatışıyor da olabilir. Ama bu özlem, farklı bir 'Türkiye' özlemidir, 'ulus-dışı' ya da 'ulus-üstü' (örneğin tüm İslami devletleri kapsayan) bir düzen özlemi değil. Hareket bu anlamda milliyetçidir, hatta 'Türk milliyetçisidir'. Ama bu 'Türk milliyetçiliği', resmi-ulusalcılığın anladığı 'Türk milliyetçiliğinden' farklıdır. Yenilikçilerin kurduğu İslami hareketin resmi-ulusalcı milliyetçilikle ilişkisi tam bir hegemonya mücadelesidir. İki milliyetçilik kimi zaman bir tür *modus vivendi* oluşturup bir arada yaşamaya çalışırken, kimi zaman açıkça çatışmaktadır. Son cumhurbaşkanlığı seçiminde yaşananların, çatışma eğiliminin güçlendiğine ilişkin bir gösterge olduğu söylenebilir. Öte yandan bu harekete verilen toplumsal desteğin, ideolojik anlamda olmasa da en azından pratik-pragmatik nedenlerle artması ve toplumun tüm kesimlerine yayılması, resmi-ulusalcı milliyetçiliğin işini zorlaştırmakta, tavrını sertleştirmektedir.

Resmi-ulusalcı milliyetçiliğe açıkça tavır alan ikinci milliyetçi proje ise Kürt hareketidir. Tanıl Bora Kürt milliyetçi hareketini, 'Türk milliyetçiliklerine' odaklandığı için, ayrı bir akım olarak değerlendirmez. Ancak amaç 'Türkiye'de milliyetçilik söylemlerine' bakmaksa (ki Bora'nın makalesinin üst başlığı da budur), Kürt milliyetçiliği harita dışında bırakılamaz. Kürt milliyetçi hareketi, Türkiye'deki hegemonya savaşının önemli bir parçasıdır. Bu hegemonya savaşını kazanması, konjonktürel ve yapısal

nedenlerden ötürü hemen hemen imkansızdır ama resmi-ulusalcı milliyetçiliği sürekli rahatsız edecek, iktidarını tehdit edecek bir 'karşı-akım' olarak önemli bir rol oynamaktadır. Bu çerçevede Kürt milliyetçi projesinin nihai hedefinin de çok önemi yoktur. Bu hedef bağımsız bir devlet de olabilir, federatif bir yapı da, daha çok özerklik de. Kürt hareketi de homojen, yekpare bir yapı olmadığı için bünyesinde her hedefi destekleyen grupları barındırmaktadır. Yine de hangi hedefe yönelirse yönelsin, resmi-ulusalcı milliyetçiliğin topluma empoze etmek istediği projeye karşı çıkacak, ya devlet yapısını dönüştürmeyi deneyecek ya da devletin toprak bütünlüğünü tehdit edecektir. Bu anlamda Kürt milliyetçi hareketi, her çeşidiyle, 'Türk milliyetçiliğinin' gerçek ya da hayali 'deccal'idir.

Elbette yukarıda anahatlarıyla çizmeye çalıştığımız bu milliyetçilik haritası eksiksiz değildir. Haritayı anlaşılabilir kılmak adına ölçeği küçültülmüştür; bu nedenle bazı farklılıklar abartılmış, bazıları ise atlanmış olabilir. Harita ince nüansları yeterince yansıtmaz. Yine de günümüz Türkiye'sinde (aslında her ulus-devlette) milliyetçiliğin ancak bu şekilde, yani bir tür 'topoğrafya' çalışması yapılarak anlaşılabilceğine duyulan inanç, bu harita önerisinin yapılmasına yol açmıştır.

IV. Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve Milliyetçilik

**Konuşuyorum desem konuşmuyoruz da
Ayrı ayrı şeyler düşünüyoruz üstelik
Birbirimize bakarak
Ne seviyoruz ne de sevmiyoruz birbirimizi
Ne varız ne yoğuz gerçekte
İki lamba gibiyiz, iki ayrı yerinden
Aydınlatan odayı**

Charles-Irénée Castel de Saint-Pierre (1658-1743), ya da bilinen adıyla abbé de Saint-Pierre, zamanının en büyük düşünürleri arasında sayılmaz. Bu yüzden de Avrupa’da kalıcı barışın sağlanmasına yönelik bir siyasi proje önerisinde bulunduğu *Projet pour rendre la Paix perpétuelle en Europe* (1986; ilk yayımlanma tarihi 1712) adlı eseri fazla bilinmez. Bunda eserin ütöpik niteliği kadar, anlaşılması zor üslubunun ve yazarın eserinde sürekli değişiklikler yapmasının (yazarı hayattayken eserin dört farklı baskısı yapılır) da etkisi vardır. Bu nedenle *Projet* daha çok Jean-Jacques Rousseau’nun hazırladığı otuz sayfalık özetten (1761) bilinir. Oysa Saint-Pierre’in ‘Avrupa Birliği’ adını verdiği siyasi projeyi anlattığı eseri, günümüzde Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini anlamak açısından son derece yararlıdır.

Saint-Pierre (1986)’in nihai amacı Avrupa devletlerini bir araya getiren bir siyasi proje aracılığıyla bitmek tükenmek bilmeyen savaşlara bir son vermek, kıtada kalıcı barışı sağlamaktır. Bu birlik, Asya’da, Afrika’da, hatta Amerika’da Avrupa’nın ticari çıkarlarını korumaya da yarayacaktır. ‘Müslümanlar’ söz konusu olduğunda ise işlerin rengi değişir. Bu konuda Saint-Pierre’in iki önerisi vardır. Bunlardan ilki, Müslümanlarla bir anlaşma yaparak onları bir şekilde Avrupa Birliği’ne bağlamak, böylelikle savaş tehlikesini bertaraf etmektir. Yazarın önerdiği aslında bir tür ‘imtiyazlı ortaklıktır’. Müslümanlar hem Avrupa’nın güvenliğini sağlamak için ordularının kullanılmasına izin verecekler, hem de birliğe doğrudan maddi katkıda bulunacaklardır. Yapılacak maddi katkı da diğer üyelerin ödediğinden fazla olacaktır. Saint-Pierre bu anlaşma sayesinde komşu İslam ülkelerinin kapılarının ticarete açılacağını, bunun da zamanla İslamın etkisini azaltacağını iddia eder. Saint-Pierre eserinin 1717 baskısında ise daha farklı, ilki kadar barışçıl olmayan, bir çözüm önerir.

Önceleri Türkleri Avrupa'dan atma fikrine fazla sıcak bakmayan yazar, artık bunun uygulanabilir bir politika seçeneği olduğunu düşünmeye başlamıştır. Bu noktada hedef 'Türkleri yok etmek için ofansif bir birlik' kurmaktır. Bu birlik bir tür 'Hristiyan cemiyeti' olacaktır. Kurulabilirse, bu birlik 'Türkleri Avrupa'dan, hatta Asya ve Afrika'dan' kovabilecektir (a.g.e.; ayrıca bkz. Mastnak 1998).

Son birkaç yıldır Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri üzerine yapılan tartışmaları düşündüğümüzde, aradan geçen üçyüz yılda pek de bir şey değişmediğini görüyoruz. 'Ankara Avrupa Birliği'ne kabul edilirse, Türklerin üçyüz yıl önce Viyana kapılarında bozguna uğratılması boşa gitmiş olacaktır' diyen Avrupa Komisyonu üyesi Frits Bolkenstein'in (*The Guardian*, 8 Eylül 2004), 'Türkiye'yi üye olarak kabul etmek Avrupa Birliği'nin sonu olacaktır. Türkiye'nin farklı bir kültürü ... farklı bir hayat tarzı vardır ... Başkenti Avrupa'da değildir, nüfusunun %95'i Avrupa dışında yaşamaktadır. Avrupalı bir ülke değildir' diyen Avrupa anayasası yazarlarından eski Fransa Cumhurbaşkanı Valéry Giscard d'Estaing'in (*The Guardian*, 17 Aralık 2004), 'İslam nehrinin, laikliğin nehir yatağına girmesini istiyor muyuz?' diyen eski Fransa Başbakanı Jean-Pierre Raffarin'in (*The Guardian*, 29 Eylül 2004) sözlerinin, Müslümanları Avrupa'nın en büyük düşmanı olarak gören abbé de Saint-Pierre'in yazdıklarından seçilen üslup dışında çok da farklı olduğu söylenemez.

Tartışmanın alevlenmesine ve bu bağlamda eski korkuların yeniden canlanmasına yol açan gelişmenin, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinin hızlanması olduğu iddia edilebilir. Aslında Türkiye'nin 'Batı' yolculuğu daha cumhuriyet kurulmadan, ondokuzuncu yüzyıl sonundaki Batılılaşma hareketleriyle başlar. Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından temelleri atılan yeni devlet de Batılılaşma rotasından ayrılmaz. Türkiye bu rotaya olan bağlılığını, Soğuk Savaş'ın ilk dönemlerinden itibaren NATO, OECD gibi Batı ittifakının önde gelen kuruluşlarına üye olarak kanıtlar. Süreç, o zamanki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu ile 1963 yılında Ankara'da imzalanan ortaklık antlaşmasıyla yeni bir aşamaya girer. Nihai hedefi ikili ticaretin serbestleşmesi için Türkiye ve Avrupa Birliği arasında gümrük birliğine gidilmesi olan antlaşma, bu hedefine 1996 yılında ulaşacaktır. Bu arada Türkiye, 1987 yılında Turgut Özal hükümeti önderliğinde Avrupa Topluluğu'na üyelik başvurusunda bulunacak, bu başvuru çeşitli gerekçeler öne sürülerek 1989 yılında geri çevrilecektir. 1997 yılında yapılan Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye, Avrupa Birliği'nin doğuya açılma sürecinin dışında bırakılınca ilişkiler iyice krize girecektir. 10-11 Aralık 1999'da Helsinki'de yapılan zirve bu anlamda ikinci bir dönüm noktası olur. Bu zirvede Türkiye'nin adaylık statüsü tescil edilir. Buna göre hazırlanan Katılım Ortaklığı belgesi 8 Mart 2001 tarihinde, bu belgede yer alan hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik plan ve takvimi içeren Ulusal Program ise 19 Mart 2001 tarihinde yürürlüğe girer. Aralık 2002 yılında yapılan Kopenhag Zirvesi'nde adaylık yolunda gerçekleştirilen reformlar övülür ve Aralık 2004'te Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ni ne ölçüde yerine getirdiğinin değerlendirilmesine, yeterince ilerleme kaydedilmişse hiç beklenmeden

üyelik müzakerelerinin başlatılmasına karar verilir (Independent Commission on Turkey 2004, 13-14; Tarifa ve Adams 2007, 53-5; WRR 2004, 20-1). Türkiye bu süre zarfında sekiz uyum paketi çerçevesinde, toplam 53 yasanın 218 maddesinde değişiklikler yaparak siyasi, ekonomik ve hukuki sistemini ciddi biçimde yeniler. Şubat 2002-Temmuz 2004 tarihleri arasında hayata geçirilen reformlar arasında idam cezasının kaldırılması, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'ne bir sivilin atanması, Türkçeden başka dillerde eğitim ve yayın yapılmasına izin verilmesi gibi önemli değişiklikler de vardır (Diez 2005, 170-1; Tarifa ve Adams 2007, 66-8; ayrıca bkz. 'Türkiye-AB İlişkileri', <www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/AnaKonular/Turkiye_AB/trab.htm>). Değişikliklerin sınırlı kalmasına ve uygulamada karşılaşılan sorunlara rağmen, Avrupa Komisyonu yapılan reformları yeterli bulur ve bildiği gibi, 17 Aralık 2004'te Brüksel'de gerçekleştirilen zirvede Türkiye'yle müzakerelerin 3 Ekim 2005 tarihinde başlatılmasına karar verilir. Müzakereler, AB Dışişleri Bakanlarının katıldığı epey sancılı bir toplantıdan sonra resmen başlatılır.

Aslında Müzakere Çerçeve Belgesi'nin tartışıldığı toplantıda yaşananlar, Kopenhag Kriterleri'nin yerine getirilmesinin Türkiye'nin üyeliği önündeki engellerden sadece biri olduğunun en somut kanıtıdır. Türkiye-Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerde temel sorun, karşılıklı korkulardır. Bu korkuların ne ölçüde gerçeklere dayandığının da çok önemi yoktur, çünkü 'algıya' dayalı korkular da inananlar için aynı ölçüde gerçektir. Bu algı ve korkular ile milliyetçilik arasında 'simbiyotik' bir ilişki vardır. Daha çok biyolojide kullanılan bu terim Türk Dil Kurumu'nun Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü'nde 'birlikte yaşama' şeklinde tanımlanır (bkz. <www.tdk.gov.tr>). Simbiyotik beslenme, 'ortak beslenme' olarak da bilinir ve iki canlının tek bir organizma gibi birbirleriyle yardımlaşarak bir arada yaşamaları anlamına gelir. İşte Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini yönlendiren algı ve korkular ile milliyetçilik arasında böyle bir ilişki vardır. Milliyetçilik, bu algılardan, korkulardan beslenirken, aynı zamanda da onları besler, yeniden üretir. Gerçekle hayal arasındaki ayrımı bulanıklaştırır; kendi zihin kalıplarının egemen olduğu yeni bir dünya yaratır. Bu dünyada sadece 'biz' ve 'onlar', 'dostlar' ve 'düşmanlar' vardır; ara kategoriler silinir; farklılıklar vurgulanır, benzerlikler unutulur, unutturulur. Çalışmanın bu bölümünde Türkiye-Avrupa Birliği arasındaki ilişkileri yönlendiren algı ve korkuları belirlemeye, daha önce geliştirdiğimiz kavramsal-kuramsal çerçeve ışığında bu korkuların milliyetçilikle nasıl bir ilişki içinde bulunduğunu anlamaya çalışacağız. Ama önce karşılıklı korkuların en yalın ifadesini bulabileceğimiz yazılı basına bir göz atalım.

AVRUPA'DA TÜRKİYE, TÜRKİYE'DE AVRUPA: ALGILAR, KORKULAR

Avrupa basınında Türkiye'nin üyeliğine karşı dile getirilen itirazlar ekonomik, jeostratejik ve sosyo-kültürel olmak üzere üç ana başlık altında toplanabilir. Ekonomik itirazlar arasında en sık ifade edilen, Türkiye'nin çok yoksul ve çok kalabalık olmasıdır. *The Guardian*'da yayımlanan bir makalede, Türkiye'de kişi başına düşen

milli gelirin Polonya'dakinin neredeyse yarısı olduğuna dikkat çekilmektedir. Birliğe aday olmaya çalışan diğer iki aday ülke, Romanya ve Bulgaristan'ın kişi başına düşen milli gelirleri de düşüktür, ama bu o kadar önemli değildir, çünkü iki ülkenin toplam nüfusu 30 milyonun altındadır (5 Ekim 2004). Türkiye, 70 milyonu aşan nüfusuyla Avrupa Birliği nüfusunun %15 artmasına neden olacakken, birliğe yapacağı ekonomik katkı %2,2'yle sınırlı kalacaktır (*The Times*, 7 Ekim 2004; ayrıca bkz. *The Times*, 5 Mart 2004; *The Independent on Sunday*, 2 Ekim 2005; *The Economist*, 18 Eylül 2004; *The Times*, 7 Ekim 2004). Türkiye'nin ekonomik sorunları bununla da sınırlı değildir; para birimi sürekli devalüe edilmekte, bankaları batmakta, IMF'ye olan borçları birikmektedir (*The Economist*, 18 Eylül 2004). Bu koşullar altında üye olacak bir Türkiye'nin, birlikten alacağı ekonomik destek de, sekiz yeni Doğu bloku üyesinin alacağı toplam desteğin iki katı olacaktır (*The Times*, 26 Mart 2004). Ayrıca yaklaşık dört milyon Türkün iş aramak amacıyla Avrupa'ya göç edeceği hesaplanmaktadır (*The Times*, 7 Ekim 2004).

Jeostratejik itirazlar daha çok Türkiye'nin coğrafi konumunun doğuracağı sorunlara odaklanır. *The New York Times*'da yayımlanan bir makalede, Türkiye'nin üyeliği gerçekleştiği takdirde birlik sınırlarının İran, Irak, Suriye, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'a dayanacağı, bunun da göç, organize suç, terörizm, insan-uyuşturucu-silah kaçakçılığı gibi konularda ciddi sorunlar yaratacağı belirtilmektedir (2 Ekim 2004). Türkiye'nin üyeliği bölgedeki etnik çatışmaları da Avrupa'nın içine taşıyacaktır (*The Times*, 26 Mart 2004). Jeostratejik itirazlar arasında, aynı sıklıkta olmasa da, Türkiye'nin %90'ının Asya kıtasında olduğu da sayılmaktadır (*The New York Times*, 2 Ekim 2004). Türkiye kabul edilirse, birliğin kapılarını Ukrayna, Fas, Gürcistan, hatta Rusya gibi ülkelere kapatmak zorlaşacaktır. Bir diğer sorun da, Türkiye'nin yeni Avrupa savunma politikasının tanıdığı veto hakkından yararlanarak Müslüman ülkelere yapılacak askeri müdahalelere karşı çıkma olasılığıdır (*The Times*, 5 Mart 2004). 70 milyonu aşan nüfusuyla Türkiye, onbeş yıl sonra birliğin en büyük ülkesi olacaktır; bu da Türkiye'nin karar-alma mekanizmalarındaki ağırlığını arttıracaktır (*The Economist*, 18 Eylül 2004). Türkiye'nin de içinde olacağı bir Avrupa Birliği, bir anlamda derinliğini yitirecek, ABD'yi dengeleyecek bir 'süper güç' olma hayallerine veda etmek zorunda kalacaktır (*The Economist*, 11 Eylül 2004; *The Economist*, 2 Ekim 2004).

Sosyo-kültürel itirazlar arasında en çok Türkiye'nin devlet yapısına ve insan hakları alanındaki zaaflarına işaret edilir. Ordunun siyaset alanındaki etkinliği, azınlık haklarının uygulanmaması, işkencenin önlenememesi, düşünce özgürlüğünün yerleşememesi gibi konular bu itirazlar arasında en çok dile getirilenlerdir (örneğin *The Independent*, 7 Ekim 2004; *The Guardian* 5 Ekim 2005; *The Economist*, 18 Eylül 2004; *The Economist*, 25 Haziran 2005). Türkiye Avrupa'dan farklıdır; işçilerin sadece %5'i sendikalıdır, kadınların dörtte üçü işsizdir. Doğu'da hala okula gitmesine izin verilmeyen, genç yaşta evliliğe zorlanan, hatta töre cinayetlerine kurban giden

kadınlar vardır (*The Times*, 11 Eylül 2004). Türkiye'nin üyeliği, Avrupa kimliğini sulandıracaktır. Zaten tarihin derinliklerinde saklı korkular da henüz tam anlamıyla unutulmuş değildir (*The Guardian*, 26 Eylül 2005). Asla açıkça dile getirilmeyen, ama arkaplanda kendini sürekli hissettiren bir başka itiraz da Türkiye'nin Müslüman bir ülke olmasıdır (*The Economist*, 18 Eylül 2004). 'Türkler çoğu Avrupalıdan daha dindardır' (*The Washington Post*, 30 Aralık 2004); bu kadar büyük bir Müslüman ülkeyi kabul etmek, laikliğin kalesi Avrupa'yı nasıl etkileyecektir (*The Economist*, 11 Aralık 2004; *Time*, 3 Ekim 2005)?

Türkiye basınında yer alan köşe yazılarına göz attığımızda ise korkuların tek bir noktada yoğunlaştığını görüyoruz: Egemenliğin kaybı ve bölünme korkusu. 'Avrupa Birliği adına Türkiye'ye yapılan dayatmalar ister istemez aklımıza "Mondros Mütarekesi" ile bir kısım milliyetçilerimizin zaman zaman anımsattıkları "Sevr Antlaşması" tablosunu' getirmektedir (Oktay Ekşi, *Hürriyet*, 1 Ekim 2005; bu ve izleyen alıntılarda orijinal cümle yapıları ve imlalar korunacaktır). 'Sanki Türkiye AB'nin bütünlüğü için tarih almaya çalışmıyor, müttefiklerimizle "2. Sevr Antlaşması" için masaya oturmaya hazırlanıyor'dur (Özgen Acar, *Cumhuriyet*, 14 Aralık 2004). İş yine dönüp dolaşmış, 'Atatürk döneminde kurulan dengelere' dayanmıştır. 'Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesindeki istemler' hortlamıştır (Mustafa Balbay, *Cumhuriyet*, 3 Ekim 2005). 'AB bir süre sonra bunların [Kürtlerin] azınlık olduğunu resmen ilan edecek ve ondan sonra iş bölünmeye gidecek. Bu oyunu görmeyen, bu tuzağa düşen ya aymazdır, ya cahil, ya da hain' (Emin Çölaşan, *Hürriyet*, 11 Aralık 2004). Aslında '17 Aralık'ta gelen nokta, 1989'dan beri yürütülmekte olan Sessiz Darbe'nin son safhasıdır. Belgede de yer aldığı gibi bütün inisiyatif AB'ye (ve üyelerine) [bırakılmaktadır] ... Bu arada Türkiye iktisadi, siyasi, kültürel ve askeri alanlarda yavaş yavaş onların denetimi altına girmiş olacak'tır (Erol Manisalı, *Cumhuriyet*, 24 Aralık 2004). '5 Mart 1995'i, 24 Nisan 2004'ü kutlayanlar aynı şekilde 17 Aralık 2004'ü alkışlıyorlar. Batı emperyalizminin Türkiye'deki uzantıları olarak... Lozan'dan Sevr'e gidişin hizmetkârları olarak' (Erol Manisalı, *Cumhuriyet*, 20 Aralık 2004).

Zaten 'AB'de "egemenlik" bizim anladığımızdan çok farklı'dır: 'Ankara artık her istediğini yapamayacak. Toprak bütünlüğünü korumak, azınlık kelimesine alerji duymak, kökten dincilerden korkmak gibi gerekçelerle bile olsa, insan hakları ve fikir özgürlükleri kısıtlanmayacak'tır (Emin Çölaşan, *Hürriyet*, 17 Aralık 2004). 'GB [Gümrük Birliği] ile her türlü dış ekonomik faaliyetimizi AB'nin koyduğu kurallara bağladık. Ağır koşullu ucu açık bir müzakere tarihi de her türlü siyasi, sosyal, dış politika faaliyetimizi AB'nin kurallarına bağlayacak. Bunu hangi egemen ülke kabul edebilir?' (Mustafa Balbay, *Cumhuriyet*, 10 Aralık 2004). 'Avrupa Birliği'ne girse de girmese de Türkiye'nin artık ulusal egemenlik diye bir kavrama gereksinimi olmayacağı için 23 Nisan Egemenlik Bayramı'nın kaldırılması ve bir gün sonrasına yeni bir bayram konması düşünülebilir: 24 Nisan Ermeni Soykırımını Anma, Anlama ve Anlatma Bayramı' (Deniz Som, *Cumhuriyet*, 30 Eylül 2005). Bu koşullar altında Türkiye'nin

payına düşen ‘sömürgeleşmek’, ‘manda olmaktır’. “Atatürk’ün amaçladığı sonuca ulaştık” pespayeliğinin ne denli büyük bir yalan olduğunu görmek için, uzun uzadıya araştırma yapmaya hiç gerek yok; yalnızca, kimilerinin daha içeriğini görmeden bayram yapmaya başladığı AB Müzakere Çerçevesi’ni okumak tek başına yeterli... Orada nasıl “koloni” olacağımız açıkça yazılı’ (Ümit Zileli, *Cumhuriyet*, 6 Ekim 2005). ‘Özel statü Türkiye için en baştan öngörülmüştür. 1989’da Brüksel Türkiye’nin tam üyelik başvurusunu reddettikten sonra bu formül bulundu. Kısacası Türkiye AB’nin (ve Batı’nın) adı konmamış mandası olacaktı’ (Erol Manisalı, *Cumhuriyet*, 24 Aralık 2004).

Bu bağlamda Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üye olabilmek için yerine getirmesi gereken her koşul ‘taviz/ödün’ olarak kodlanmakta, bu koşulların yerine getirilmesini savunanlar ise (en başta AKP hükümeti, ‘aydınlar’ ve azınlıklar) ‘teslimiyetçi bir tutum’ içine girmekle, ulusal onurumuzu ayaklar altına almakla suçlanmaktadırlar:

AB ile müzakereler 3 Ekim günü göstermelik olarak başlasa bile, karşımıza bir sürü sinir bozucu konu getirilecek ... Ermeni soykırımını tanıyın ... Kıbrıs Rum Kesimi’ni tanıyın ... Sonra Patrikhane var. Sıra daha sonra Güneydoğu’ya gelecek. Şu anda bu konuyu gündeme açıktan getirmiyorlar. Bunu biraz daha sonraya saklıyorlar. Bu konuda vereceğimiz ödümler ülkemizin bölünmesine giden yolu açacak (Emin Çölaşan, *Hürriyet*, 30 Eylül 2005).

‘Ruhban okulunu açacaksınız! Alevileri dini azınlık haline getireceksiniz! İşte medyanın halkı bayram ettirmek istediği AP onayının özü’ (Ömer Lütfi Mete, *Sabah*, 17 Aralık 2004). Karşımızda ‘doymak bilmeyen bir canavar var’dır. ‘Devletin onuru, şerefi, haysiyeti ayaklar altında çiğneniyor. Bundan sonra daha da beter çiğnenecek’tir (Emin Çölaşan, *Hürriyet*, 29 Eylül 2005). ‘İkinci Dünya Kuşatması ile başlayan yenilgiler zincirinden sonra Osmanlı’ya kabul ettirilen Karlofça Antlaşması bile bu kadar onur kırıcı değildi. Her şeyden önce o zaman Türkler savaş meydanlarında yenilmişti. Ya bugün?’ (Hikmet Bila, *Cumhuriyet*, 10 Aralık 2004). Bu koşullar altında ‘[h]er türlü ödünün ucu ve etrafı açık’tır: ‘Gözün aydın Türkiye; önüm kapalı derken, her tarafın açıldı!’ (Mustafa Balbay, *Cumhuriyet*, 19 Aralık 2004). ‘İktidar ve şakşakçı yalaka yazarlar’ ise bu durumu algılayamamakta, ‘bizi kısıkvrak bağlayan, ancak hükümetin kabul ettiği kimi dayatmalardan’ söz etmemektedirler (Cüneyt Arcayürek, *Cumhuriyet*, 5 Ekim 2005). ‘Türkiye’nin AB sürecindeki en büyük engeli, kökten AB’ciler’ olacaktır. ‘Arkadaşlar adeta, Türkiye’nin aydını değil, AB’nin Türkiye’deki komiseri’dir (Mustafa Balbay, *Cumhuriyet*, 23 Aralık 2004). Bugün AB’nin yanında olanlar, ‘AB Türkiye’yi yavaş yavaş, sinsininsin işgal ederken ... işgalcinin yanında yer [almaktadırlar]’ (Erol Manisalı, *Cumhuriyet*, 10 Ekim 2005).

Avrupa ve Türkiye basınında dile getirilen bu kaygıların abartılı olduğu, hatta çoğu zaman somut gerçeklerle örtüşmediği gerek bağımsız ya da resmi kurumlarca hazırlanan raporlarda, gerekse akademik yayınlarda birçok kez dile getirilmiştir.

Kısaca özetleyecek olursak, Türkiye ekonomisinin ciddi sorunları olduğu doğrudur, ama bu sorunlar diğer aday ülkelerinkinden daha ağır değildir. Türkiye'nin ekonomik göstergeleri, Doğu Bloku ülkelerinin üye olmadan önceki göstergeleriyle hemen hemen aynıdır (bkz. Tablo 2).

Tablo 2 Müzakere öncesinde ekonomik göstergeler: Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Polonya, Slovenya

	Birim	Türkiye	Bulgaristan	Romanya	Polonya	Slovenya
Müzkereler Öncesi Son Veri Yılı		2003	1999	1999	1997	1997
Kişi Başına Milli Gelir (satınalma gücü paritesinde)	€	6256	5120	4980	7410	12600
GSMH Büyüme Oranı (sabit fiyatlarla)	%	5.8	2.3	-1.2	6.8	4.8
Kamu Sektörü (konsolide): Bütçe fazlasının GSMH içinde yüzdesi	%	-8.8	-0.9 ¹	-1.9 ¹	-2.6	-1.2 ¹
Kamu Sektörü: toplam borcun GSMH içinde yüzdesi	%	87.4	79.3	24.0	44.0	21.6 ¹
Yıl Sonu Enflasyon Oranı (tüketici fiyatları)	%	18.4	7.0	54.8	13.2	8.8
Sektörlerin Toplam İstihdam içindeki Oranları						
Tarım	%	32.8	25.8 ²	41.8	20.5	12.7
Endüstri	%	23.9	28.9 ²	27.6	31.9	40.1
Hizmet	%	43.3	45.4 ²	30.7	47.5	47.2
İşsizlik Oranı	%	10.8	15.7	6.8	11.2	7.4
GSMH içinde Mal Dengesi	%	-4.6	-2.2	-3.5	-0.5	-0.1
GSMH içinde Cari Hesap	%	-0.8	-4.8	-4.0	-4.0	0.2
Doğrudan Yabancı Yatırımlar (İç Akım Stoğu)	€	267³	292	243	342	1007

¹ Ulusal tanımlama

² Kayıt verisi

³ 2002 yılı

Kaynak: Independent Commission on Turkey, 2004, *Turkey: More than a Promise*, The British Council, Brüksel, s. 41.

Türkiye'nin üyeliğinin, Avrupa Birliği ekonomisine ciddi bir zarar verme olasılığı düşüktür, çünkü Türkiye'nin gayrisafi milli hasılası (GSMH), Avrupa Birliği'ne

üye 25 ülkenin toplam GSMH'sinin %2-3'üne karşılık gelmektedir. Ayrıca Türkiye önemli bir ticaret ortağı değildir. Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girdiği 1996 yılından beri Türkiye'yle yapılan ticaret, Avrupa Birliği'nin toplam dış ticaretinin %3'ünü oluşturmaktadır. Türkiye'nin alacağı maddi yardımlarla Avrupa Birliği bütçesine ağır bir yük getireceği iddiası da doğru değildir. Avrupa Birliği bütçesinin değişmeyeceği, Türkiye'nin yeni üye olan Doğu Bloku ülkeleriyle aynı oranda yardım alacağı varsayılrsa bile bu yardım, birlik GSMH'sinin yaklaşık %0,2'sine karşılık gelecektir. Kaldı ki Avrupa Birliği bütçesinin ve maddi yardımlara ilişkin kuralların değişmeyeceği varsayımı da tartışmaya açıktır. Üye olduğu takdirde Avrupa Birliği bütçesinden Türkiye'ye düşecek pay, büyük olasılıkla bugün üye olanlarınkinden çok daha düşük olacaktır. Benzer bir durum, işgücü göçü açısından da geçerlidir. Türkiye'nin her şey yolunda gitse bile 2015'ten önce üye olması beklenmemektedir. Buna birliğe yeni üye olan Doğu Bloku ülkeleri vatandaşları için de geçerli olan yedi yıllık dolaşım sınırlaması da eklendiğinde, 2022'den önce Türk işçilerinin Avrupa Birliği ülkelerinde serbest dolaşımı söz konusu değildir. Bu aşamada Türkiye'den gelmesi beklenen göçmen sayısı farklı hesaplamalara göre 0,5 ila 4,4 milyon arasında değişmektedir. 4,4 milyon göçmenin geleceği varsayılrsa bile, bu rakam o tarihte 28 üyeden oluşacak olan birliğin toplam nüfusunun ancak %0,7'sine denk gelecektir (ekonomik veriler için bkz. Barysch 2005, 39-40; Independent Commission on Turkey 2004, 36-41). Ayrıca 2022 yılında, Avrupa işgücü piyasasının ne durumda olacağı belli değildir; işgücü açığının kapatılması için Türk işçilerine ihtiyaç duyulması da ihtimal dahilindedir. Türkiye'nin enerji transit yolları üzerinde bulunması, geniş su kaynaklarına sahip olması da Avrupa Birliği ekonomisi açısından ekstra avantajlar yaratabilir (Barysch 2005, 40).

Türkiye'nin üyeliğine karşı geliştirilen jeostratejik tezler için de durum farklı değildir. Bunlardan en zayıf olanı, Türkiye'nin coğrafi açıdan 'Avrupalı' olmadığıdır. Bu tez, Soğuk Savaş döneminde, Türkiye NATO, OECD gibi kuruluşlara üye olurken ya da Türkiye'ye adaylık statüsü verilirken hiç gündeme getirilmemiş, bir anlamda Türkiye'nin Avrupalılığı onaylanmıştır. Zaten Türkiye'nin en büyük kenti olan İstanbul'un bir bölümü 'Avrupa'dadır; ülke nüfusunun %11'i de yine 'Avrupa'da yaşamaktadır. Hem Türkiye coğrafi açıdan uygun değilse, Kıbrıs ve Malta nasıl uygundur? Üye ülkelerin parçası olarak Avrupa Birliği'nde yer alan Kanarya Adaları ya da Karayip Denizi'ndeki Hollanda Antilleri coğrafi açıdan ne ölçüde Avrupalıdır (Tarifa ve Adams 2007, 58-9; Le Gloannec 2006, 264; Pagden 2002, 45-6; Strauss-Kahn 2004)? Türkiye'nin Avrupa karar-alma mekanizmalarını bloke etme kapasitesine sahip olduğu iddiası da doğru değildir. Avrupa Parlamentosu'nda oylar genelde milli çıkarlara göre değil, partilerin ideolojik çizgilerine göre verilmektedir. Avrupa Konseyi'nde yüksek nüfuslu üyelerin egemenliğini sınırlayan bir oy verme sistemi vardır. Kaldı ki dış politika, güvenlik gibi alanlarda kararlar oybirliği ile alınmaktadır. Bu nedenle herhangi bir ülkenin kendi çıkarlarını birliğe dayatması mümkün değildir (Müftüler-Bac 2002, 84; Independent Commission on Turkey 2004, 24).

Türkiye'nin üyeliğinin Avrupa Birliği'ni uluslararası alanda zayıflatacağı iddiası da tartışmalıdır. Güçlü bir orduya sahip olan Türkiye'nin, Avrupa'yı dünya sahnesinde daha etkin kılacağını, özlenen süper güç statüsüne ulaşmasına katkıda bulunacağını ileri sürenler de vardır. Türkiye'nin sorunlu komşulara sahip olması Avrupa Birliği açısından çok şey değiştirmeyecektir, çünkü birlik bugün de Ortadoğu'da yaşanan sorunlardan etkilenmektedir. Türkiye'nin içinde yer alacağı bir Avrupa Birliği'nin Ortadoğu'da daha aktif bir rol oynaması beklenebilir. Aynı durum kaçakçılık, terörizm, organize suç gibi konularda da geçerlidir. Bu sorunlar, Türkiye'nin işbirliğiyle daha kolay çözülecektir (Emerson ve Tocci 2004, 8-10, 33-4; Grant 2005, 43-4; Everts 2005, 49-50, 57, 66-7; Tarifa ve Adams 2007, 59-61; Karlsson 2004). En önemlisi, Avrupa Birliği'nin parçası olan bir Türkiye, Ortadoğu ile Batı arasında bir köprü görevi görecektir. Müslüman bir ülkeye kapılarını açan Avrupa, bir Hristiyan kulübü olma suçlamasından kurtulacak, 'uygarlıklar çatışması' tezinin doğru olmadığını tüm dünyaya kanıtlayacaktır (Redmond 2007, 313-14; Independent Commission on Turkey 2004, 16-19).

Sosyo-kültürel açıdan Türkiye'nin Müslüman olması çok önemli değildir, çünkü 'laiklik' Türkiye Cumhuriyeti devletinin temel ilkelerinden biridir. Ayrıca bugün Avrupa'da zaten çok sayıda Müslüman yaşamaktadır ve bu Müslümanların sayısı her geçen gün artmaktadır. Türkiye üye olmasa bile, 2050 yılında Avrupa'nın Müslüman nüfusunun, toplam nüfusun %20'sine ulaşacağı tahmin edilmektedir. Müslüman bir ülkenin üyeliği, Avrupa'nın kendi Müslümanlarıyla yaşadığı entegrasyon sorunlarını aşmasına da yardımcı olacaktır (Tarifa ve Adams 2007, 63; Grabbe 2005, 14-15). Türkiye'nin insan hakları alanında eksikleri olduğu tartışma götürmezdir, ama bu eksiklerin giderilmesi için çaba harcanmaktadır. Üyelik perspektifinin sürmesi, bu alanda atılacak adımların hızlanmasını da sağlayacaktır. Aksi bir durum, bu reformların gerçekleştirilmesini istemeyen statükocu grupların eline koz verecektir (Independent Commission on Turkey 2004, 29-30).

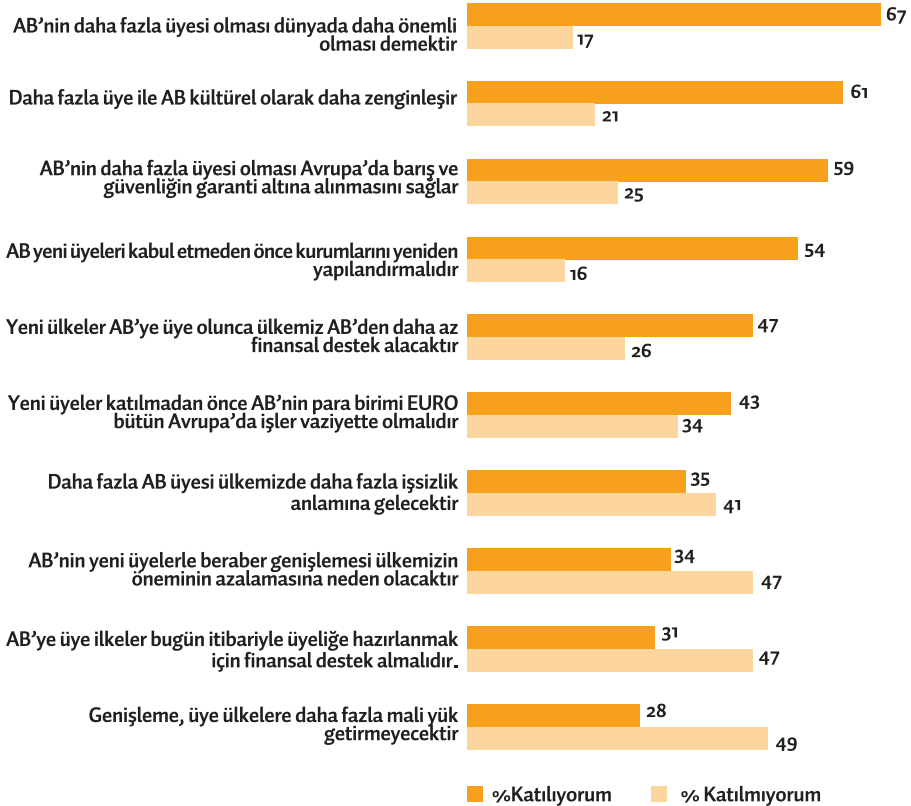
Türkiye basınında örneklerine rastladığımız bölünme ve egemenlik kaybı korkusunun karşılığı olduğunu söylemek güçtür, çünkü henüz Avrupa Birliği'ne üye olup da bölünen, parçalanmış bir ülke yoktur. Ulus-ötesi bir birliğe üye olmanın ulusal egemenliği bir ölçüde sınırladığı doğrudur, ama Avrupa Birliği başka açılardan da ulus-devleti güçlendirmektedir. Kimi araştırmacılar buna dayanarak Avrupa Birliği'nin ulus-devletin imdadına yetiştiğini, ulus-devleti 'kurtardığını' iddia etmişlerdir (Milward 1992; Smith 1995).

Bu kısa özetten de anlaşılacağı gibi, kamuoyunda dile getirilen kaygıların her zaman geçerli, somut bir nedeni yoktur. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne olası üyeliğinin doğurduğu korkular, gerçeklerden çok 'algılardan' kaynaklanır (Kastoryano 2006; Casanova 2006). Bu, yukarıda atıfta bulunduğumuz, Türkiye karşıtı iddiaları ele alan çalışmalarda da belirtilir. Israrla vurgulanması gereken nokta, bu algıların gerçekle

ne kadar örtüştüğünün önemli olmadığıdır. ‘Gerçek nedir, algı nedir?’, ‘gerçekle algı arasında ne tür bir ilişki vardır?’ gibi sorulara yanıt aramak, bu çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Zaten çalışmanın amaçları açısından önemli olan neyin gerçek, neyin algı olduğu değil, bireylerin ya da toplumların çoğu zaman ‘algıladıkları’ gerçeklere göre hareket etmeleridir. Bu yüzden değerlendirilmesi gereken Avrupa Birliği’ne üye ülkelerin toplumları ile Türkiye toplumunun ‘algıları’ ve bu algılara dayalı ‘korkularıdır’. Zaten milliyetçiliğin temel besin maddesi de gerçekler değil, korkulardır.

Bu algı ve korkuları, Avrupa kamuoyunun çeşitli konulardaki görüşlerini, eğilimlerini öğrenmek açısından en güvenilir kaynak olan Eurobarometre raporlarından izleyebiliriz. Bu raporlar bize bazı temel varsayımlarımızı sorgulama olanağı da verir. Doğu Bloku ülkeleriyle üyelik müzakerelerine başlanmasından kısa bir süre önce, 1997 sonbaharında yapılan bir araştırma, Avrupa Birliği vatandaşlarının genişleme

Tablo 3 Genişleme karşısındaki görüşler, 1997 (AB-15)

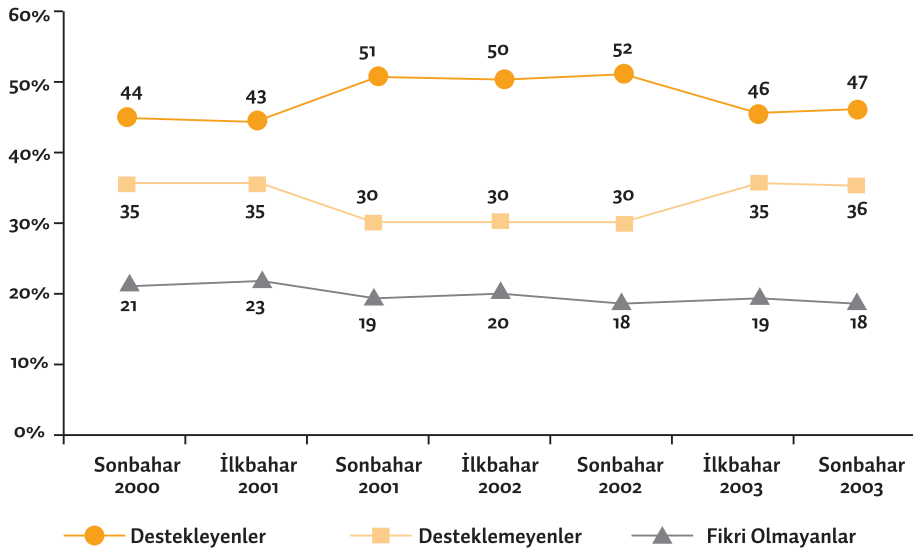
Kaynak: Eurobarometre 48, Sonbahar 1997, s. 50.

karşısındaki kaygılarının henüz Türkiye'nin üyeliği gündemde değilken başladığını ortaya koyar. 1997 yılında Avrupa Birliği'nin genişlemesi genelde olumlu bir gelişme olarak görülmektedir. Araştırmaya katılan Avrupa Birliği vatandaşlarının %67'si genişlemiş bir Avrupa Birliği'nin dünya sahnesinde daha önemli bir aktör olacağını, %61'i ise genişlemenin Avrupa Birliği'ni kültürel yönden zenginleştireceğini ifade etmiştir. Öte yandan yanıt verenlerin yarıya yakını genişlemenin hali hazırda üye olan ülkelere ekstra bir yük getireceğini, bu durumda kendi ülkelerinin birlikten aldığı mali yardımın da azalacağını iddia etmiştir (bkz. Tablo 3).

2003 yılı sonbaharında yapılan Eurobarometre'de ise, genişlemeye verilen desteğin ciddi biçimde düştüğünü görüyoruz. Araştırmaya göre, artık Avrupa Birliği vatandaşlarının %47'si genişlemeyi desteklemekte, %36'sı ise karşı çıkmaktadır. Genişlemeye en çok destek veren ülkeler sırasıyla Yunanistan, Danimarka ve İspanya iken, Belçika, Avusturya ve İngiltere'de bu destek düşmüştür. Genişlemeye en çok karşı olan iki ülke ise, bugün Türkiye'nin üyeliği konusunda da ciddi itirazları olan Almanya ve Fransa'dır. Alman vatandaşlarının %42'si genişlemeye karşı çıkarken, Fransa'da bu oran %55'e yükselmektedir. Başka bir deyişle, her iki Fransız vatandaşından biri genişlemeye karşıdır (bkz. Tablo 4; ülke bazında veriler için bkz. Eurobarometre 60, 2004, 76).

Bundan bir yıl sonra, 2004 sonbaharında yapılan Eurobarometre'de genişlemeye verilen destek %53'e yükselirken, karşı çıkanların oranı %35 ile hemen hemen aynı

Tablo 4 Genişlemeyi destekleyenler, desteklemeyenler, 2000-2003 (AB-15)

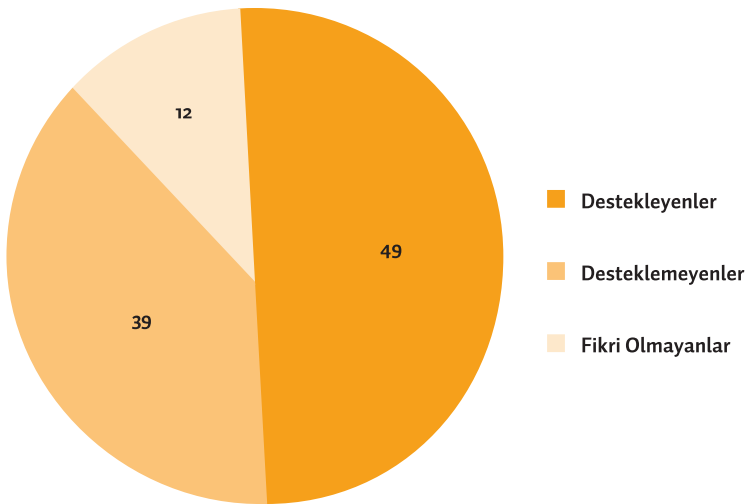
Kaynak: Eurobarometre 60, Sonbahar 2003, s. 75.

kalmaktadır. Genişlemeye en çok karşı çıkan ülkeler ise bu kez sırasıyla Avusturya, Almanya, Lüksemburg ve Fransa'dır (Eurobarometre 62, Sonbahar 2004, 152-3). Sonuçları birkaç ay önce açıklanan son Eurobarometre raporunda, artık 27 üyeden oluşan Avrupa Birliği'nde genişlemeye verilen desteğin %49'a gerilediğini görüyoruz. Genişlemeye en çok karşı olan ülkeler listesi ise aynıdır: Lüksemburg, Avusturya, Fransa, Almanya (bkz. Tablo 5; ülke bazında veriler için bkz. Eurobarometre 67, İlkbahar 2007, 32). Bu rakamlardan yola çıkan 'Avrupa'nın geleceği' başlıklı özel Eurobarometre raporu, genişlemeyle ilgili temel kaygıların neler olduğunu anlamaya çalışır. Araştırmaya göre en büyük kaygı, genişlemenin iş piyasalarında yaratacağı olumsuz etkilerdir. 25 üyeli Avrupa Birliği vatandaşlarının %63'ü genişlemenin var olan sorunları arttıracığına inanmaktadır. Bu oran, Kıbrıs, Almanya, Avusturya, Belçika, Yunanistan ve Fransa'da %70'in üzerindedir (Özel Eurobarometre 251, İlkbahar 2006, 55-7).

Bu kaygıların Türkiye'nin üyeliğine karşı tutumlara da yansıdığını görmekteyiz. 2005 yılının sonbaharında yapılan Eurobarometre araştırmasına göre, Avrupa Birliği vatandaşlarının %55'i Türkiye'nin üyeliğine karşı olduğunu bildirirken, %31'lik bir kesim Türkiye'nin üyeliğini desteklediğini ifade etmiştir. İlginç olan, Türkiye'nin 12 kişilik olası üyeler listesinde en az tercih edilen ülke olmasıdır. Ukrayna, Bulgaristan, Romanya, Bosna-Hersek, Sırbistan-Karadağ, Arnavutluk, üyeliğine Türkiye'den daha sıcak bakılan ülkeler arasındadır. Ankete yanıt verenlerin %63'ü Türkiye'nin üyeliğinin Avrupa Birliği'ne göçü arttıracığını, %55'i de Türkiye ile birliğe üye ülkeler arasındaki kültürel farklılıkların üyeliğe engel olacak ölçüde büyük olduğunu düşünmektedir

Tablo 5 Genişlemeyi destekleyenler, desteklemeyenler, 2007 (AB-27)

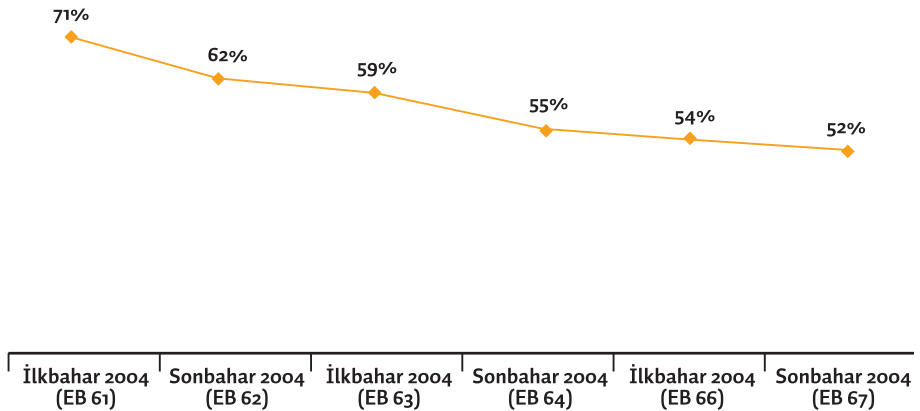

Kaynak: Eurobarometre 67, İlkbahar 2007, s. 30.

(Eurobarometre 64, Sonbahar 2005, 137-9). 2006 yılının ilkbaharında yapılan Eurobarometre araştırmasında Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkanların oranının %48'e gerilediğini görmekteyiz. Türkiye'nin üyeliğine en çok karşı çıkan ülkeler ise %81 ile Avusturya, %69 ile Almanya ve Lüksemburg, %68 ile Kıbrıs, %67 ile Yunanistan'dır. Ankete yanıt verenlerin %52'si birliğe üyeliğin daha çok Türkiye'nin yararına olduğunu belirtmiş, hem Türkiye'nin hem Avrupa Birliği'nin yararına olduğunu söyleyenlerin oranı %20'de, daha çok Avrupa Birliği'nin yararına olduğunu söyleyenlerinki ise %7'de kalmıştır (Özel Eurobarometre 255, İlkbahar 2006, 69, 70-1). Bundan kısa bir süre sonra, 2006'nın sonbaharında yapılan Eurobarometre araştırmasında, Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkanların oranı yeniden yükselerek %59'a dayanmıştır. Aynı şekilde Türkiye'nin üyeliğinin Avrupa'ya göçü arttıracaklarını düşünenlerin oranı %66'ya, kültürel farklılıkların üyeliği imkansız kıldığını düşünenlerin oranı ise %61'e yükselmiştir (Eurobarometre 66, Sonbahar 2006, 223-4).

Denklemin Türkiye tarafına döndüğümüzde, Avrupa Birliği üyeliğine verilen desteğin istikrarlı bir düşüş eğilimi içinde olduğunu görüyoruz. 2004 yılı ilkbaharında %71'lerde seyreden bu destek, 2004 yılı sonbaharında %62'ye, 2005 yılı ilkbaharında %59'a, 2005 yılı sonbaharında %55'e, 2006 sonbaharında %54'e, 2007 ilkbaharında ise %52'ye düşmektedir (bkz. Tablo 6). Bu veriler Türkiye'de yapılan kamuoyu araştırmaları tarafından da desteklenmektedir. Saha araştırması 2005 yılında yapılan 'Türkiye'de Muhafazakarlık' araştırması, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğini 'iyi bir şey' olarak görenlerin oranını %55 olarak belirlemektedir. Bundan yaklaşık bir sene sonra gerçekleştirilen 'Türkiye'de Milliyetçilik' araştırmasında bu oran %58 civarındadır. Benzer bir eğilim, daha az belirgin de olsa, Avrupa Birliği'ne üyeliğin Türkiye'ye olası katkıları konusunda da görülmektedir. Üyeliğin Türkiye'ye yarar sağlayacağını düşünenlerin oranı 2005 sonbaharında %68 iken, bu oran altı ay sonra, 2006 ilkbaharında %51'e gerilemiştir. 2006 sonbaharında %63'e yükselen bu oran, 2007

Tablo 6 Türkiye'de Avrupa Birliği üyeliğine verilen destek, 2004-2007

İlkbaharında yapılan son Eurobarometre’de %62’de kalmıştır (Eurobarometre 64, Sonbahar 2005, 59; Eurobarometre 65, İlkbahar 65, 81; Eurobarometre 66, Sonbahar 2006, 122; Eurobarometre 67, İlkbahar 2007, 20).

Avrupa ve Türkiye kamuoyunun eğilimlerini gösteren bu bulgulardan iki sonuç çıkartabiliriz. Birincisi, Türkiye’nin üyeliğine yönelik itirazlar, ülkemizde çoğunlukla varsayıldığının aksine, her zaman doğrudan Türkiye’yle ilgili değildir. Avrupa Birliği’ne üye ülkelerin kendi iç sorunları da vardır ve bu sorunlar, birlik açısından Türkiye’nin üyeliği dışındaki konularda da sıkıntı yaratmaktadır. Avrupa Birliği bütçesi konusunda yaşanan tartışmalar, Avrupa Birliği anayasa taslağının Fransa ve Hollanda’da yapılan referandumlarda reddedilmesi bu sıkıntılardan sadece bazılarıdır. Bu sıkıntıların doğrudan Türkiye’yle ilgili olmadığı, sözü edilen referandumların sonuçlarını değerlendiren Eurobarometre araştırmalarında da ortaya konulmaktadır. Örneğin Fransa’da anayasaya ‘hayır’ oyu verenlerin %31’i taslağın kabul edilmesinin işsizliği arttıracaklarını düşündükleri için, %26’sı Fransa’da işsizlik zaten büyük bir sorun olduğu için, %19’u taslağı ekonomik açıdan fazla liberal buldukları için, %18’i Fransa’yı yöneten siyasilere tepki duydukları için, %16’sı taslağın sosyal yönlerini zayıf buldukları için, %12’si ise taslağı çok karmaşık buldukları için bu oyu verdiklerini belirtmişlerdir. Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üye olmasını istemedikleri için ‘hayır’ oyu verdiklerini söyleyenlerin oranı sadece %6’dır (Flaş Eurobarometre 171, Mayıs 2005, 17). Türkiye’nin üyeliğine duyulan tepki, anayasa taslağının reddedilme nedenleri arasında yedinci sırada yer almaktadır; Hollanda’da ise reddedilme nedenleri arasında hiç sayılmamaktadır (Flaş Eurobarometre 172, Haziran 2005, 15). Burada altı çizilmesi gereken nokta, ‘genişlemenin’ Avrupa kamuoyu için son derece hassas bir konu olduğudur. Türkiye’nin üyeliği, ister istemez bu açıdan da değerlendirilmektedir. Son dönemlerde sıkça duymaya başladığımız ‘hazmetme kapasitesi’ kavramı bu yüzden ortaya atılmıştır. Avrupa Birliği’nin kendi iç sorunlarının bir bölümü Türkiye’yle doğrudan ilgili değildir, ama Türkiye’nin üyeliğinin var olan sorunları daha da arttıracığına dair yaygın bir ‘algı’ vardır.

Yukarıdaki bulgulara dayanarak çıkartabileceğimiz ikinci sonuç da bu algıların doğurduğu korkularla ilgilidir. Avrupa kamuoyunda Türkiye’nin üyeliğinin yarattığı korkuları üç ana başlık altında toplayabiliriz: *Göç*, *Kimlik* ve *Güvenlik*. Türkiye kamuoyunda ön plana çıkan korku ise *Egemenlik* başlığı altında değerlendirilebilir. Bu korkular, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, kendilerini en yalın halleriyle Avrupa ve Türkiye basınında yayımlanan haber ve köşe yazılarında gösterir. Bu anlamda yukarıda yaptığımız türden bir basın taraması var olan durumun bir fotoğrafını çekmemize imkan tanıyacaktır. Ancak bu, korkuları ve korkulara yol açan algıları anlamak için yeterli olmayacaktır. Yapılması gereken bu fotoğrafı büyüteç altına almak, korkuların gerçeğe ilgisini aramak yerine (yine yukarıda örneklediğimiz gibi, birçok rapor ve akademik yayında bu zaten yapılmıştır), bu algılara nelerin yol açtığını, algıların nasıl korkuya dönüştüğünü, bu dönüşümde hangi aktörlerin rol

oynadığını, en önemlisi de milliyetçiliğin bu sürecin neresinde yer aldığını anlamaya çalışmak olacaktır. Bölümün geri kalanında, Türkiye'nin olası üyeliğinin doğurduğu bu dört korkuyu ve bunların milliyetçilikle olan 'simbiyotik' ilişkisini tartışacağız. Ancak buna geçmeden önce, Avrupa'da göç, kimlik ve güvenlikle ilgili korkulardan en çok nemalanan, aynı zamanda bu korkuları yeniden üreten 'radikal sağ' ele almamız gerekmektedir. 1980'lerin sonundan itibaren siyasi görünürlükleri artan radikal sağ partilerin Avrupa'da milliyetçiliğin yeni yüzü olarak görülmesi, bu konunun öncelikli olarak değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu aynı zamanda nasıl bir Avrupa'ya baktığımızı anlamamızı da sağlayacaktır.

AVRUPA'DA RADİKAL SAĞ VE MİLLİYETÇİLİK

İlginç bir rastlantı sonucu, 1999 yılı milliyetçiliğin sadece Türkiye'de değil, Avrupa Birliği'nde de hararetle tartışıldığı bir yıl olur. Bunun nedeni yine bir seçimdi. Türkiye'deki 18 Nisan seçimlerinden yaklaşık altı ay sonra, 3 Ekim 1999'da Avusturya'da yapılan genel seçimin sonuçları Avrupa kamuoyunda Türkiye'dekine benzer bir dalgalanmaya yol açacaktı. Bu kez oy oranlarını umulmadık ölçüde arttıran Jörg Haider'in liderlik ettiği radikal sağ *Freiheitliche Partei Österreichs* (FPÖ) idi. %26.9'luk oy oranıyla muhafazakar *Österreichische Volkspartei* (ÖVP)'nin ardından ikinci sıraya yerleşen FPÖ, bu başarısıyla ÖVP tarafından kurulan yeni hükümete koalisyon ortağı olarak katılacaktı. Avrupa Birliği, bu olayın şokunu tam atlatmadan bir darbe de Fransa'dan yiyecekti. 21 Nisan 2002'de yapılan başkanlık seçimlerinde ırkçı ve göçmen karşıtı söylemleriyle tanınan Jean-Marie Le Pen, birinci turda oyların %16,8'ini alarak sosyalist aday Lionel Jospin'i geride bırakacak ve ikinci turda Jacques Chirac'ın karşısına çıkmaya hak kazanacaktı. Üstelik darbelerin ardı kesilecek gibi de durmuyordu. Bir ay sonra Hollanda'da yapılan genel seçimler de benzer bir sonuç doğuracak, göçmen karşıtı *Lijst Pym Fortuyn* (LPF), partinin kurucusu Pim Fortuyn'un bir suikast sonucu hayatını kaybetmesine duyulan tepkiyi de arkasına alarak, %17'lik bir oy oranına ulaşacak ve tıpkı FPÖ gibi yeni kurulan hükümette yer alacaktı. Anlaşılan milliyetçilik sadece Türkiye'de değil, Avrupa'da da 'yükseliyordu' (Norris 2005; Eatwell 2003; Betz 2003)!

Çalışmanın birinci bölümünde de belirttiğimiz gibi, kamuoyunda yaygın olan bu görüş tam olarak doğruları yansıtmaz. Milliyetçilik, radikal sağ partilere atılan oylara indirgenemeyecek kadar yaygın bir algı biçimi, bir zihinsel kalıptır. Belirli partilerin seçim performanslarına göre alçalıp, yükselmez. Bu bağlamda Avrupa'da milliyetçiliğin durumunu anlamak için radikal sağ tartışmak ilk bakışta çelişkili gözükabilir. Ancak çalışmanın sınırları ve amaçları düşünüldüğünde neden böyle bir seçim yapıldığı anlaşılacaktır. Avrupa'da milliyetçiliği tartışmak, Avrupa'dan ne anladığımızı belirtmeden mümkün değildir. Birazdan da göreceğimiz gibi, 'Avrupa' kavramı – coğrafi, siyasi ya da kültürel, hangi açıdan bakılırsa bakılsın – son derece tartışmalı bir kavramdır. Öte yandan daha dar ve sınırları belli bir tanıma ulaşmak

amacıyla Avrupa kavramını Avrupa Birliği'ne indirgemek de sorunu tam olarak çözmez, çünkü bu kez birliğe üye olan 27 ülkede milliyetçiliğin izlerini sürmek ve ortaya çıkan bulguları karşılaştırmalı bir bakış açısıyla tartışmak gerekecektir ki, tahmin edilebileceği gibi, bu da çalışmanın sınırlarını çok aşacaktır. Bu koşullar altında günümüz Avrupası'nda milliyetçiliğe dair (milliyetçiliğin 'yükselişine' dair değil!) bazı ipuçları edinmenin ve bunu karşılaştırmalı bakış açısından ödün vermeden yapmanın en iyi yolu, radikal sağı tartışmak olacaktır. Radikal sağ partilerin önemi son yıllarda sergiledikleri seçim başarılarından kaynaklanmaz – kaldı ki birazdan göreceğimiz gibi, bu başarılar son derece görecelidir. Bu partileri önemli kılan, toplumdaki korkularla kurdukları ilişki ve merkez siyasete etkileridir.

'Radikal sağ' terimi, akademik literatürde Daniel Bell'in 1964 tarihli aynı adlı derleme eserinin yayımlanmasından sonra yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanır. Bu alandaki çalışmalarıyla tanınan Hans-Georg Betz (2003)'e göre, bu tür partileri 'radikal' yapan demokrasiyi ve kurallarını reddetmeden var olan sosyo-ekonomik sistemi sorgulamalarıdır. Bu partiler siyasi yelpazenin 'sağında' yer almaktadır, çünkü bireysel ve toplumsal eşitliği reddederler; anti-elitist bir duruş sergiler ve dışlanmış grupların, örneğin göçmenlerin, topluma entegrasyonuna karşı çıkarlar; yabancı düşmanı, hatta kimi zaman açıkça ırkçı ve anti-Semitist söylemler benimserler. Aynı zamanda da popülisttirler; toplumdaki korkulardan, kaygılardan beslenir, bu korkuları desteklerini arttırmak için kullanmaktan çekinmezler. Toplumun ürettiği refahın sadece o toplumun 'asli' üyeleri tarafından tüketilmesini isterler. Bu anlamda dışlayıcı bir vatandaşlık anlayışları vardır.

Literatürde günümüz radikal sağ partilerinin geçmişteki faşist ya da Nazi partilerden farklı olduğu konusunda genel bir görüş birliği vardır. Herbert Kitschelt ve Anthony McGann (1997)'a göre, bu partilerin kullandığı söylemler klasik faşizmden iki temel noktada ayrılır. Birincisi, faşizmin anti-kapitalist, korporatist geleneğinin aksine bu partiler serbest piyasa ekonomisini ve 'küçük' devleti savunurlar. İkincisi, klasik faşizmde önemli rol oynayan militarizm, günümüz radikal sağında yerini ırkçılık ve yabancı düşmanlığına bırakır. Bunların dışında örgütlenme biçimleri ve toplumsal destek yönünden de farklılıklar vardır. Hiyerarşik yapıları ve karizmatik liderlik anlayışları benzese de, radikal sağ partiler, geleneksel faşist partilerin aksine, demokratik sistem içerisinde diğer partilerle yarışır. Oyları da küçük yerleşim birimlerinden çok büyük kentlerden, özellikle de mavi yakalılardan, yani işçi sınıfından, ve gençlerden gelir. Faşist partilerin başarısında büyük rol oynayan eğitimli sınıflar ve aydınlardan ise hemen hemen hiç destek almazlar. Bu gözlemlerden yola çıkan Kitschelt ve McGann, günümüz radikal sağ partileri için 'neo-faşist' nitelemesinin kullanılmasına itiraz ederler (a.g.e., 28-35).

Öte yandan, bu tür partiler için 'radikal sağ' nitelemesi yerine 'aşırı sağ' terimi de kullanılır. Bu çalışmada, normatif açıdan yüklü 'aşırı sağ' terimi yerine 'radikal

sağ' terimi tercih edilecek ve terim milliyetçilik, (örtülü ya da açık) ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve göçmen karşıtlığından beslenen, refah devletinin sunduğu olanaklardan sadece 'milletin asli unsurlarının' yararlanmasını savunan, popülist oluşumları nitelerek için kullanılacak. Avrupa'da bu tanıma uyan başlıca radikal sağ partiler arasında Avusturya'da *Freiheitliche Partei Österreichs* (FPÖ), Belçika'da *Vlaams Blang* (VB) ve *Front National* (FN), Danimarka'da *Dansk Folkeparti* (DF) ve *Fremskridtpartiet* (FP), Finlandiya'da *Isanmaallinen Kansallisi-Liitto* (IKL), Fransa'da *Front National* (FN), *Mouvement pour la France* (MPF) ve *Mouvement National Républicain* (MNR), Almanya'da *Nationaldemokratische Partei Deutschlands* (NPD), *Die Republikaner* (Rep) ve *Deutsche Volksunion* (DVU), Yunanistan'da *Laios Orthodoxos Synagermos* (LAOS), İtalya'da *Alleanza Nazionale* (AN), *Lega Nord* (LN) ve *Movimento Sociale-Fiamma Tricolore* (MsFt), Hollanda'da *Lijst Pim Fortuyn* (LPF) ve *Centrumdemocraten* (CD), Norveç'te *Fremskrittspartiet* (FrP) ve *Fedrenlandspartiet* (FLP), İspanya'da *Falangistas* (Fal), İsveç'te *Ny Demokrati* (SD), İsviçre'de *Schweizerische Volkspartei* (SVP), *Eidgenössische Demokratische Union* (EDU), *Lega dei Ticinesi* (LdT), *Freiheits Partei der Schweiz* (FPS) ve *Schweizer Demokraten* (SD), İngiltere'de de *British National Party* (BNP) sayılabilir. Bu partilerin seçim performansları arasında ciddi farklılıklar olmakla birlikte, kamuoyu ilgisinin radikal sağa odaklanmasına neden olan 'spektaküler' sonuçlar, giriş bölümünde saydıklarımızla sınırlı değildir. İtalya'da 1994'te yapılan seçimlerde *Movimento Sociale Italiano*'nun yenilenmiş versiyonu olan Gianfranco Fini önderliğindeki *Alleanza Nazionale* %13,5'lik bir oy oranını yakalayarak parlamento'ya 109 milletvekili sokmayı başarmış ve Silvio Berlusconi'nin kurduğu hükümete koalisyon ortağı olarak girmiştir. Böylelikle AN, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana iktidara gelen ilk radikal sağ parti olmuştur. Berlusconi'nin *Forza Italia*'sı 2001 yılında da iktidarını korumayı ancak Umberto Bossi önderliğindeki ayrılıkçı *Lega Nord* ile *Alleanza Nazionale*'nin yardımıyla başarabilmiştir. Yine 2001 yılında Danimarka'da yapılan genel seçimlerde, Pia Kjaersgaard'ın yönetimindeki *Folkspartei* %12'lik bir oy oranını yakalamayı başarmıştır. Aynı yıl Norveç'te Carl Ivar Hagen'in önderliğindeki *Fremskrittspartiet* oyların %14,7'sini toplayarak parlamentoda temsil edilen üçüncü büyük parti olmuştur. 2000 yılında Belçika'da *Vlaams Blang* Antwerp Şehir Konseyi'ndeki 50 sandalyeden 20'sini elde ederek konseyde temsil edilen en büyük parti konumuna gelmiştir. VB bundan üç yıl sonra yapılan genel seçimlerde de aynı başarıyı tekrarlamış, %11,6'lık bir oy oranına ulaşmıştır. 1965 yılında kurulduğundan beri ortalama olarak her on seçmenden birinin oyunu alan İsviçre'deki *Schweizerische Volkspartei*, oy oranını istikrarlı bir şekilde arttırarak 1995'te %14.9'a, 1999'da %23,3'e çıkartmış, 2003 yılında yapılan seçimlerde ise %26,6'lık oy oranıyla İsviçre parlamentosunda en çok sandalyeye sahip parti olmuştur. Parti, 21 Ekim 2007'de yapılan seçimlerde de oyların %29'unu alarak bu konumunu korumuştur (bkz. Tablo 7; Norris 2005, 6-9, 54-7, 60-7; Wilcox, Weinberg ve Eubank 2003, 126-8).

Tablo 7 Avrupa'daki radikal sağ partiler ve aldıkları oy oranları, 1994-2007*

Ülke	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Almanya														
Die Republikaner (Rep)	1.7	-	-	-	2.3	-	-	-	0.2	-	-	0.1	-	-
Avusturya														
Freiheitliche Partei Österreichs (ÖVP)	-	21.9	-	-	-	26.9	-	-	10.0	-	-	-	11.0	-
Belçika														
Vlaams Belang (VB)	-	7.8	-	-	-	10.1	-	-	-	11.6	-	-	-	12.0
Front National (FN)	-	2.3	-	-	-	1.5	-	-	-	2.0	-	-	-	2.0
Birleşik Krallık														
British National Party (BNP)	-	-	-	0.1	-	-	-	0.2	-	-	-	0.7	-	-
Danimarka														
Fremskridtspartiet (FP)	6.4	-	-	-	2.4	-	-	0.6	-	-	-	-	-	-
Dansk Folkeparti (DF)	-	-	-	-	7.4	-	-	12.0	-	-	-	13.3	-	-
Fransa														
Front National (FN)	-	-	-	14.9	-	-	-	-	11.3	-	-	-	-	4.3
Mouvement pour la France (MPF)	-	-	-	-	-	-	-	-	0.8	-	-	-	-	1.2
Hollanda														
Centrumdemocraten (CD)	2.5	-	-	-	0.8	-	-	-	-	-	-	-	-	-
List Pim Fortuyn (LPF)	-	-	-	-	-	-	-	-	17.0	5.7	-	-	0.2	-
İsviçre														
Schweizerische Volkspartei (SVP)	-	14.9	-	-	-	22.6	-	-	-	26.7	-	-	-	29
İtalya														
Alleanza Nazionale (AN)	-	-	15.7	-	-	-	-	12.0	-	-	-	-	12.3	-
Lega Nord (LN)	-	-	10.1	-	-	-	-	3.9	-	-	-	-	4.6	-
Norveç														
Fremskrittspartiet (FRP)	-	-	-	15.3	-	-	-	14.6	-	-	-	22.1	-	-
Yunanistan														
Laikos Orthodoxos Sunagermos (LAOS)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2.2	-	-	3.8

* Yukarıdaki rakamlar yüzde olarak verilmiştir.

Kaynaklar: Norris, Pippa, 2005, *Radical Right: Voters and Parties in the Electoral Market*, Cambridge University Press, New York, s. 54-7; <<http://www.electionresources.org/western.europe.html>>; <<http://www.parties-and-elections.de/countries.html>>.

Ancak bu örnekler madalyonun sadece bir yüzünü oluşturur. Diğer yüzde ‘radikal sağın yükselişi’ tezine kuşkuyla yaklaşmamızı gerektiren nedenler vardır. Bunlardan ilki, Avrupa çapında bu partilere verilen destekte gözlenen artışın matematiksel açıdan o kadar da anlamlı olmadığıdır. Allen Wilcox, Leonard Weinberg ve William Eubank’ın hesaplarına göre, Avrupa’da ülke bazında bu partilere verilen ortalama destek 1990’dan 2000’e kadar olan on yıllık sürede sadece %1,7 artmıştır. Başka bir deyişle, Batı Avrupa ülkelerinde 1990’lı yıllarda tüm seçmenlerin %6,5’i radikal sağ partilere oy verirken, bu oran 2000’li yıllarda %8’in biraz üstüne çıkmıştır (2003, 128-9).

İkincisi, radikal sağ partilerin seçim başarıları ‘sürekli’ olmamıştır. Bunun en güzel örneklerinden biri Hollanda’daki *Lijst Pim Fortuyn*’dur. 2002 seçimlerinde aldığı %17’lik oy oranıyla Avrupa’yı şoka sokan LPF, bir sonraki seçimlerde oylarının üçte ikisini kaybederek %5,7’lik bir orana gerilemiştir. Jean-Marie Le Pen’in partisi FN’ye verilen destek 2002’deki sıçramadan önce büyük bir düşüş göstermiş, 1998-99 döneminde %10’un altına kadar inmiştir. İtalya’daki AN ve LN de 2001’de hükümet ortağı olmayı başarmalarına rağmen 1990’lardaki oy oranlarının çok gerisinde kalmışlardır. Pippa Norris, 1980’lerin ortasından itibaren sahip oldukları desteği düzenli bir şekilde arttıran radikal sağ partilerin oy oranlarının 2000’li yıllarla birlikte bir duraklama dönemine girdiğini, her altı seçmenden birinin oyuna karşılık gelen sabit bir noktada takılı kaldığını belirtmektedir. Norris’e göre, bu azımsanacak bir oran değildir. Üstüne üstlük Avusturya’da FPÖ, Fransa’da FN, İsviçre’de SVP gibi bazı partiler birkaç seçim boyunca belirli bir oy oranını tutturarak siyasette kalıcı olmayı da başarmışlardır (2005, 78-80).

Üçüncü bir sorun ise, ‘radikal sağın yükselişinden’ söz edenlerin, bu iddialarını sadece başarılı örneklerle bakarak desteklemeleridir. Oysa radikal sağ partilerin başarılı olmadığı birçok Avrupa ülkesi de vardır. Örneğin İngiltere, Finlandiya, İspanya, İsveç ve İrlanda’da bu tür partiler kayda değer bir seçim başarısı elde edememişlerdir. Bu anlamda Fransa, İtalya, Avusturya gibi örneklerden yola çıkarak radikal sağı değerlendirmek yeterli olmayacaktır (a.g.e., 79).

Özetle, radikal sağ partilerin seçim ‘başarılarını’ göreceli kılan birçok neden vardır. Öte yandan radikal sağ partileri önemli kılan da zaten seçim performansları değil, toplumda var olan kaygılar ve korkularla kurdukları organik ilişkidir. Bu korkulardan beslenen radikal sağ partiler, söylemleri ve önerdikleri politikalarla söz konusu korkuları siyasete aktaran bir kanal işlevi görmekte, bu yolla bir yandan bu korkuları meşrulaştırırken, bir yandan da onları yeniden üretmektedirler. Peki radikal sağın önemli bir siyasi aktör haline gelmesini sağlayan etkenler nelerdir? Bu noktada üç farklı kuramsal yaklaşımla karşılaşıyoruz: Toplumsal ve küresel düzeyde değişen koşullara ve bu koşulların doğurduğu yeni ihtiyaçlara, kaygılara odaklanan yaklaşımlar; radikal sağ partilerin niteliklerini, kullandıkları söylemleri ya da örgütlenme biçimlerini ön plana çıkaran yaklaşımlar; ve bu partilerin içinde yer aldıkları siyasi sistemlerin özelliklerine ağırlık veren yaklaşımlar.

Birinci gruptaki yaklaşımlarda farklı etkenlere vurgu yapılır. Örneğin kimi araştırmacılar radikal sağın 'başarısını', tek bir konu üzerinden siyaset yapmalarına bağlar. Bu bağlamda en çok kullanılan tema göçmen karşıtlığıdır. Bu yaklaşıma göre radikal sağ, artan göçe, daha doğru bir ifadeyle bu göçün ekonomik ve toplumsal hayatta yaratacağı olası olumsuzluklara duyulan tepkiden beslenir. Buna örnek olarak Fransa'da FN'in 1980'lerde sergilediği başarılı seçim performansı gösterilir. Jean-Marie Le Pen'in başkanlık seçimlerinde %15'lik bir oy oranını yakaladığı 1995 yılında, Fransız seçmenlerinin %22'si göçü en öncelikli sorun olarak görmektedir; bu oran Le Pen'e oy verenler arasında %53'e kadar çıkmaktadır. Bu bakış açısına göre, radikal sağ partiler göçle ilgili kaygıların arttığı dönemlerde daha başarılı olacaktırlar. Örneğin FPÖ'nün oy oranlarını ciddi bir şekilde arttırdığı Avusturya'da, 1980'lerin sonu ile 1993 arasında yasal göç iki katına çıkmış, 1990'ların sonlarına doğru Avusturya'daki göçmen oranı toplam nüfusun %9'unu oluşturur hale gelmiştir (Eatwell 2003, 49-51; Norris 2005, 166-87).

Kimi araştırmacılar ise radikal sağa verilen desteği siyasi düzene duyulan tepkiye bağlar. Bu bakış açısına göre radikal sağ partiler toplumda yükselen 'siyaset karşıtlığından' nemalanır. Aldıkları oylar protesto oyları olduğu için kalıcı değildir. Örneğin Avusturya'da 1999 seçimlerinde FPÖ'ye oy veren seçmenlerin %66'sı, var olan siyasi düzene tepki duydukları için bu partiye oy verdiklerini belirtmişlerdir (göç, %47 ile ikinci sırada yer almaktadır). Benzer bir yaklaşım da toplumdaki 'yabancılaşma' duygusunu ön plana çıkarır. Bu yaklaşıma göre sanayileşme sonrası toplumlarda ekonomik çıkarlar ikinci plana düşmüş, bunların yerini hayat tarzıyla ilgili kaygılar almıştır. Ancak bu 'yeni' kaygılar, özellikle toplumun eğitimsiz, yoksul alt tabakaları tarafından paylaşılmamaktadır. Bu sınıflar için temel endişe kaynağı hala iş güvenliği, geçim sıkıntısı gibi konulardır. Küreselleşmenin etkisiyle emek-sermaye hareketliliğinin artması, piyasaların liberal ekonominin kurallarına göre yeniden düzenlenmesi, refah devletinin küçülmesi, sosyal güvencelerin kısıtlanması, buna karşılık sınıf çıkarlarını koruyan geleneksel yapıların, örneğin sendikaların öneminin azalması, bu 'geleneksel' konuları daha da önemli hale getirmektedir. Bunun toplumsal bir boyutu da vardır. Bireyin özgürlüğüne vurgu yapan yeni değerlerin, sadece sınıfsal yapıları değil, din, aile gibi toplumsal yapıları da tehdit ettiği düşünülmektedir. Buna küreselleşmenin etkisiyle ulusal egemenliğin sınırlandırılması da eklenince, toplumun belirli kesimlerinde bir belirsizlik, bir güvensizlik havasının oluşması kaçınılmaz hale gelmektedir. Merkez partiler bu tür korkulara ve bu korkuların doğurduğu homojen ve uyumlu bir toplum arayışına yanıt vermeyi başaramamışlardır. Modernleşmenin 'kaybedenlerine' el uzatan, radikal sağ partiler olmuştur (Norris 2005, 9-13, 129-48, 149-65; Wilcox, Weinberg ve Eubank 2003). Örneğin FPÖ lideri Jörg Haider, 2000 yılında verdiği bir demeçte partisinin işçi sınıfının haklarını savunduğunu, bu anlamda geleneksel sosyal demokrat partilerin yerini aldığını iddia etmiştir. Marcel Lubbers, Mérove Gijsberts ve Peer Scheepers (2004) gibi araştırmacılar, radikal sağa verilen desteğin işsizler, mavi yakalılar, emekliler,

gençler ve erkekler arasında daha fazla olduğuna dikkat çekerek bu tezi desteklerler. Aynı görüşü paylaşan Piero Ignazi (2003), bu durumun radikal sağ partilere atılan oyların sadece protesto oyları olmadığını gösterdiğini iddia eder. Radikal sağ partiler, düzene ‘yabancılaşanlardan’, düzenden ‘dışlananlardan’ oluşan belirli bir kitleye hitap etmektedir. Bu kitle var olduğu sürece radikal sağ partiler destek bulmaya devam edecektir.

Özetle, bu yaklaşımlara göre radikal sağ partiler: Göçe yönelik kaygıların arttığı; seçmenlerin merkezdeki partilerden memnun olmadığı, siyasi sisteme giderek daha az güven duyduğu; sınıf temelli bağlılıkların zayıfladığı, din, aile gibi geleneksel yapıların önemini yitirdiği; refah devletinin kesintilere uğradığı, iş güvenliğinin azaldığı, buna karşılık işsizliğin arttığı ortamlarda daha güçlü olacaktır.

İkinci gruba dahil olan yaklaşımlar, radikal sağ partilerin örgütlenme biçimlerini, kullandıkları söylemleri, liderlik yapılarını ön plana çıkarır. Bu tür yaklaşımlar partiler arası rekabetten, merkezdeki partilerin kendilerini nasıl konumladıklarına ya da radikal sağ partilerin toplumdaki beklentilere ne ölçüde karşılık verebildiklerine kadar birçok etkeni inceler. Örneğin Kitschelt ve McGann (1997)’a göre, merkez partilerin siyasi yelpazedeki konumu, radikal sağ partilerin performansını etkileyen en önemli etkenlerden biridir. Büyük partilerin merkeze yakın durmaya çalıştığı ülkelerde radikal sağ daha fazla hareket serbestisine sahip olacak, merkez partilerin boşalttığı alana yerleşecektir. Bu tür yaklaşımların tümü, radikal sağ partilerin ellerindeki olanaklardan nasıl ve ne ölçüde yararlanabildiklerini de sorgular. Bu anlamda karizmatik ve ‘medyatik’ bir lidere sahip olmak bile bu partilerin başarısını olumlu yönde etkileyecektir.

Üçüncü gruptaki yaklaşımlar ise radikal sağ partilerin içinde yer aldıkları siyasi sistemin özelliklerine odaklanır. Bu bağlamda örneğin bir ülkede var olan seçim sistemi, bu tür partilerin performansını belirlemede önemli rol oynayacaktır. Örneğin çoğunluk sistemleri küçük partilerin aleyhine işlerken, federal sistemler bu partilerin en azından yerel düzeyde temsil edilmelerini sağlayacaktır. Seçim barajları radikal sağ partilerin korkulu rüyasıdır. Seçim sistemleri sadece teknik açıdan değil, psikolojik açıdan da önemlidir. Küçük partilere temsil olanağı vermeyen sistemlerde, seçmenler oylarının boşa gitmemesi için bu tür partilere oy vermekten kaçınacaklardır (Norris 2005, 15-19, 105-26).

Öte yandan bu yaklaşımların hiçbiri tek başına radikal sağın önemli bir siyasi aktör haline gelmesini açıklayamamaktadır. Radikal sağ partiler sadece eğitim düzeyi düşük yoksul alt sınıflardan değil, orta sınıflardan da oy almaktadır. Ekonomik göstergelere bakıldığında, bu partilerin işsizlik oranlarının yüksek olduğu Fransa gibi ülkeler kadar, işsizliğin görece olarak düşük olduğu İsviçre, Avusturya gibi ülkelerde de önemli seçim başarıları elde ettiği görülecektir. Belçika’nın ekonomik açıdan daha kötü durumda olan Valon Bölgesi’nde *Front National* kayda değer bir seçim başarısı

gösteremezken, daha zengin olan Flaman Bölgesi'nde *Vlaams Blang* ciddi başarılar elde etmiştir. Tüm sanayi sonrası toplumlari için geçerli olan 'düzene yabancılaşma' tezi ise, bu partilerin neden örneğin Avusturya'da başarılı, Almanya'da başarısız ya da Norveç'te başarılı, Finlandiya'da başarısız olduğunu açıklayamamaktadır. Sonuçta bu toplumlarda da aynı değişimler yaşanmaktadır. Bu partilerin aldıkları oy siyasi düzene tepkiyi yansıtıyorsa, neden bu tepki düzen karşıtı diğer partilere, örneğin radikal sol partilere, çevreci partilere yönelmemektedir? Ayrıca bu tez de diğerleri gibi ülkeler arasındaki farklılıkları açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Geleneksel parti bağılıklarının çözüldüğü ülkelerden Almanya, İngiltere ve İrlanda'da radikal sağ çok zayıftır (Eatwell 2003; Norris 2005, 129-65).

Radikal sağın siyasi 'başarısı', tek başına göçmen karşıtlığıyla da açıklanamaz. Radikal sağ partilerin siyasi görünürlüklerini arttırdığı toplumlari inceleyen araştırmacılar, göçün nesnel ölçüleriyle radikal sağ partilerin aldıkları oylar arasında ulusal düzeyde bir bağ bulunmadığını ortaya koymuşlardır. Örneğin bir ülkedeki göç rakamları, yabancı ve siyasi sığınmacı sayısı ile bir dizi radikal sağ partinin 1980'lerden itibaren aldığı oy oranlarını karşılaştıran Kitschelt ve McGann, bu değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olmadığını saptamıştır (1997, 61-2). Benzer bir çalışmayı Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliği'nin verilerine dayanarak tekrarlayan Norris aynı sonuca ulaşır: En çok göçmen ve sığınmacı alan ülkelerden olan Almanya, İngiltere ve İsveç'te ciddi toplumsal desteğe sahip bir radikal sağ parti yoktur. Göçün işsizliği artırarak radikal sağa verilen desteği dolaylı yoldan beslediği yönündeki tez de doğru değildir. Norris'in 2000-2004 yılları arasını kapsayan araştırmasına göre, radikal sağ partilerin siyasi başarılar elde ettiği ülkelerde ortalama işsizlik %5,7 iken, ciddi bir varlık gösteremedikleri ülkelerde %7,7'dir. Radikal sağa verilen destekle 'özel algılar' arasındaki bağa bakıldığında ise, en azından toplumsal düzeyde, çelişkili sonuçlarla karşılaşmaktadır. Göçmen karşıtlığını ölçen çeşitli araştırmalarda en hoşgörülü toplumlar olarak gözükten İskandinav ülkelerinden Norveç ve Danimarka'da radikal sağ partiler siyasi açıdan belirleyici bir rol oynarken, İsveç ve Finlandiya'da bu tür partiler varlık gösterememektedir. Göçmenlere karşı en hoşgörüsüz toplumlar olarak göze çarpan Yunanistan ve Portekiz'de ise radikal sağ partiler toplumsal destek bulamamaktadır (2005, 166-87; ayrıca bkz. Westin 2003).

Toplumsal düzeyde açıklayıcı olmayan göçmen karşıtlığı, bireysel düzeyde ise son derece belirleyicidir. Başka bir deyişle, göçmenlere karşı düşmanca duygular besleyen 'bireyler', radikal sağ partilere oy atmaktadır. Norris çelişkili gibi gözükten bu durumu, radikal sağın toplum içinde sınırlı bir kesim tarafından desteklenmesiyle açıklar. Daha önce de belirttiğimiz gibi, radikal sağın partilerin seçim başarıları 'görecelidir'; en çok oy aldıkları dönemlerde bile, birkaç istisna dışında, bu oylar merkez partilerin aldıkları oyun çok gerisindedir. Bu yüzden de radikal sağa oy veren 'seçmen kitlesi' toplumun tümünü yansıtmamakta, bu partilerin toplumsal düzeydeki 'başarısını' açıklayamamaktadır. Norris'e göre bu durum, göçmen karşıtlığı konusunda toplumda ciddi bir kutuplaşma olduğunun da göstergesidir (2005, 181-7).

Radikal sağ partilerin görece başarılarını tek bir etkene dayanarak açıklayamayan birçok araştırmacı, çareyi bu sayılan etkenlerin birleşiminde arar (rneğin Norris 2005; Eatwell 2003; Rydgren 2005). Akademik literatürde oldukça yaygın olan bu görüşe göre, bir yandan toplumda yeni talepler olmalı, diğer yandan radikal sağ partiler merkez partilerin yanıt veremediği bu talepleri karşılayacak programlar, söylemler üretebilmelidir. Var olan siyasi sistem de radikal sağ partilerin temsil edilmesini mümkün kılacak özelliklere sahip olmalıdır. Bu koşullardan herhangi biri eksik olursa, radikal sağ partiler ya başarılı olamayacak ya da bu başarılarını kalıcı kılamayacaklardır.

Ancak bu yaklaşımların çoğunun asıl sorunu, radikal sağın önemini seçim başarılarına indirgemeleridir. Oysa en az seçim performansları kadar dikkate değer bir konu, bu partilerin toplumdaki korkularla kurdukları ilişki ve merkez siyasete etkileridir. Radikal sağın temel besin maddesi toplumdaki korkulardır. Söylemleri ve sloganlarıyla kolektif bilinçte (hatta bilinçaltında) karmaşık bir yumak gibi duran bu korkuların netleşmesine, ifade edilmesine ve belirli bir hedefe yöneltilmesine katkıda bulunur. Bu korkuları siyasi alana taşıyarak onları bir yandan meşrulaştırır, bir yandan da yeniden üretilir. Bu anlamda radikal sağ, algıların korkulara dönüşmesi sürecinde önemli bir rol oynar. Ve bu korkuları oya tahvil etmek umuduyla sürekli gündemde tutar. Radikal sağın işsizliğin ve g rakamlarının görece olarak düşük olduğu ülkelerde de ‘başarılı’ olması, bu korkuların somut nedenlerden değer, algılardan kaynaklandığının en somut göstergesidir. Bu tür partilere destek verenler, işsiz kalanlar değer, işsiz kalmaktan ‘korkanlardır’.

Daha da önemlisi, bu korkulara sahip olanlar, kamuoyunda çoğunlukla varsayıldığı gibi, sadece alt sınıflar, yani düzenden ‘dışlananlar’ değerdir. Yapılan çeşitli araştırmalar, radikal sağın alt sınıfların (mavi yakalıların) yanı sıra, küçük burjuvazi diye anılan, kendi içinde çalışan orta alt sınıflardan, ‘esnaf ve zanaatkarlardan’ da destek aldığını göstermektedir. Aynı araştırmalar, eğitim, yaş ve cinsiyetin de radikal sağa verilen destekte belirleyici olduğunu saptamaktadır. Buna göre eğitim düzeyi düşük, belirli bir yaşın üzerindeki erkekler, radikal sağı daha çok desteklemektedirler. Bu geniş koalisyon, radikal sağın beslendiği korkuların toplumda düşünüldüğünden daha yaygın olduğunu gösterir. Wilcox, Weinberg ve Eubank (2003) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, bu korkulara sahip olanlar, aynı zamanda kendi hayatlarını kontrol edemediklerini düşünmektedirler. Sadece kendilerine güvenen, başlarına gelenlerden ötürü genellikle başkalarını suçlayan bu kesimler, zaten az olan iş olanaklarından göçmenlerin yararlanmasına karşı çıkmaktadırlar. Aynı kesimler, farklı din ya da etnik kökenden insanları komşu olarak görmek istemediklerini de belirtmektedirler.

Öte yandan radikal sağ siyasetin görece seçim başarıları, siyasi yelpazenin merkezindeki partileri de harekete geçirmiş, toplumdaki korkuları sahiplenmelerine

yolaçmıştır. Radikal sağ siyasi açıdan belirleyici kılan etkenlerden biri de bu olmuştur. Bu tür partiler, seçimlerde başarılı bir performans sergileyemeseler de söylemlerini, sloganlarını merkez siyasete ve topluma mal etmeyi başarmışlardır (Gingrich 2006, 35; Norris 2005, 264, 266; Westin 2003, 123). Örneğin Fransa'da merkez sağda yer alan *Rassemblement pour la République* ya da *Union pour la Démocratie Française* gibi partiler, Le Pen'in önünü kesebilmek için göçmen karşıtı bir çizgiye kaymışlardır. 1993'te yürürlüğe giren ve dönemin İçişleri Bakanı'nın adıyla anılan ünlü 'Pasqua Yasası'nın çıkış noktası 'sıfır göç' ilkesidir. Bugün de Fransa'da Nicholas Sarkozy'nin kullandığı göçmen karşıtı söylemlerin yıllardır Jean-Marie Le Pen'in tekrarladığı söylemlerden fazla bir farkı yoktur. Avusturya'da FPÖ'nün koalisyon ortağı olarak katıldığı hükümet, sığınmacılara karşı çok daha katı politikalar izlemeye başlamıştır. *Lijst Pim Fortuyn*'un oylarını arttırmasının ardından 2004 yılında Hollanda hükümeti onbinlerce sığınmacıyı sınır dışı etmiştir. İşin ironik tarafıysa, bu durumun radikal sağın seçim başarılarını kalıcı kılmasına engel olmasıdır. Kullandıkları söylemlerin merkezdeki siyasi aktörler tarafından benimsenmesi, radikal sağ partilerin hareket alanını daraltmış, zaten sınırlı olan oy potansiyellerinin daha büyük partilere kaymasına neden olmuştur. Bunun bir sonucu da merkezin, tıpkı Türkiye'de olduğu gibi, sağa kaymasıdır. Bir algı biçimi olarak kolektif bilinçte varlığını her zaman koruyan milliyetçilik, gündelik siyasette giderek daha belirleyici olmaktadır. Merkez olsun, radikal sağ olsun, siyasetin toplumdaki korkularla ilişkisi milliyetçi söylem üzerinden şekillenmektedir.

Bu gözlemden yola çıkan bazı araştırmacılar, Avrupa ülkelerinde yeni bir siyasi konsensüs oluştuğunu iddia eder. Jens Rydgren (2005)'e göre, bu yeni konsensüs yer yer kültürel ırkçılığa da kayan milliyetçi, popülist söylemler karşısında daha hoşgörülüdür. Merkez partilerin radikal sağ partilerle koalisyon hükümetleri kurması, bu yolla onları meşrulaştırması bu konsensüsün en somut göstergesidir. Benzer bir iddia Roger Eatwell (2003) tarafından da ortaya atılır. Eatwell'e göre radikal sağ partilerin başarısı, 'aşırılığı' meşrulaştırmıştır. Kimi araştırmacılar ise yepyeni bir milliyetçilik türü ile karşı karşıya olduğumuzu öne sürmektedir. Küreselleşmeye karşı bir tepki olarak da okunabilecek olan bu milliyetçiliğin Avrupa Birliği ile ilişkisi konusunda değişik görüşler vardır. Bazı araştırmacılar yeni milliyetçiliğin geleneksel milliyetçilikten farkının, ulusal kültürlerin ötesinde bir 'Avrupa kültürünü' savunması olduğunu, bu yüzden de Avrupa Birliği gibi ulus-üstü oluşumlarla ters düşmediğini iddia ederken, bazıları yeni milliyetçiliğin göçmen ve refah devleti karşıtı olduğu kadar, AB karşıtı da olduğunu öne sürmektedir (Simonsen 2004; ayrıca bkz. Westin 2003).

Radikal sağın Avrupa'yı farklılıklara karşı daha hoşgörüsüz bir yer haline getirdiğini gösteren somut bulgular da vardır. Örneğin Avrupa'da 'İrkçılığa Karşı Mücadele Yılı' olarak kabul edilen 1997'de gerçekleştirilen özel bir Eurobarometre araştırmasında, deneklere kendilerini ne ölçüde ırkçı olarak gördükleri sorulmuş, araştırmaya

katılanların %33'ü kendilerini 'oldukça ırkçı' ve 'çok ırkçı' olarak tanımlamışlardır. 'Çok ırkçı' tanımlamasını yeğleyenlerin oranı %9'dur. Bu oran Belçikalılar arasında %22'ye, Fransızlar arasında %16'ya, Avusturyalılar arasında ise %14'e çıkmaktadır. Bu üç ülkede kendilerini 'oldukça ırkçı' olarak tanımlayanların oranı ise sırasıyla %55, %48 ve %42'dir. Araştırmaya göre, kendilerini ırkçı olarak tanımlayanlar, aynı zamanda hayat şartlarından memnun olmayan, gelecekte endişe duyan ve kendi ekonomik koşullarının kötüye gittiğini düşünen kesimlerdir. Araştırmanın sonuçları yukarıda ortaya atılan bir başka iddiayı da destekler niteliktedir: Irkçı tutumları benimseyenler, hayatlarının bir döneminde işsiz kalmış olanlar değil, işsiz kalmaktan korkanlardır. Araştırmaya katılanların %79'u azınlıkların sosyal güvenlik sisteminden aldıkları payın yaptıkları katkıdan fazla olduğuna, %59'u sosyal yardımları kötüye kullandıklarına, %63'ü de işsizliği arttırdıklarına inanmaktadır. Azınlıkların topluma entegrasyonu konusunda da benzer tutumlar sergilenmektedir. %36'lık bir kesim azınlıkların topluma entegre olabilmeleri için dinlerinin ya da kültürlerinin yasalara aykırı yönlerinden vazgeçmelerini, %25'lik bir kesim ise kültürlerinden tümüyle vazgeçmelerini savunmaktadır. Deneklerin %71,5'u bir toplumun kabul edebileceği farklı dinden, ırktan ya da kültürden insan sayısının bir limiti olduğunu, %65'i ise bu limitin çoktan aşıldığını düşünmektedir. 'Avrupa Birliği dışından göçmenlerin ülkenize bir katkısı var mı?' sorusuna %40'lık bir kesim 'evet' yanıtını verirken, %48'lik bir kesim 'ülkelerinin göçmenler olmadan daha iyi olacağını' iddia etmiştir (Özel Eurobarometre 47.1, 1997).

Benzer bulgulara Avrupa Irkçılığı ve Yabancı Düşmanlığını Gözleme Merkezi (EUMC) için hazırlanan ve 2003 yılında yayımlanan 'Çoğunluğun Göçmenler ve Azınlıklar Karşısındaki Tutumları' başlıklı raporda da rastlanmaktadır. Batı ve Doğu Avrupa ülkelerini kapsayan bu rapora göre, bu ülkelerin vatandaşlarının 'yarısı' göçmenlere karşıdır. Çokkültürlülüğün sınırlarına ulaşıldığını düşünenlerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Her beş katılımcıdan biri, gündelik hayatlarında göçmenlerle ilişki kurmaktan kaçındıklarını belirtmektedir. Araştırmada kendilerini güvende hissetmeyen, siyasi liderlere ya da toplumun geri kalanına güvenmeyen bireylerin daha göçmen karşıtı bir tutum benimsedikleri ve radikal sağ partilere oy atma eğiliminde oldukları da saptanmıştır. Bu da yukarıda ifade edilen, göçmen karşıtlığının 'bireysel düzeyde' radikal sağa verilen desteği açıkladığı yönündeki tezi destekler niteliktedir. Coenders, Gijssberts ve Scheepers (2004)'in yaptığı bir araştırmaya göre de, göçmenlerin kendileri için bir tehdit oluşturduğunu düşünen kesimler, daha 'şovenist' (kendi milletlerinin üstünlüğüne inanan) duygular beslemektedir. Bunlar aynı zamanda sınıfsal konum olarak etnik azınlıklara ya da göçmenlere yakın olan, dolayısıyla onlarla doğrudan rekabet içinde olan kesimlerdir.

Özetle, radikal sağ konumuz açısından önemli kılan seçim performansları değil, toplumda var olan korkularla kurdukları ilişki ve yaratılmasına katkıda buldukları yeni toplumsal-siyasi atmosferdir. Bugünün Avrupası 1980 öncesine göre farklılıklara

karşı daha hoşgörüsüz, daha içe kapanmacı, daha 'bencildir'. Bu noktada bir önceki cümlede söylenenlerin bizi otomatik olarak 'bugünün Avrupası daha milliyetçidir' sonucuna götürmemesi gerektiğini vurgulamamız gerekiyor. Çalışmanın birinci bölümünde de belirttiğimiz gibi, milliyetçilik sürekli bir algı biçimidir. 1980 öncesi Avrupası'nın daha az milliyetçi olduğunu söyleyebilmek için, milliyetçiliği ölçülebilir bir değer haline dönüştürmek ve bunu farklı zaman aralıklarıyla ölçmek gerekecektir. Milliyetçiliğin ölçülebilir hale getirilip getirilemeyeceği konusundaki tartışmaları bir kenara bıraksak bile, bu tür ölçümler daha çok yenidir, dolayısıyla bize geçmişle kıyaslama yapma şansı tanımamaktadır. Yine de İkinci Dünya Savaşı'nda oynadığı rol yüzünden çok sorgulanan, kamusal alandan büyük ölçüde dışlanan milliyetçiliğin, bugünün Avrupası'nda daha hoşgörüle yaklaşılabilir bir söylem olduğunu iddia etmek yanlış olmaz. Bir anlamda milliyetçilik 'meşrulaştırılmıştır'. Bunu elbette tek başına radikal sağ partiler sağlamamıştır. Radikal sağ, bu süreci sömüren, hızlandıran bir siyasi aktördür. Süreçte, toplumda var olan korkulardan pay kapmaya çalışan merkezdeki siyasi aktörlerin de en az radikal sağ kadar katkısı vardır. Sonuç olarak, sorumlusu kim olursa olsun, bugün karşı karşıya olduğumuz Avrupa tablosu budur. Bu tablo, Türkiye'nin olası üyeliğinin doğurduğu korkular tartışıldığında daha iyi anlaşılacaktır.

GÖÇ

Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan birçok araştırma ve rapora göre, göç ve sığınma talepleriyle ilgili problemler, uyuşturucu kaçakçılığı ve diğer uluslararası suçlar, Avrupa vatandaşlarını giderek daha çok kaygılandırmaktadır. Gerçekten de birçok Avrupa Birliği ülkesinde işsizlik oranlarının artmasından ya da sosyal güvenlik sisteminde, sağlık, eğitim gibi hizmetlerde yapılan kesintilerden genel olarak göçmenler sorumlu tutulmaktadır. Göçmenler, sosyal ve kültürel yönden de bir tehdit olarak görülmektedir. Egemen olan düşünce kalıplarına göre, göçmenler eğitimsizdir, asosyaldır, toplumun geri kalanına entegre olmaktan ısrarla kaçınmaktadır. Kendi kültürlerini yaşadıkları ortamlara taşımaları, egemen kültürler açısından tehlike oluşturmaktadır. Artan suç oranlarından da yine göçmenler sorumludur.

Birçok araştırmanın da ortaya koyduğu gibi, aslında bu kaygıların somut gerçeklerle ilgisi yoktur. Ancak siyasi aktörler var olan kaygıları gidermek yerine, üzerlerine körükle gitmekte, bir tür 'korku siyaseti' gütmektedirler. Bir önceki bölümde de işaret ettiğimiz gibi, bunda göçmen karşıtı, yabancı düşmanı popülist radikal sağın da azımsanmayacak bir rolü vardır. Siyasi stratejilerini bu korkuları beslemek, meşrulaştırmak ve yeniden üretmek üzerine kuran radikal sağ partilerin görece seçim başarıları, aynı konuları diğer siyasi aktörlerin de benimsemelerine yol açmış, hükümetler ardı arkasına göçmen karşıtı politikalar uygulamaya koyulmuşlardır. Bu hem ulusal düzeyde, hem de Avrupa Birliği düzeyinde geçerlidir. Bu noktadan yola çıkan Seyla Benhabib, Avrupa Birliği ülkelerinin tek ortak göç politikasının 'korku' olduğunu iddia etmektedir (2002, 34).

Bu korkuların neler olduğunu Avrupa Birliği resmi organları tarafından yaptırılan araştırmalara, hazırlanan raporlara bakarak daha iyi anlayabiliriz. 1997 yılı sonbaharında yapılan bir Eurobarometre araştırmasına göre, Avrupa Birliği vatandaşlarının %45'i, yani neredeyse yarısı, ülkelerinde çok fazla göçmen olduğunu düşünmektedir. %40'lık bir kesim, 'epey, ama çok fazla değil' yanıtını verirken, sadece %10'luk bir kesim göçmen sayısının fazla olmadığını düşünmektedir. Araştırmaya katılanların yeni göçmenler konusundaki görüşleri de bununla uyumludur. 'Akdeniz'in güneyinden ya da Doğu Avrupa'dan Avrupa Birliği'ne çalışmaya gelenler kabul edilmeli midir?' sorusuna yaklaşık %60'lık bir kesim 'evet ama bazı sınırlamalar dahilinde' yanıtını vermiştir. 'Koşulsuz kabul edelim' diyenlerin oranı %12-13 civarındadır. Farklı milletlerden, farklı ırklardan insanlara karşı ise hoşgörülü bir tutum sergilenmektedir. Araştırmaya katılanların %83'ü başka milletten, %81'i de başka ırktan insanların varlığından rahatsız olmadıklarını belirtmişlerdir (Eurobarometre 48, Sonbahar 1997, 68-9, 71-2).

Avrupa İrkçılığı ve Yabancı Düşmanlığını Gözleme Merkezi (EUMC) tarafından 2000 yılında yaptırılan bir başka araştırma ise, azınlıkların sosyal refah ve barış açısından bir tehdit oluşturduğuna inananların sayısında artış olduğunu saptamıştır. Araştırmaya göre, hatırı sayılır bir kitle işsizlik, sosyal güvenlik sistemindeki açıklar, eğitim düzeyinin düşmesi gibi sorunlardan göçmenleri ve azınlıkları sorumlu tutmaktadır. Örneğin araştırmaya katılan her iki kişiden biri (%52), azınlıklara mensup öğrencilerin oranı yükseldikçe eğitim düzeyinin düştüğüne inanmaktadır. Yine her iki katılımcıdan biri (%52), azınlıklara mensup kişilerin sosyal güvenlik sistemini istismar ettiğini düşünmektedir. Bu oran Fransa ve Belçika'da %66'ya kadar yükselmektedir. Bu rakamlar, 1997'deki değerlerden yüksektir. Benzer bir tutum, işsizlik konusunda da geçerlidir: Araştırmaya katılanların %51'i azınlıkları işsizliği arttıran bir etken olarak görmektedir. Bu oran Yunanistan'da %85'i bulmaktadır. İşsizliğin nedenleri arasında azınlıkları görenlerin oranı, Belçika (%66) ve Fransa (%54)'da da oldukça yüksektir. Göçmenlerin daha fazla suç işlediğine inananların oranı ise %58'dir. İtalya, Fransa, Hollanda, Danimarka, Belçika ve Lüksemburg gibi ülkelerde, bu oran Avrupa Birliği ortalamasının üzerindedir (*Attitudes towards Minority Groups in the European Union*, 2001, 37-40). Bu veriler, göçmenlere karşı tepkinin büyük ölçüde sosyo-ekonomik nedenlerden kaynaklandığını göstermektedir. Araştırma, radikal sağ partilere oy verenlerin, eğitim düzeyi düşük kesimlerin ve hayatlarının bir döneminde işsiz kalmış olanların göçmenlere karşı daha olumsuz duygular beslediklerini saptamıştır. Söz konusu araştırmada öne çıkan olumlu bulgular da vardır. Araştırmaya katılanların %58'i Avrupa Birliği'ne gelen Müslümanların, belirli sınırlamalar dahilinde, kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır. 'Koşulsuz kabul edilmeli' diyenlerin oranı ise %17'dir. Doğu Avrupa'dan gelenlerin koşulsuz kabul edilmesini savunanların oranı ise %20'ye yükselmiştir. Bu noktada, bir karşılaştırma yapılabilmesi açısından, başka Avrupa Birliği ülkelerinden gelenlerin koşulsuz kabul edilmesini savunanların oranının da %39 olduğunu belirtmekte yarar vardır (a.g.e.,

32-3, 36). Yani Avrupa Birliği vatandaşları, birlik üyesi diğer ülkelerin vatandaşlarına da koşulsuz kucak açmış değildir. Başka milletlerden insanların varlığından rahatsız olmayanların oranı ise (%81) 1997'dekine yakındır. Bu oran, farklı ırktan insanlar söz konusu olduğunda %80, farklı dinden insanlar söz konusu olduğunda ise %81'dir. Araştırmaya katılanların %64'ü, bir toplumun farklı dinlere, ırklara, költürlere mensup insanlardan oluşmasının 'iyi bir şey' olduğunu ifade etmektedir. Bu noktada ilginç bir bulgu, Avusturya'da buna inanların oranının üç yıl içerisinde %71'den %52'ye düşmüş olmasıdır (a.g.e., 41-2, 44, 48).

Göçmenlere karşı tepkinin sosyo-ekonomik nedenlerden kaynakladığını gösteren bir başka bulgu da hemen hemen her Eurobarometrede yer alan 'ülkenizin karşı karşıya olduğu en büyük sorun hangisidir?' sorusuna verilen yanıtlardır. 2003 yılından itibaren yapılan Eurobarometre araştırmaları, Avrupa Birliği vatandaşlarının ülkelerinin karşı karşıya bulunduğu en önemli sorun olarak 'işsizliği' gördüklerini saptamaktadır. Buna göre 2003 baharından 2004 sonbaharına kadar yapılan dört Eurobarometre araştırmasında 'işsizliği' en önemli sorun olarak görenlerin oranı, sırasıyla %41, %42, %44 ve %46'dır. Diğer öncelikli sorunlar 'ekonomik durum', 'suç' ve 'fiyat artışı-enflasyondur'. 'Göç'ü önemli bir sorun olarak görenlerin oranı ise sırasıyla %13, %14, %16 ve %13'tür (Eurobarometre 62, Sonbahar 2004, 23). Bu yanıtlardan anlaşılabilceği gibi, araştırmaya katılanlar için öncelikli dört sorundan üçü ekonomik, biri de sosyal hayatla ilgilidir.

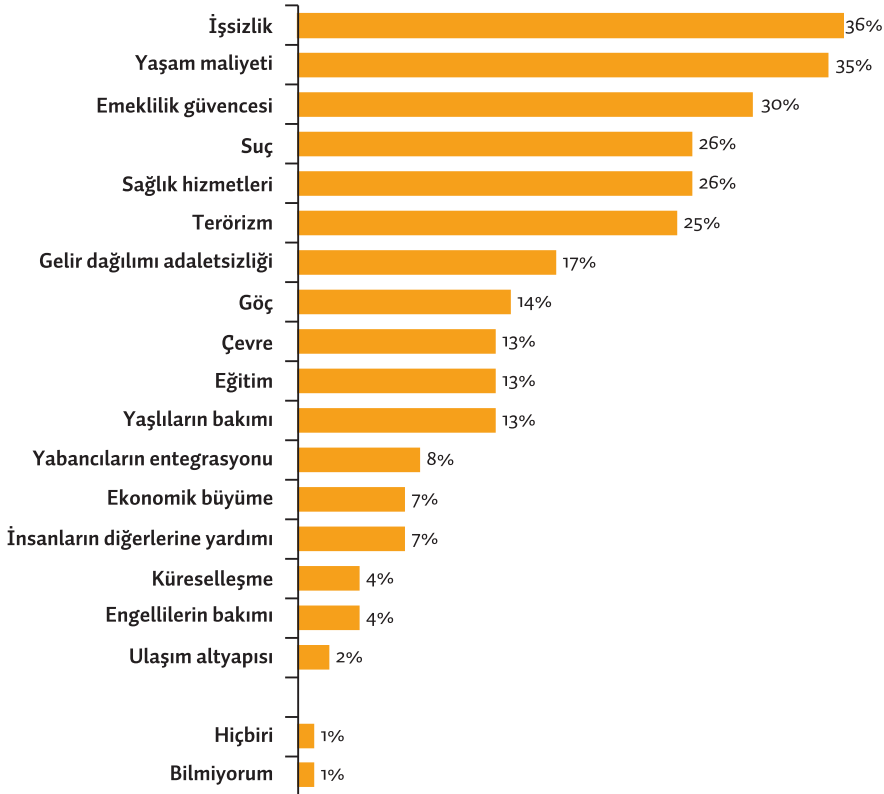
Avrupa Birliği'nin öncelikli olarak ele alması gerektiğine inanılan sorunlar listesinde de 'işsizlikle mücadele' (11 Eylül saldırılarının bir ay sonrasında yapılan araştırma dışında) birinci sırada yer almaktadır. 2001 baharında gerçekleştirilen Eurobarometre araştırmasında, öncelikli ele alınması gereken konular listesinde 'işsizlik' ve 'yoksullukla mücadele', 'Avrupa'da barışı ve güvenliği sağlamak' ile ilk sırayı paylaşmaktadır (Eurobarometre 56, Sonbahar 2001, 54; Eurobarometre 57, İlkbahar 2002, 73). 2004 sonbaharında yapılan Eurobarometre araştırmasında Avrupa Birliği'nin işsizlikle mücadeleye öncelik vermesini isteyenlerin oranı %44, yoksullukla mücadeleye öncelik vermesini isteyenlerin oranı %40 iken, Avrupa'da barış ve güvenliğin sağlanmasına öncelik verilmesini isteyenlerin oranı %34'te kalmıştır (Eurobarometre 62, Sonbahar 2004, 32).

Son yayımlanan Eurobarometre araştırmasında ekonominin, eskisi kadar yüksek oranlarda olmasa da, hala en önem verilen konu olduğu görölmektedir. İşsizlik, %34'lük bir oranla yine listenin başında yer almaktadır. Bunu 'suç', 'ekonomik durum', 'sağlık sistemi' ve 'fiyat artışı-enflasyon' izlemektedir. Göç, %15'lik bir oranla önem verilen konular listesinde altıncı sırada yer almaktadır (Eurobarometre 67, İlkbahar 2007, 11). 2007 Şubatında yayımlanan 'Avrupa'nın Toplumsal Gerçekleri' başlıklı özel Eurobarometre araştırmasında ise katılımcılara doğrudan en çok kaygı duydukları konular sorulmuştur. Bu soruya yanıt verenlerin %36'sı 'işsizliği', %35'i

'yaşam maliyetini', %30'u 'emeklilik güvencesini', %26'sı 'suçu', yine %26'sı 'sağlık sistemini' işaret etmiştir. 'Göç' %14 ile kaygı duyulan konular arasında sekizinci sırada yer almaktadır. Gelecek kuşaklara yönelik en çok kaygı duyulan konular ise sırasıyla 'işsizlik', 'emeklilik güvencesi', 'yaşam maliyeti', 'suç', 'çevre' ve 'terörizm'dir. 'Göç' bu kez onikinci sıradadır (bkz. Tablo 8).

Göçmenlere yönelik tutumlara geri döndüğümüzde, bu konuda 2000 yılından bu yana büyük değişiklikler gözlenmediğini görmekteyiz. Örneğin 2003 tarihli 'Vatandaşlık ve Aidiyet Duygusu' başlıklı özel Eurobarometre araştırmasında, 'göçmenler ülkemize birçok katkıda bulunurlar' ifadesine *katılmayanların* oranı %52'dir. Bu oran Belçika'da %66'ya, Almanya'da %59'a, Avusturya'da ise %55'e kadar yükselmektedir. Öte yandan 'göçmenler hayat tarzımız açısından bir tehdit oluştururlar' ifadesine katılanların oranı (%42) katılmayanlarınkinden (%48) azdır. Göçmenleri bir tehdit unsuru olarak görenlerin oranının en yüksek olduğu ülkeler Yunanistan (%69),

Tablo 8 En çok kaygı duyulan konular, Sonbahar 2006

Kaynak: Özel Eurobarometre 273, Sonbahar 2006, s. 43.

İngiltere (%54) ve Belçika (%53)'dir. Bu sorulara verilen yanıtlara göre en hoşgörülü ülkeler Portekiz ve İsveç'tir (Özel Eurobarometre 60.1, Sonbahar 2003, 27-8). 2006 tarihli 'Avrupa'nın Toplumsal Gerçekleri' başlıklı özel Eurobarometre araştırmasında ise çelişkili bulgular vardır. Araştırmaya katılanların %48'i ekonominin belirli sektörlerinde göçmen işçilere ihtiyaç duyulduğunu belirtirken, %46'sı da 'farklı etnik gruplara mensup kişilerin işsizliği arttırdığını' ifade etmektedir. Bu grupların, buldukları ülkenin kültürel hayatını zenginleştirdiğine inananların oranı %54'tür (aynı oran 1997'de %33, 2000'de %48'dir). Farklı etnik gruplara mensup insanların bir güvensizlik kaynağı olduğunu ifade edenlerin oranı %42, bu ifadeye katılmayanların oranı %41'dir. %48'lik bir kesim göçmenlerin Avrupa nüfusunun yaşlanma sorununu çözmeyeceğini düşünmektedir (Özel Eurobarometre 273, Sonbahar 2006, 68).

Tüm bu verilerin sonucunda ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır. Birincisi, Avrupa Birliği toplumlarında göçün önemli bir sorun olduğuna dair bir 'algı' olduğu kesindir. Başka bir deyişle, göç ve göçün doğurabileceği olası sorunlar, ciddi bir kesim için kaygı unsurudur.

İkincisi, bu kaygıların çoğu doğrudan göçün kendisinden değil, sosyo-ekonomik kaygılardan kaynaklanmaktadır. Bu anlamda sosyo-ekonomik koşulların kötüye gitmesinin göçmenlere yönelik tepkileri arttıracaklarını varsaymak yanlış olmayacaktır. Göçmen karşıtlığının radikal sağ partilere oy verenler arasında çok yüksek olduğunu bir önceki bölümde belirtmiştik. Bu kesim aynı zamanda toplumun geri kalanına ve siyasi sisteme güven duymayan, başlarına gelenlerden ötürü başkalarını suçlama eğiliminde olan bireylerden oluşmaktadır. Bu profile sahip bireylerin 'günah keçisi' olarak göçmenleri görecekları rahatlıkla varsayılabilir.

Üçüncü sonuç siyasi aktörlerle ilgilidir. Birçok araştırmanın da gösterdiği gibi, toplumdaki kaygılar somut gerçeklerle her zaman örtüşmez. Bu noktada siyasi aktörlerin tutumu önem kazanmaktadır. Yapılması gereken, bu korkuların bir temeli olmadığını topluma anlatılması ve sosyo-ekonomik koşulların düzeltilmesi için çaba harcanmasıdır. Oysa bir önceki bölümde de gördüğümüz gibi, siyasi aktörler bu kaygılardan rant sağlamak amacıyla onları beslemekte, deyim yerindeyse yangına körükle gitmektedirler. Bu durum, göçmenlerle Avrupa Birliği vatandaşları arasındaki statü farkını giderek büyütmektedir. EUMC tarafından hazırlanan 2000 tarihli raporda, bu nokta başka bir açıdan da gündeme getirilir. Rapora göre, siyasi parti taraftarlığı, azınlıklara karşı tutumu belirleyen faktörlerden biridir (*Attitudes towards Minority Groups in the European Union*, 2001). Dolayısıyla sorumlu bir liderlik, kendilerine ideolojik yönden bağlılık duyan kesimlerin tavırlarını olumlu yönde etkileme şansına sahiptir.

Doğal olarak, Türkiye'nin üyeliği de bu çerçevede değerlendirilmektedir. Göçün ekonomik ve sosyal problemleri arttırdığına inanan kitlelere göre, Türkiye'nin üyeliği var olan durumu daha da içinden çıkılmaz hale getirecektir. Üye olması durumunda

Türkiye'nin Avrupa Birliği fonlarından alacağı pay, zaten iyi durumda olmayan ekonomilere ekstra yük getirecektir. Milyonlarca Türk işçisi Avrupa'da serbestçe dolaşmaya başlayacak, ucuz işgücü havuzunu genişleterek çok sayıda Avrupalının işsiz kalmasına yol açacaktır. Türkiye şu anda bile Avrupa Birliği ülkelerine en çok sığınmacı yollayan ülkeler arasında üçüncü sıradadır (bkz. Tablo 9).

Tablo 9 Avrupa ülkelerine sığınma talebinde bulunan Türk vatandaşları, 1993-2002

Ülke	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	1993-2002 arası toplamı
AB 15											
Avusturya	– ^a	–	500	500	300	200	300	600	1,900	3,500	7,800
Belçika	723	723	723	723	v.y.	v.y.	500	800	900	1,000	6,084
Danimarka ^b	71	71	71	71	66	66	66	66	66	–	614
Finlandiya ^c	42	23	44	30	47	98	115	76	94	197	766
Fransa	1,300	1,300	1,700	1,200	1,400	1,600	2,200	3,600	5,300	6,500	26,100
Almanya	19,100	19,100	25,500	23,800	16,800	11,800	9,100	9,000	10,900	9,600	154,700
Yunanistan	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	0
İrlanda	4	4	4	4	14	14	14	14	14	v.y.	84
İtalya ^d	50	16	71	17	85	1,790	517	4,062	1,690	519	8,817
Lüksemburg	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	0
Hollanda	600	600	700	700	1,100	1,200	1,500	2,300	1,400	600	10,700
Portekiz	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	0
İspanya	35	35	35	35	22	22	22	22	22	–	249
İsveç	300	300	300	200	200	300	200	200	500	700	3,200
Birleşik Krallık	1,500	2,000	1,800	1,500	1,400	2,000	2,900	4,000	3,700	2,800	23,600
AB 15 Toplamı	23,726	24,173	31,449	28,781	21,433	19,089	17,433	24,739	26,485	25,416	242,723
İsviçre	0	1,100	1,300	1,300	1,400	1,600	1,500	1,400	2,000	1,900	13,500

a Veri mevcut değil veya ulusal kurumlarca sağlanmadı.

b Belçika, Danimarka, İrlanda ve İspanya için 1993-1996 arası rakamlar, Danimarka, İrlanda ve İspanya için 1997-2001 arası rakamlar toplam rakamın yıl sayısına bölünmesiyle bulunmuş tahminlerdir.

c Finlandiya Göç Başkanlığı verileri.

d Veri UNHCR İstatistik Yıllıklarından alınmıştır.

Kaynak: Dahlman, Carl, 2004, 'Turkey's Accession to the European Union: The Geopolitics of Enlargement', *Eurasian Geography and Economics*, 45: 8, s. 566.

İnsan hakları konusunda ilerleme sağlanması da bu kaygıları dindirmeye yetmeyecektir, çünkü Türkiye göç yolları üzerinde yer alan transit bir ülkedir. Avrupa Birliği üyesi bir Türkiye, Ortadoğu ve Orta Asya'dan çok sayıda göçmen çekecek, bu göçmenler daha sonra yüksek refah düzeyine sahip Avrupa ülkelerine gitmeye kalkacaklardır. Bu durum, sosyal problemlere de neden olacak, örneğin suç oranları artacaktır. Bu korkular, çok sayıda Türk asıllı göçmenin yaşadığı ülkelerde daha da yoğunudur, çünkü Türk göçmenlerin dini ya da kültürel nedenlerle buldukları ülkeye uyum sağlayamadıkları düşünülmektedir. Türk denilince akla kadınların toplumdaki soyutlanması, başörtüsü, zorunlu evlilikler ve namus cinayetleri gelmektedir. Avrupa'da zaten çok sayıda Türk yaşamaktadır; daha fazlası, sorunları arttırmaktan başka bir şey yapamayacaktır (bkz. Tablo 10).

Tablo 10 Avrupa Birliği ülkelerindeki Türk nüfusu, (bin) 2003

	Toplam	Türk Vatandaşı	AB Vatandaşı
Almanya	2642	1912	730
Fransa	370	196	174
Hollanda	270	96	174
Avusturya	200	120	80
Belçika	110	67	43
Birleşik Krallık	70	37	33
Danimarka	53	39	14
İsveç	37	14	23

Kaynak: Independent Commission on Turkey, 2004, *Turkey: More Than a Promise*, The British Council, Brüksel, s. 35.

Bu bölümün girişinde de belirttiğimiz gibi, aslında bu korkular yersizdir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne 2015'ten önce üye olması beklenmemektedir. Bu tarihte Avrupa Birliği ekonomilerinin ne durumda olacağı belli değildir. Türkiye büyük bir olasılıkla Avrupa Birliği fonlarından daha önce üye olanlar kadar pay almayacaktır. Üyelik gerçekleştiğinde Türkiye'den Avrupa'ya ne kadar göçmen gideceği de belli değildir. Ayrıca Doğu Avrupa ülkelerine uygulanan dolaşım sınırlamasının Türkiye'ye de uygulanacağı kesindir. İşte bu noktada yukarıda çizdiğimiz tablonun son unsuru, yani siyasi aktörler, devreye girmektedir. Bu korkuların gerçekleri yansıtmadığını topluma anlatması gerekenler siyasi aktörlerdir. Ancak siyasetçiler korkuları dindirmek yerine, onlardan yararlanmaya çalışmaktadırlar. Fransa ve Almanya'da yapılan son seçimlerde Türkiye'nin bir kampanya unsuru olarak kullanılması bunun en güzel

örneğidir. Bu koşullar altında Avrupa Birliği vatandaşlarının Türkiye'nin üyeliğine sıcak bakmasını beklemek kolay değildir. Kaldı ki Türkiye'nin üyeliği karşısındaki tek engel, göç ya da ekonomik kaygılar da değildir.

KİMLİK

1997 yılında bir grup tarihçi ve sivil toplum temsilcisi, Avrupa uygarlığını yansıtan bir 'Avrupa Müzesi' kurulması fikrini ortaya atar. Fikri hayata geçirmek üzere oluşturulan Bilim Kurulu, müzenin Avrupalılık bilincinin ilk ortaya çıktığı dönem olan dokuzuncu yüzyıldan, Charlemagne İmparatorluğu'ndan başlamasını önerir. Bu öneri Yunanistan'da büyük tepkilere yol açar. Avrupa uygarlığının eski Yunan'da başladığına inanan Yunan basınına göre, Bilim Kurulu Yunanistan'ı birlikten atmayı hedefliyordur. Kurulun o dönemdeki direktörü Elie Barnavi Yunanistan'da istenmeyen adam ilan edilir; Yunanistan işi resmi nota vermeye kadar götürür (Kohli 2000; ayrıca bkz. Michael Z. Wise, *The New York Times*, 29 Ocak 2000).

Bu tartışma 'Avrupa' nedir? 'Avrupalı' olmak ne demektir? sorularının yanıtının henüz Avrupa'da bile verilmediğini gösterir. Nitekim bugüne kadar Avrupalılığın resmi bir tanımı yapılmamıştır. Kimilerine göre bu, üyelik kriterlerini esnek, yoruma açık bırakmak amacıyla benimsenen bilinçli bir tavırdır (Redmond 2007, 314). Ancak Avrupa Birliği'nin giderek çok etnik gruplu, çokkültürlü bir yapıya dönüşmesi, genişleme sürecinin Güney Akdeniz, Doğu Avrupa ve Balkanlara uzanması ve Türkiye'nin, yani nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan bir ülkenin, üyeliği bu sorulara bir yanıt verilmesi gerekliliğini doğurmuştur. Küreselleşmenin ulus-devleti tehdit ettiğine inanılan bir dönemde, Avrupa Birliği yeni bir tür ulus-devlet mi olacaktır, yoksa tamamen ulus-üstü ya da ulus-ötesi bir siyasi yapıya mı dönüşecektir? Ortak bir Avrupa kültürü ya da kimliği var mıdır? Yoksa, bu kimlik yaratılmalı mıdır? Bu nasıl yapılmalıdır? Avrupa'nın 'ötekisi' kim olacaktır? Ve en önemlisi Türkiye'nin üyeliğinin bu süreçteki yeri nedir?

Avrupalılığın resmi bir tanımı yapılmamıştır, ama Avrupa Birliği'nin kurucu antlaşmalarında ve temel belgelerinde nasıl bir birlik hedeflendiğine dair ipuçları vardır. Örneğin 1992 tarihli Maastricht Antlaşması'nın giriş bölümünde, Avrupa Birliği'nin kuruluş amaçları arasında Avrupa kıtasındaki bölünmeyi sona erdirmek ve Avrupa halkları arasındaki dayanışmayı derinleştirmek sayılmaktadır. Antlaşmanın ilk maddesinde, Avrupa halkları arasında daha yakın, daha sıkı bir birlik hedeflendiği belirtilmekte, bu amaç doğrultusunda bireysel hakların daha iyi korunmasını sağlayacak bir 'Avrupa vatandaşlığı' oluşturulacağı ifade edilmektedir. Antlaşmada, üye ülkelerin milli kimliklerine saygı duyulacağı da vurgulanmaktadır. Bu noktada bir parantez açarak Maastricht Antlaşması'nın sonuç bölümünde 'her Avrupa ülkesinin birliğe üyelik için başvurabileceği'nin belirtildiğini de söyleyelim (The Maastricht Treaty 1992). 2000 yılında kabul edilen Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi'nin giriş bölümünde ise şu ifade yer almaktadır:

Avrupa halkları, aralarında daha sıkı bir birlik oluşturarak, ortak değerlere dayanan barışçıl bir geleceği paylaşmaya kararlıdır. Sahip olduğu manevi ve ahlaki mirasın bilincinde olarak, Birlik insan saygınlığı, özgürlük, eşitlik ve dayanışmanın bölünmez ve evrensel değerleri ile demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkeleri üzerine kurulmuştur. Birlik, Birlik vatandaşlığı kavramını getirerek ve bir özgürlük, güvenlik ve adalet alanı yaratarak, bireyi eylemlerinin odağına yerleştirmiştir (Charter of Fundamental Rights of the European Union 2000, 8).

Bu bildirmede de, Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin kültürel farklılıklarına ve milli kimliklerine saygı duyulacağı belirtilmiştir. Avrupalıktan ne kastedildiğine dair ipuçlarının bulunabileceği son belge, 29 Ekim 2004 tarihinde 25 üye ülkenin devlet ve hükümet başkanları tarafından kabul edilen, Fransa ve Hollanda'daki referandumlarda çıkan 'olumsuz' sonuçlardan sonra ise rafa kaldırılan Avrupa anayasası taslağıdır. Anayasa taslağının giriş bölümü 'Avrupa'nın kültürel, dini ve insani (*humanist*) mirası ve bu mirastan doğan dokunulmaz ve vazgeçilmez insan hakları, özgürlük, demokrasi, eşitlik ve hukukun üstünlüğü gibi evrensel değerlerden esinlenerek...' ifadesiyle başlamaktadır. Bir paragraf ileride ise 'Avrupa halklarının, kendi milli kimlikleri ve tarihlerinden gurur duymaya devam etseler de, geçmişteki bölünmeleri aşmaya ve, giderek yakınlaşarak, ortak bir kader kurmaya kararlı olduklarından emin olarak...' ifadesi yer almaktadır. Taslağa göre, 'farklılıkta birleşmiş' bir Avrupa, insanlık için umut kaynağıdır (Treaty Establishing a Constitution for Europe 2004, 3).

Avrupa Birliği'nin kurucu antlaşmaları ve resmi belgelerinden yapılan bu alıntılarda, ilk bakışta birbiriyle çelişir gözükken iki nokta dikkat çekmektedir. Bir yandan Avrupa Birliği'nin temel ilkelerinin özgürlük, demokrasi, eşitlik ve hukukun üstünlüğü gibi evrensel değerler olacağı belirtilirken, diğer yandan birliğin çıkış noktası olan ortak bir 'manevi ve ahlaki mirastan', 'Avrupa'nın kültürel, dini ve insani mirasından' söz edilmektedir. Antlaşmalara göre, ortada bir çelişki yoktur, çünkü evrensel değerler zaten bu ortak mirasın ürünüdür. Ancak bu mirasın ne olduğu net olarak tanımlanmamaktadır. Durumu daha da karmaşık hale getiren, milli kimliklere, kültürlere, geleneklere yapılan atıftır. Ortak Avrupa mirasının milli kültürlerden farklı olup olmadığı, farklıysa onlarla çatışıp çatışmayacağı sorularına yanıt verilmemektedir.

Peki gerçekten ortak bir 'kültürel, dini, insani Avrupa mirası' var mıdır? Resmi antlaşmalarda muğlak ifadelerle geçiştirilen bu soru, siyasetçileri ve akademik dünyayı ikiye bölmüştür. Kimi araştırmacılara göre ortak bir Avrupa mirası vardır ve bu miras Eski Yunan, Roma İmparatorluğu ve Hristiyanlığın kesiştiği noktada yer almaktadır (Delanty 2002, 349; Lowenthal 2000, 316-17; Asad 2002, 214). Örneğin eski Avrupa Komisyonu Başkanlarından Jacques Santer'e göre, Avrupa'nın ortak kültürel mirasının kaynakları 'Yunan, Latin ve Judeo-Hristiyan' kültürleridir. Yine eski Komisyon Başkanlarından Romano Prodi bir konuşmasında Hristiyanlığın, Avrupa entegrasyonunun üzerinde kurulduğu ortak bilinç olduğunu ileri sürmüştür.

Aydınlanma, sanayileşme gibi tarihsel süreçler de Avrupa uygarlığına katkıda bulunmuştur (Ifversen 2002 içinde, 8-9; Hansen 2000, 153). Anthony D. Smith gibi bazı araştırmacılar ise ortak bir mirastan söz edilemeyeceğini düşünmektedir. Smith'e göre, Eski Yunan ya da Roma kültürleri ya da daha geniş anlamıyla klasik çağ, tarihin derinliklerinde kalmıştır; bugünün Avrupa Birliği vatandaşlarına fazla bir şey ifade etmez. Hristiyanlık, Avrupa'yı birleştirdiği kadar bölmüştür: Önce Ortodoks ve Katolik kiliseleri, daha sonra Katolik ve Protestan kiliseleri arasında yaşanan ayrışma, buna bağlı olarak birçok farklı mezhep ve kilisenin ortaya çıkması, Avrupa halkları arasında ciddi çatışmalara, hatta savaflara yol açmıştır. Bugün de bu ayrılıklar sürmektedir. Biraz da bu yüzden ortak bir Avrupa tarihinden ya da kolektif hafızadan söz etmek pek mümkün değildir, çünkü bu tarih savaflarla, kıyımlarla doludur. Kolektif hafızada sömürgecilik, ırkçılık, faşizm gibi gururla hatırlanması mümkün olmayan dönemler de kayıtlıdır. Avrupa'nın kültürel zenginlikleri, sanatı ise evrenseldir; sadece Avrupa'ya değil, tüm dünyaya mal olmuştur. Buna bir de dil farklılıkları eklendiğinde, ortak bir mirastan söz etmenin güçlüğü anlaşılacaktır. Smith'e göre, bu koşullar altında Avrupa'ya bağlılığın milli bağlılıkların yerine geçmesi beklenemez. Milletleri için can verecek milyonlarca insan vardır; peki Avrupa uğruna kim canını verecektir (Smith 1995, 126-43; ayrıca bkz. d'Appollonia 2002, 178-9; Kumar 2002, 55-7)?

Öte yandan Avrupalılık düşüncesinin önündeki tek sorun, ortak bir kültürel mirasın eksikliği değildir. Hemen her fırsatta ifade edildiği gibi, Avrupa Birliği seçkin sınıfların ve teknokratların önderliğinde, en azından yakın dönemlere kadar halkın fikri sorulmadan yürütülen bir siyasi projedir. Bu yüzden Avrupalılık düşüncesine bağlılık açısından, toplumsal ve siyasi seçkinler ile halk kitleleri arasında büyük bir uçurum vardır. Avrupalılılaşma düşüncesi, toplumların gündelik hayatında yeterince yer etmemiştir. Çeşitli vesilelerle halkın görüşüne başvurulduğunda karşılaşılan beklenmedik sonuçlar bunun en somut örneğidir. Bu gözlemden yola çıkan bazı araştırmacılar, bir 'Avrupa halkı' olmadığını iddia ederler (Shore 2001, 5-6; Risse 2003, 489). Avrupa Birliği bir anlamda 'milleti olmayan' bir devlettir.

Elbette siyasi seçkinler de bu durumun farkındadır; bu yüzden de Avrupalılık düşüncesinin yaygınlaşmasını, geniş kitleler tarafından benimsenmesini sağlayacak politikalara ağırlık vermişlerdir. 1 Ocak 2002 tarihinde ortak bir para birimine geçilmesi bu politikalardan belki de en önemlisidir. Paranın sadece finansal bir meta değil, millet-kurma sürecinin önemli bir parçası olduğunun bilincinde olan siyasi seçkinler, bu yolla Avrupalılık düşüncesini somutlaştırmayı, gündelik hayatın bir gerçeği haline getirmeyi hedeflemişlerdir. Bu hedefe bir ölçüde ulaştıklarını gösteren veriler de vardır. Avrupa Komisyonu tarafından yaptırılan bir araştırmaya göre, 'milli para birimleri yerine Euro'yu kullandığımızda kendimizi daha Avrupalı hissediyoruz' ifadesine katılanların oranı, Kasım 2001-Ocak 2002 arasında %51'den %64'e yükselmiştir (Risse 2003, 487).

Tahmin edilebileceği gibi, Avrupalılık düşüncesinin halk kitlelerine benimsetilmesi için yapılanlar ortak bir para birimine geçmekten ibaret değildir. Avrupa Parlamentosu milletvekillerinden Pietro Adonnino'nun başkanlık ettiği özel bir komite tarafından hazırlanan ve 1985 yılında Avrupa Konseyi'ne sunulan bir raporda, Avrupalılık düşüncesinin geliştirilmesi için bir dizi öneride bulunulmuştur: Çok-dilli bir Avrupa televizyon kanalı kurulması, bir Avrupa Bilimler Akademisi oluşturulması, Avrupa spor takımları kurulması, öğrenci değişim programları başlatılması, hatta Avrupa çapında bir piyango çekilişi yapılması ve ödülün o zamanki Avrupa para birimi Eku olarak ödenmesi bunlardan sadece bazılarıdır. Öneriler arasında yeni semboller yaratılması da vardır. Yeni bir Avrupa Birliği amblemi ve bayrağı dizayn edilmesi, bu önerilerin sonucunda gerçekleşmiştir. Daha sonraki yıllarda bu listeye Avrupa Birliği tarihinin önemli isimlerinin resimlerini taşıyan posta pulları basılması, Avrupa Birliği amblemini taşıyan araba plakaları kullanılması, bir Avrupa marşı bestelenmesi (daha sonra Beethoven'ın Dokuzuncu Senfonisi'nden bir bölüm Avrupa Marşı olarak kabul edilmiştir), Avrupa'nın arkeolojik mirasını korumak için projeler başlatılması (bunların en büyüğü Atina'da bulunan Parthenon tapınağının restore edilmesiydi), üniversitelerde Jean Monnet kürsüleri kurulması, Avrupa entegrasyonu sürecinin önemli kilometre taşlarının kutlanacağı özel günler, 'Avrupa bayramları' belirlenmesi de eklenecekti (Shore 2001, 8-13).

Ancak kültürel alanda atılan bu adımların ciddi sorunları da vardı. Birçok araştırmacının da altını çizdiği gibi, bu adımlar yine 'yukarıdan aşağı' bir yaklaşımla atılıyor, seçkinler tarafından kurgulanan semboller halk kitlelerine dayatılıyordu. Yani Avrupalılık düşüncesinin geniş kitlelere aktarılmasını engelleyen seçkin tutum devam ediyordu (a.g.e., 13-15). Yaratılmaya çalışılan Avrupalılık düşüncesi, sınırları belli, dışı kapalı, neredeyse özcü bir kültür anlayışına dayandırılıyordu. Daha da önemlisi, Avrupalılık düşüncesinin milli kimliklerle bir arada yaşayabileceği varsayılıyordu. Seçkinler için bir ölçüde geçerli olan bu durum, geniş halk kitleleri için fazla bir anlam ifade etmiyordu. Avrupalılık sadece sanatla, müzikle, sporla, turizmle sınırlı bir kimlik olarak algılanmıyor, siyaset, egemenlik ve ekonomiyle ilgili konular da Avrupalılık perspektifinden değerlendiriliyordu. O zaman da Avrupalılık ve milli kimlikler çatışyordu.

Buradaki temel sorun, Avrupalılık düşüncesinin halka benimsetilmesi için atılan bu adımların millet-kurma süreçlerini taklit etmesidir. Bu anlamda seçkinlerin uyguladıkları politikalar, 'geleneklerin icadı' (Hobsbawm ve Ranger 1983), yeni semboller yaratılması ve bunların halka dayatılması, ondokuzuncu yüzyılın milliyetçi seçkinleri tarafından uygulananlardan farksızdır. İşin ilginç tarafı ise Avrupa Birliği'nin başından beri ulus-devleti aşmak üzere kurgulanmış bir siyasi proje olmasıdır. Anthony D. Smith (1995), Chris Shore (2001) gibi araştırmacılara göre, seçilen yöntemin başarılı olması imkansızdır, çünkü ulus-devletler kimi zaman yüzyılları kapsayan uzun bir süreç sonunda kurulmuş, ortak bir tarih, ortak bir dil gibi

unsurlardan yararlanmışlardır. Bu unsurlar, Avrupa söz konusu olduğunda birleştirici değil, bölücü bir nitelik taşımaktadır. Smith ve Shore'un savunduğu bakış açısı, milletlerin oluşum sürecine dair belli ön kabullere dayanmaktadır. Bu ön kabullerin en önemlisi, geçmişten gelen ortak mitler, semboller ve gelenekler olmadan bir millet yaratılamayacağıdır. Milliyetçilik literatüründe bu ön kabulü reddeden, milletlerin devlet kurulduktan sonra kurgulanan modern yapılar olduğunu öne süren birçok araştırmacı da vardır. Ünlü tarihçi Eric J. Hobsbawm (1990)'ın belirttiği gibi, Fransız Devrimi'nin yapıldığı 1789 yılında halkın sadece %12'si bugün bildiğimiz Fransızca'yı konuşmaktadır. Aynı şekilde İtalyan Birliği'nin sağlandığı 1860 yılında, toplumun sadece %2,5'ü İtalyanca bilmektedir. Tarih boyunca devletler, bir millet olduklarının bilincinde olmayan topluluklardan 'milletler' yaratmıştır. Avrupa Birliği'nin de bunu başaramayacağı *a priori* (önceden) söylenemez. Eugene Weber (1976)'ın popülerleştirdiği deyimle, 'köylüleri Fransız yapmak' mümkünse, 'Avrupalı' yapmak da mümkün olabilir. Avrupa'nın büyük ölçekli bir ulus-devlet olarak kurgulanmasının yarattığı asıl sorun bu değil, 'Avrupalılaştırma' sürecinin kaçınılmaz olarak 'ötekiler' yaratması ve ulus-devlet milliyetçiliğine paralel bir 'Avrupa milliyetçiliğinin' yeşermesine yol açmasıdır (d'Appollonia 2002; Kastoryano 2006).

Aslında her siyasi kimlik gibi, Avrupalılık da en başından beri kendini 'ötekilere' referansla kurgulamıştır. Bu 'öteki' zaman içerisinde, tarihsel, siyasal koşullara göre değişmiştir. Örneğin kimi yazarlar, Avrupa Birliği'nin kuruluş döneminde 'ötekilerin', Avrupa'nın kendi 'geçmişi' olduğunu iddia ederler. Entegrasyon sürecinin çıkış noktası, Avrupa'nın savaşlarla dolu geçmişinin aşılması, daha önce atıfta bulunduğumuz resmi belgelerde de altı çizildiği gibi, barışçıl bir gelecek yaratılmasıdır. Kuruluş dönemine damgasını vuran bu anlayış, Soğuk Savaşın etkisiyle yerini daha klasik, 'jeopolitik' bir 'öteki' anlayışına bırakmıştır. Bu süreçte 'öteki', komünist Doğu Bloku'dur. Soğuk Savaşın sona ermesi ve genişleme sürecinin Doğu Avrupa ülkelerini de kapsamıyla, geçmişin 'ötekileri' Avrupa'nın parçası olur. Bu noktada Avrupa, yüzyıllardan bu yana bir tehdit unsuru olarak gördüğü geleneksel 'ötekisini' yeniden keşfeder: Müslümanlar (Diez 2004; ayrıca bkz. Simonsen 2004; Hansen 2000, Anderson 2007). Üstelik Müslümanlar artık sadece Avrupa'nın dışında değil, içindedirler. Soğuk Savaş öncesinde hangi dine mensup oldukları çok da önemli olmayan göçmenler ve sığınmacılar, hatta bir dönem milli ekonomilerin ayağa kaldırılması için Avrupa'ya davet edilen misafir işçiler, özellikle 11 Eylül saldırıları ve Londra, Madrid bombalamalarının ardından artık 'istenmeyen adam' olmuşlardır. Talal Asad'a göre bugün Avrupa, Müslüman göçmenleri dışlayacak şekilde tasarlanmıştır (2002, 209). Bu koşullar altında Avrupa-merkezci yeni bir Avrupa milliyetçiliğinden de söz edilebilir. Bu milliyetçilik zaman zaman Avrupa uygarlığının üstünlüğünü savunan açık bir 'kültürel şovenizme' dönüşür (Hansen 2000, 154). 'Ötekiler', Avrupa'nın dışında kalanlardır. İronik olan, Avrupalılıktan dışlananların bir bölümünün Avrupa'nın içinde yer almalarıdır.

Peki Avrupa'nın gerçekten 'ortak' bir kimliğe ihtiyacı var mıdır? Varsa bu kimlik nasıl bir kimlik olmalıdır? Milli kimlikleri model alan 'kapsayıcı' bir kimlik mi olmalıdır, yoksa sadece belirli kurumlara ve değerlere bağlılığı içeren daha 'yüzeysel' bir kimlik mi? Avrupa entegrasyon sürecini yönlendiren seçkin sınıfların bu soruya verdiği yanıt açıktır. Resmi belgelerde ve kurucu antlaşmalarda kullanılan 'daha sıkı, daha yakın bir birlik' ifadesinin de işaret ettiği gibi, Avrupalılığın daha kapsayıcı bir kimlik olmasını arzulamaktadırlar. Bunu gerçekleştirmek için de ulus-devlet modelini örnek alan bir 'Avrupa vatandaşlığı' yaratmaya girişmişlerdir. Bazı araştırmacılar bu tür bir kapsayıcı kimlik modeline karşı çıkmamakla birlikte, bu kimliğin 'yukarıdan aşağı' dayatma yoluyla değil, Avrupa entegrasyon sürecinin ilerlemesi ve kurumların yerleşmesiyle belirli bir süre sonra kendiliğinden ortaya çıkacağını iddia etmektedirler (Kohli 2000).

Öte yandan Avrupa Birliği'nin ulus-devletin üstünde ve ötesinde bir siyasi yapı olması gerektiğine inanan, dolayısıyla bu tür bir kapsayıcı kimliğe ihtiyacı olmadığını ileri sürenler de vardır. Örneğin Kalypso Nicolaidis (2004) Avrupa Birliği'nin yeni bir toplum anlayışına yönelmesi gerektiğini, bunun da tek bir halktan değil, 'halklardan' oluşan bir toplum olmasını savunmaktadır. Bu çerçevede Avrupa 'ötekiler' yaratmak yerine, kendi dışındakileri kucaklayan bir anlayış geliştirmelidir. Gerard Delanty (2002) ise ortak bir kültürel mirasa dayalı, milli kimlik modeli bir Avrupalılık anlayışı yerine, 'çoksesli', farklılıkları gözardı etmeyen, hatta onları yücelten daha kozmopolitan bir kimlik anlayışını savunmaktadır. Bu kimlik yüzeysel de olmayacaktır, çünkü ırkçılık karşıtlığı, şiddetin reddedilmesi gibi ideolojik-ahlaki boyutlara sahip olacaktır. Milli kimlik, ünlü Fransız tarihçi Ernest Renan'ın 1882'de iddia ettiği gibi geçmişin 'unutulması' üzerine kuruluyorsa, Avrupa kimliği geçmişin 'hatırlanmasını' temel almalı, milliyetçiliğin tarih boyunca neden olduğu acıları aklından çıkarmamalıdır. Bu tür bir kimliğin 'öteki' anlayışı da farklı olacaktır; 'öteki' yok edilmesi ya da boyun eğdirilmesi gereken bir 'karşı-biz' olmaktan çıkacak, bizi yaratan unsurlardan biri, yani bir parçamız olarak görülmeye başlanacaktır. Ariane Chebel d'Appollonia (2002)'ya göre ulus-ötesi bir kimlik anlayışı, ancak siyasi egemenlik kavramının yeniden tanımlanmasıyla mümkün olacaktır. Yapılması gereken, farklı kültürlerin aynı siyasi çatı altında var olmasına olanak tanıyacak bir egemenlik kavramı geliştirilmesidir. Bu bir anlamda siyasetle kültürün birbirinden ayrılmasını, 'vatandaşların' farklı kültürlere bağlılık duymasının mümkün kılınmasını gerektirecektir. Elbette bu alternatif Avrupalılık arayışlarına herkes katılmaz. Örneğin Anne-Marie Le Gloanec (2006), her siyasi birliğin – fiziksel ya da mecazi – sınırları olması gerektiğini söyler. Bu birlik ne kadar sıkı ve yakınsa, sınırlar da o kadar belirgin olacaktır. Bu anlamda 'herkese açık', çokkültürlü, kozmopolitan Avrupalılık arayışları bir hayalden başka bir şey değildir.

Türkiye'nin üyeliği bu tartışmaların tam ortasında yer almaktadır. İlk defa nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan bir ülke üyelik için Avrupa'nın kapısını çalmaktadır (Casanova 2006; Benhabib ve İşıksel 2006). Bu, yüzyıllardan beri Hristiyan Avrupa'nın

'ötekisi' olarak kodlanan İslam'a yönelik korkuları su yüzüne çıkarmıştır. Krishan Kumar (2002)'a göre Avrupa'nın korkusu, Müslümanların farklılıklarından değil, tam tersine tarih boyunca Avrupa ile içli dışlı olmalarından, Avrupa uygarlığına yaptıkları katkılardan kaynaklanmaktadır. Avrupa, İslam karşıtlığı üzerinden kurulmuş olabilir ama İslam aynı zamanda – hem tarihte, hem bugün – Avrupa'nın 'içindedir'. Bu anlamda 11 Eylül saldırılarından sonra hızla yaygınlaşan 'medeniyetler-arası çatışma' söylemleri, bu yakınlığın, bu iççeliğin reddinden başka bir şey değildir (ayrıca bkz. Bulliet 2004).

Kamuoyunda ise bu tartışma daha çok 'kültür' üzerinden yürütülür (Zemni ve Parker 2002). İslam ve Avrupalılık ne ölçüde bağdaşabilir? Müslüman Türkiye Avrupalı mıdır? Türkiye'nin üyeliği, Avrupa'nın temel değerlerinden olan 'laikliği' tehdit etmeyecek midir? Aslında 'din', Hollanda hükümetine politika önerilerinde bulunan bilimsel bir kuruluş tarafından hazırlanan 'Avrupa Birliği, Türkiye ve İslam' (2004) başlıklı raporda da belirtildiği gibi, Kopenhag Kriterleri arasında yer almaz; dolayısıyla ortak Avrupa değerleri arasında sayılamaz. Ortak değerler, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, yani laiklik ile din ve vicdan özgürlüğüdür. Rapora göre, laiklik söz konusu olduğunda Türkiye nüfusunun büyük çoğunluğunun Müslüman olması önemli değildir, çünkü din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı tutulması kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkelerinden biridir. Türkiye'de din tamamen devlet kontrolü altındadır; dini eğitim veren okullar, vakıflar, camiler devlet tarafından izlenmekte, dini kuralların kamusal alana sızmasına imkan tanınmamaktadır. Bu anlamda asıl sorun, Avrupa kamuoyunda yaygın olan inanışın aksine, devletin dine aşırı müdahalesidir. Rapor, buna örnek olarak Avrupa Komisyonu tarafından 2003'te hazırlanan İlerleme Raporu'nda yer alan şu ifadeyi gösterir:

Din özgürlüğü açısından, reform paketleri tarafından getirilen değişiklikler henüz istenilen sonuçları doğurmamıştır. Uygulayıcılar, bu değişiklikleri çok dar bir bakış açısıyla yorumlamaya devam etmekte, bu da din özgürlüğünün Avrupa standartlarına uygun olmayan birçok sınırlamaya tabi olmasına yol açmaktadır. Bu durum özellikle dini cemaatlerin tüzel kişiliği, din adamlarının eğitimi ve mülkiyet haklarının kullanılması gibi konularda geçerlidir (a.g.e. içinde, 30).

Rapor, devlet müdahalesi azalsa bile Türkiye'de laik anlayışın yerleştiğini, İslamın toplum hayatına egemen olmasının mümkün olmadığını iddia etmektedir. Öte yandan bu yoruma katılmayan araştırmacılar da vardır. Örneğin Anne-Marie Le Gloanec (2006), Türkiye'de devletle İslam arasındaki çekişmenin henüz sona ermediğini, hatta AKP iktidarıyla birlikte bir 'yeniden İslamlaşma' sürecinin başladığını öne sürer. Araştırmacıya göre, siyasi kültürlerin seksen senede değişmesi beklenmemelidir. Bağımsız Türkiye Komisyonu'nun hazırladığı rapor ise bu görüşe karşı çıkar. Komisyona göre, gerçekten bir 'yeniden İslamlaşma' tehlikesi varsa bile, Avrupa Birliği'ne üyelik perspektifi bu tehlikenin bertaraf edilmesine, dolayısıyla laiklik ilkesinin toplum hayatında yerleşmesine katkıda bulunacaktır (2004, 28).

Riva Kastoryano (2006)'nin belirttiği gibi, Türkiye'nin üyeliği birçoğundan Avrupa'ya ayna tutmuş, Avrupa'nın tanımındaki belirsizlikleri gün ışığına çıkarmıştır: Avrupa Birliği bir ortak pazar mıdır, ulus-ötesi bir siyasi yapılanma mı, yoksa bir uygarlık mı? İnsan hakları gibi evrensel değerlere dayalı bir birlik midir, yoksa kültür ve din temelli, Avrupa merkezci bir yapı mıdır? Türkiye, bir anlamda Avrupa'nın geçmişiyle geleceği arasındaki çelişkiye dikkat çekmiştir. Bu noktada nasıl bir Avrupa istendiği önemlidir. Kendini büyük ölçekli bir ulus-devlet olarak tasarlayacak bir Avrupa Birliği'nde Türkiye'ye yer olması zordur. İçeriği ve sınırları net olmayan bir Avrupalılık düşüncesi, her zaman Türkiye'ye karşı bir koz olarak kullanılacak, Türkiye, ne yaparsa yapsın, Avrupalı olamayacaktır. Öte yandan Avrupa, Temel Haklar Bildirgesi'nde ifade edildiği gibi, 'özgürlük, eşitlik, dayanışmanın bölünmez ve evrensel değerleri ile demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkeleri'ne dayalı bir 'değerler bütünü' olarak kurgulanacaksa, gerekli siyasi ve ekonomik kriterleri yerine getirmiş, toplumsal-kültürel yapısını yenilemiş bir Türkiye'nin üyeliği önünde de engel kalmayacaktır. 2006 yılı sonunda yapılan bir Eurobarometre araştırmasında, 'Avrupa Birliği'ni en iyi yansıtan değerler hangileridir?' sorusunu yanıtlayan katılımcıların %38'inin 'insan hakları', %38'inin 'demokrasi', %36'sının 'barış', %24'ünün 'hukukun üstünlüğü', %19'unun da 'başka kültürlere saygı' yanıtını vermiş olması, bu konuda umut etmeye devam edebileceğimizin göstergesidir (Eurobarometre 66, Sonbahar 2006, 28).

GÜVENLİK

Şu ana kadar tartışmaya çalıştığımız göç ve kimliğe dair korkuların önemli bir güvenlik boyutu da vardır. Artan göçmen ve sığınmacı sayısının Avrupa kamuoyunu bu kadar tedirgin etmesinin tek nedeni ekonomik kaygılar değildir. Sayıların artmasıyla Avrupa'nın göbeğinde toplumun geri kalanına entegre olamamış, işsiz, suça meyilli bir kitle oluşacağı, bu durumun da uluslararası terörizmin Batıyı hedef aldığı günümüz dünyasında ciddi bir güvenlik zaafına yol açacağı düşünülmektedir. Üstelik sözü edilen kitle 'bizden' kültürel olarak da farklıdır. Dinleri, hayat tarzları bize uyum sağlamalarına engel olmaktadır. Küresel düzeyde yaşanan medeniyetler-arası çatışmanın 'bize', Avrupa'ya yansımaları kaçınılmazdır. Bu pencereden bakıldığında, göçmenler 'içimizdeki düşmana' ya da 'patlamaya hazır bir saatli bombaya' dönüşecektir (Allen 2004; Fireside 2002).

Göç ve kimlik konularının güvenlik penceresinden görülmeye başlanmasında genel konjonktürün de büyük etkisi olduğunu belirtmek gerekir. Önce 11 Eylül saldırıları, ardından Madrid ve Londra'da yaşanan bombalama olayları, toplumdaki güvenlik kaygısını en üst düzeye çıkarmıştır. Avrupa İrkçılığı ve Yabancı Düşmanlığını Gözleme Merkezi (EUMC) adına hazırlanan '11 Eylül 2001'in ardından Avrupa Birliği'nde İslamofobi' (2002) başlıklı raporda, 11 Eylül saldırılarının birçok önyargıyı su yüzüne çıkardığı belirtilir. Bu önyargılar 11 Eylül'den önce de vardır, ancak saldırılar bir güvensizlik, bir kırılma hissi yaratmış, bu his de eski düşmanların hatırlanmasına

ve yeni düşmanlar keşfedilmesine neden olmuştur. Düşmanlara karşı uyanık olma ihtiyacı yüzyıllardan beri var olan korkularla birleşince, tüm bu önyargılar daha önce sahip olmadıkları bir meşruluk kazanmışlardır. Bu durum sınır kontrollerinin arttırılması, İslamın görünen sembollerinin, örneğin başörtüsünün, okullarda yasaklanması gibi politikalar uygulanmasına da yol açmıştır. Bu süreçte radikal sağ ile merkez arasındaki uçurum kapanmış, tüm siyasi aktörler İslamofobi ve diğer önyargıları sahiplenmiştir. İslam karşıtlığı, ideolojik farklılıkların eridiği bir dönemde oy kazanmanın en kolay yolu haline gelmiştir.

Raporda dile getirilenler birçok araştırmacı tarafından da desteklenir. Örneğin Christopher Allen (2004), tarih boyunca Avrupa-İslam ilişkilerine damgasını vuran korku faktörünün, 11 Eylül'ün ardından kolektif bir histeriye dönüştüğünü belirtir. İslam bir anlamda Avrupa'nın negatif görüntüsüdür; Avrupa uygarlığının temsil ettiği değerlerin tam tersidir. Bu noktada işleri daha da karmaşık hale getiren Avrupa Birliği ülkelerinin halihazırda önemli bir Müslüman nüfusa sahip olmasıdır (bkz. Tablo 11).

Tablo 11 Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde Müslüman nüfus, 2006			
Ülke	Resmi veri	Gayri-resmi veri	Yorumlar
ÇEK CUMHURİYETİ	3,700		Çek Cumhuriyeti İstatistik Ofisi, 2001 Nüfus Sayımı. Diğer tahminler 20,000 ile 30,000 arasında bir rakam veriyor. (örn. US Department of State, <i>International Religious Freedom Report 2005</i> http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2005/51548.htm)
BELÇİKA		360,000	Belçika Leuven Üniversitesi, Disiplinlerarası Din ve Dünya Görüşü Çalışmaları Merkezi'nin tahmini. Daha fazla bilgi için: http://www.kuleuven.be/icrid/home/engindex.htm
KIBRIS	4,182		Kıbrıs Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Servisi, Nüfus Sayımı; bu rakama adanın kuzeyinde yaşayan Kıbrıslı Türkler dahil değildir.
DANİMARKA		150,000	Jensen, T. (der.) <i>Religionsguiden</i> . Dansk Flygtningehjælp. 2000; diğer tahminler 180,000 değerini veriyor. (örn. US Department of State, <i>International Religious Freedom Report 2005</i> http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2005/51549.htm)
ALMANYA		3,400,000	Teolojik Medya ve Bilgi Servisi REMID http://www.religion-online.info/islam/islam.html ; Merkezi Yabancılar Sicili (AZR) yakın dönemde toplam yabancı sayısını 7.3 milyon yerine 6.7 milyon olarak düzeltmiştir, bu nedenle Müslüman nüfusu muhtemelen 3.4 milyonun altındadır.
YUNANİSTAN		360,000	Ulusal Odak Noktası'nın sağladığı bu tahmin göçmenler ile sayısı 80,000 – 120,000 arasında olan Türk, Çingene ve Pomak etnik kökenli Müslümanları kapsıyor.

Tablo 11 Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde Müslüman nüfus, 2006 (devam)

Ülke	Resmi veri	Gayri-resmi veri	Yorumlar
İSPANYA		1,064,904	Observatorio Andalusi (Unión de Comunidades Islámicas de España), EL ISLAM EN ESPAÑA, Cifras y Datos, bkz. http://mx.geocities.com/hispanomuslim/cifras.htm (19-03-2005); benzer bir tahmin The Federation of Spanish Islamic Entities (FEERI) tarafından yapılmıştır.
ESTONYA	1,387		2000 Nüfus Sayımı, Eğitim ve Din, IV, Tablo 92, Estonya İstatistik Ofisi
FRANSA		3,516,824	Borrel C. ve P. Simon. <i>Les résultats de l'enquête Famille de 1999</i> , Les Cahiers de l'INED, n° 156, s. 425-42; diğer tahminler dört milyon civarında bir rakam veriyor, örn. Jocelyne Cesari, CNRS-GSRL http://www.euro-islam.info/spip/article.php3?id_article=40 ; ya da beş – altı milyon arasında, örn. BBC http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4385768.stm ; US Department of State, <i>International Religious Freedom Report 2005</i> http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2005/51552.htm .
MACARİSTAN	5,777		Macaristan, Merkezi İstatistik Ofisi, 2001 Nüfus Sayımı
İRLANDA	17,979		İrlanda, Merkezi İstatistik Ofisi, 2002 Nüfus Sayımı
İTALYA		723,188	Dossier statistico immigrazione 'Caritas Migrantes', 2004, s. 216. Diğer bir tahmin 825,000 rakamını veriyor: Birleşik Krallık Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığı http://www.fco.gov.uk/servlet/Front?pagename=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1007029394365&a=KCountryProfile&aid=1019061811914 ; 1 milyon olarak verilen tahmin için US Department of State, <i>International Religious Freedom Report 2005</i> http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2005/51560.htm .
LETONYA	355		Letonya Adalet Bakanlığı, Din İşleri İdaresi'nin tahmini; diğer bir tahmin rakamı 5,000 olarak veriyor: ENAR Shadow Report (2005) Racism in Latvia http://www.enar-eu.org/en/national/latvia/Latvia_2005.pdf .
LİTVANYA	2,860		Litvanya İstatistik Yıllığı 2004, Tablo 13.1, s. 296.
LÜKSEMBURG		8,898	Sesopi-Centre Intercommunautaire and Centre Culturel Islamique (2004)
MALTA		≈3,000	US Department of State, <i>International Religious Freedom Report 2005</i> http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2005/51568.htm
HOLLANDA	945,000		Hollanda İstatistik Servisi, StatLine, Hollanda'daki Müslüman ve Hindular, tahmini rakam (01-01-2004)
AVUSTURYA	338,988		Avusturya Cumhuriyeti, Avusturya İstatistik Servisi (2002) Volkszählung 2001 Hauptergebniss I – Österreich, Tabelle 15
POLONYA	5,123		Merkezi İstatistik Ofisi – İstatistik Yıllığı 2003: http://www.stat.gov.pl

Tablo 11 Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde Müslüman nüfus, 2006 (devam)

Ülke	Resmi veri	Gayri-resmi veri	Yorumlar
PORTEKİZ	12,014		Portekiz, Ulusal İstatistik Kurumu, 2001 Nüfus Sayımı. Ulusal Odak Noktası'na sağlanan diğer tahminler Comunidade Islâmica de Lisboa 15,000-20,000; Lisbon Mosque 30,000-35,000; diğer tahminler 35,000 civarında bir rakam veriyor: US Department of State, <i>International Religious Freedom Report 2005</i> http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2005/51574.htm
SLOVAK CUMHURİYETİ		≈3,000	Ulusal Odak Noktası tarafından sağlanan tahmin (2,000 civarı: Bureau for the Relations between State and Denominations; 3,000 civarı: Community of Friends of Islamic Literature; 5,000 civarı: Slovak Islamic Foundation); diğer tahminler 200-3,000 arasında: US Department of State, <i>International Religious Freedom Report 2005</i> http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2005/51580.htm
SLOVENYA	47,488		Slovenya Cumhuriyeti İstatistik Yıllığı 2003, Tablo 4.6, Nüfusun Dini İnanişına Göre Dağılımı
İSVEÇ		400,000	Tahmini rakam, Sveriges Muslimska Råd/Swedish Muslim Council
FİNLANDİYA	2,833		Finlandiya İstatistikleri, Nüfus Yapısı ve Hayati İstatistikler 2004, cemaat temelli kayıt; Ulusal Odak Noktası rakamı 24,000 civarında tahmin ediyor
BİRLEŞİK KRALLIK	1,588,890		
TOPLAM		≈13,000,000	Bu rakam resmi ve gayriresmi verilere dayanan bir tahmindir.

Kaynak: EUMC, 2006, *Muslims in the European Union: Discrimination and Islamophobia*, s. 27-9.

Üstelik çoğu göçmenlerden ve sığınmacılardan oluşan bu nüfus topluma tam anlamıyla entegre olamamıştır. Sami Zemni ve Christopher Parker (2002) yakın dönemlere kadar bu tür sorunların daha çok sosyo-ekonomik perspektiften değerlendirildiğine dikkat çekerler. Bugün ise açıklayıcı faktör İslamdır; bu topluluklar topluma entegre olamamışlardır, çünkü 'bizden' kültürel açıdan farklıdırlar. Zemni ve Parker'a göre, bu 'özcü' ve 'indirgemeci' bakış açısı son derece tehlikelidir. Özcüdür, çünkü dini kendi içine dönük, hiç değişmeyen bir olgu olarak görmektedir ve o dine mensup tüm insanların aynı şekilde davranacağını varsaymaktadır. İndirgemecidir, çünkü bireylerin tüm davranışlarının tek bir faktöre, bu bağlamda 'dine', göre şekilleneceğini düşünmektedir. Bu perspektiften bakıldığında entegrasyonla ilgili tüm sorunlar da Müslümanlara atfedilir. Aslında Avrupa'da uygulanan çokkültürlülük modelinin hiçbir eksiği yoktur; sorun ona uyum sağlayamayan Müslümanlardadır. Zemni ve Parker, hem toplumun, hem de siyaset yapıcıların İslamla ilişkisinde her geçen gün daha belirleyici olan bu bakış açısının, bir noktadan sonra kendi kendini doğrular bir

nitelik kazanabileceğine de işaret ederler. Ayrımcılığa maruz kalan, toplumun geri kalanı tarafından sadece Müslüman oldukları için hor görülen ya da bir tehdit unsuru olarak algılanan bu kitleler, bir süre sonra, içlerindeki aşırı unsurların da çıkışmasıyla, kendilerini gerçekten dinleriyle tanımlar hale geleceklerdir (a.g.e., 235-7). Öte yandan bu bakış açısının 'çifte standartçı' bir yanı da vardır. Zemni ve Parker buna örnek olarak beş dakika sigara molası veren bir Avrupalı işçi dikkatleri çekmezken, namaz molası veren Müslüman işçilere tepki verilmesini gösterirler. Bu bakış açısı, Müslümanların buldukları ortama daha iyi uyum sağlayabilmek, kendilerini 'evde' hissedebilmek için dile getirdikleri bazı talepleri de – örneğin camiler yapılması, okullarda Müslüman öğrencilere domuz eti içermeyen menüler sunulması, bazı dini bayramlarda tatil yapılmasına izin verilmesi – Avrupa'nın savunduğu değerlere, en başta da laiklik ilkesine yönelik bir tehdit olarak algılanmaktadır (a.g.e., 237-9).

Ortadoğu ve İslam üzerine çalışmalarıyla tanınan Fred Halliday İslamofobi olarak adlandırılan bakış açısını eleştirdiği bir makalesinde, terimin kendisinin de sorunlu olduğunu iddia eder. Halliday (1999)'e göre, Avrupa'da ciddi bir İslam korkusu ya da karşıtlığı olduğu su götürmez bir gerçektir. Gündelik gazetelere göz gezdirmek bunu görmek için yeterlidir. Ancak son dönemde Avrupa kamuoyunda hedef alınan İslam dini değil, Müslümanlardır. Bu nüans önemlidir, çünkü İslam, geçmişte olduğu gibi – Haçlı seferleri, *reconquista* (İberya Yarımadası'nın Müslümanlardan geri alınması), vs. – Avrupa'nın düşmanı değildir. Bugün 'İslamofobik' saldırıların hedefi olan bazı ülkeler de, örneğin Türkiye ya da Saddam Hüseyin'in Irak'ı, laikliği benimsemiş devletlerdir. Asıl tehdit unsuru, bu dine mensup, çoğu Avrupa'da yaşayan göçmen ve sığınmacılardan oluşan kitlelerdir. Bu anlamda 'düşman' bir din ya da kültür değil, o dini benimsemiş insanlardır. İslam korkusu, aslında Müslüman korkusudur. Terimle ilgili bir diğer sorun da tek bir İslam olduğu izlenimi yaratmasıdır. Bu, doğruları yansıtmadığı gibi, Müslümanlar arasındaki kendi anlayışlarını kitlelere dayatmak isteyen aşırı unsurların eline de koz vermektedir. Kaldı ki Müslümanlar tarafından dile getirilen Batıya yönelik eleştirilerin hepsi dinle ilgili değildir. Petrol piyasalarındaki Batı egemenliğine yönelik tepkiler, Filistin ve Irak'ın desteklenmesi, kültürel emperyalizmin, özellikle de insan hakları konusunda sergilenen çifte standartlılığın reddedilmesi son derece dünyevi, bugünün dünyasındaki iktidar ilişkileriyle bağlantılı tutumlardır. Halliday, son olarak, bu terimin Müslüman toplumlar içindeki insan hakları ihlallerini eleştirenleri susturmak için kullanıldığından yakını ve bugün karşı karşıya olunan sorunların iktidar ilişkilerini gözardı etmeden, evrensel değerler çerçevesinde çözülmesini önerir. Bu da Müslümanlar ve Batılılar tarafından eşit çaba gösterilmesini gerektirecektir.

Kamuoyunda ve akademik dünyada yoğun bir şekilde tartışılan İslamofobi olgusu ve güvenliğe ilişkin kaygılar, Avrupa Birliği resmi organları tarafından hazırlanan raporlara da konu olmuştur. Örneğin EUMC adına hazırlanan ve 2002 yılında yayımlanan '11 Eylül 2001'in ardından Avrupa Birliği'nde İslamofobi' başlıklı raporda, Müslümanlara yönelik düşmanca tutumun 11 Eylül saldırılarından sonra

arttığı vurgulanmaktadır. Rapora göre, bu dönemde İslamın görünen sembollerine, örneğin başörtüsüne, yapılan saldırılar yoğunlaşmıştır. Bu saldırılardan türban takan erkekler de payına düşeni almıştır. Aslında türban, İslami giyim tarzını birebir temsil eden bir aksesuar değildir; ancak Usama bin Ladin ya da Taliban'ın basında yer alan görüntüleri türbanı İslamın sembolleri arasına katmış, bu arada inançları gereği türban takan Sikhler de 'yanlışlıkla' saldırılara maruz kalmıştır. 11 Eylül'ün ardından camilere yönelik saldırılarda (duvarlara yazı yazılması, kundaklama, vs.) da artış gözlenmiştir (2002, 35-7). Raporda İslamofobinin ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile birleştiğine de işaret edilmektedir (a.g.e., 38). Bu yüzden en az Müslümanlar kadar mağdur olan bir grup da, başka dinlere mensup göçmen ve sığınmacılardır. Rapor, daha önce de belirttiğimiz bir noktayı, bu önyargı ve korkuların 11 Eylül öncesinde de var olduğunu doğrular. Ancak 11 Eylül saldırılarına adı karışanların bir bölümünün daha önce Avrupa'da yaşadığının ortaya çıkması, bu korkuları farklı bir boyuta taşımıştır. Bunda görsel ve yazılı basının azımsanamayacak bir rolü vardır. 11 Eylül'ün ardından sansasyonel habercilik, doğru bilgilendirmenin önüne geçmiş, aşırı unsurlar tüm Müslümanları temsil ediyor gibi gösterilmiştir. Bu süreçte eski düşman imgeleri hortlatılmış, yeni olumsuz imgeler yaratılmıştır (a.g.e., 44-6).

Bu rapordan dört yıl sonra yayımlanan 'Avrupa Birliği'nde Müslümanlar: Ayrımcılık ve İslamofobi' başlıklı EUMC raporunda durumun fazla değişmediği ortaya konulmaktadır. Raporda, resmi belgelere dayanarak bir İslamofobi tanımı da yapılmaktadır. Avrupa Konseyi'nin İrkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe karşı Avrupa Komisyonu (ECRI) tarafından yayımlanan iki tavsiye kararında şu ifade yer almaktadır:

11 Eylül 2001 saldırılarının ardından başlayan terörizmle mücadele sürecinde bazı gruplar, özellikle Araplar, Yahudiler, Müslümanlar, bazı sığınmacı ve göçmenler, bazı azınlıklar ve bu gruplara mensup olduğu sanılan kişiler, yoğun bir şekilde ırkçılığa ve kamusal hayatın eğitim, iş bulma, konut edinme, hizmet alma, kamusal mekanlardan yararlanma ve seyahat özgürlüğünü de kapsayan birçok alanında ırkçı ayrımcılığa maruz kalmışlardır (2006, 60).

Tavsiye kararlarında Müslümanlara ayrı bir vurgu yapılmakta, bu grupların farklı şekillerde ifade bulan birçok olumsuz tutumun ve ayrımcılığın kurbanı oldukları belirtilmektedir. Raporun kendi bulguları da söz konusu tavsiye kararlarında dile getirilenlerle örtüşmektedir. Buna göre, Müslümanlar sık sık olumsuz tiplemelere konu olmakta, görsel ve yazılı basında çok sık rastlanan bu durum, gündelik hayata da sözlü hakaretlerden fiziksel şiddete birçok değişik biçimde yansımaktadır. Müslümanlar, toplumda dışlanma ve ayrımcılığa en çok maruz kalan kesimdir; bu da, özellikle gençler arasında, umutsuzluğa ve yabancılaşmaya yol açmaktadır. Sosyo-ekonomik göstergeler de fazla iç açıcı değildir. Müslümanlar yoğunluklu olarak hayat standartlarının düşük olduğu bölgelerde yaşamaktadır. Eğitim düzeyleri ortalamasının altında, işsizlik oranları ise ortalamasının üstündedir. İş bulabilen Müslümanlar da çoğunlukla vasıfsız işlerde çalışmaktadır. Rapora göre Müslümanlar, sadece dinlerinden ötürü değil, etnik kökenleri ya da ırkları yüzünden de ayrımcılığa

maruz kalmaktadır. Bu anlamda İslamofobi, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı birbirini beslemektedir. Durumun kötüleşmesinde son dönemde yaşanan uluslararası gelişmelerin (11 Eylül saldırıları, Bali, Madrid, Londra ve İstanbul'daki bombalama olayları, 2005 yılı Kasım'ında Fransa'da patlak veren ayaklanma, Hollandalı film yönetmeni Theo van Gogh'un öldürülmesi) azımsanamayacak bir etkisi vardır (a.g.e., 7-8, 10-14, 31-4, 108). Yine EUMC tarafından 7 Temmuz 2005'te Londra'da yaşanan bombalama olaylarının etkisini ölçmek amacıyla hazırlanan raporda, saldırıların hemen ardından İngiltere'de yaşayan Müslümanlara yönelik saldırıların arttığı belirtilmiştir (bkz. Tablo 12). Raporda saldırıların kalıcı bir etkisi olmadığı, ancak bu süreçte yaşananların İngiltere'de yaşayan Müslümanların kendilerini daha savunmasız hissetmelerine yol açtığı da vurgulanmaktadır.

Tablo 12 İngiltere'de ırkçılık ya da din düşmanlığından kaynaklanan suçlar, 2004-2005 karşılaştırması

Tarih	Din kaynaklı suç 2004	Din kaynaklı suç 2005	Nefret Suçu 2004	Nefret Suçu 2005
b/h* 30/05	9	15	379	325
b/h 06/06	13	19	418	318
b/h 13/06	10	21	337	323
b/h 20/06	14	16	334	370
b/h 27/06	8	15	326	329
b/h 04/07	11	68	357	350
b/h 11/07	22	92	367	506
b/h 18/07	20	67	391	447
b/h 25/07	19	79	398	419
b/h 01/08	7	60	357	399
b/h 08/08	9	35	426	372
b/h 15/08	10	28	353	370
b/h 22/08	6	21	333	288
b/h 29/08	8	19	325	325
b/h 05/09	23	17	345	329
b/h 12/09	10	19	303	305
b/h 19/09	14	14	310	309
b/h 26/09	7	22	301	319
b/h 03/10	10	30	298	289
b/h 10/10	12	20	278	333

*b/h: başlayan hafta

Kaynak: EUMC, 2005, *The Impact of 7 July 2005 London Bomb Attacks on Muslim Communities in the EU*, s. 14.

En yüksek Müslüman nüfusa sahip 10 Avrupa Birliği ülkesinde Müslümanlarla yapılan mülakatlara dayanan ‘Ayrımcılık ve İslamofobi Algıları: Avrupa Birliği Ülkelerinde Yaşayan Müslümanların Görüşleri’ (2006) başlıklı rapor, bu grupların 11 Eylül’den bu yana kendilerini daha savunmasız hissettikleri yolundaki görüşü doğrular. Mülakatlara katılanlar, Müslümanlara yönelik tepki ve saldırıların bu dönemde arttığını, durumlarının eskisine göre daha kötü olduğunu belirtmektedirler. Katılımcılar ekonomik, toplumsal ve kültürel hayattan dışlandıklarını da vurgulamaktadırlar. Üstelik bu durum vatandaşlık hakkını kazandıklarında da değişmemektedir. Müslümanlar, Avrupa Birliği vatandaşı da olsalar bir tehdit unsuru olarak görülmektedirler. Araştırmaya katılanlar, Müslümanların üzerinde topluma entegre olmaları için büyük baskı olduğunu, ancak bunun için Müslümanlıklarından vazgeçmelerinin beklendiğini ifade etmektedirler. Katılımcılara göre, entegrasyon iki yönlü bir süreçtir ve gündelik hayatta karşılaştıkları ayrımcılık ortadan kalkmadığı sürece entegre olmaları mümkün değildir. İslam dini, kamuoyunda yansıtıldığı gibi, Avrupa değerlerine aykırı bir din değildir. Zaten İslam Avrupa’da yeterince bilinmiyordu. Mülakatlarda, yaşanan tatsız olayların genelde sözlü tacizlerle sınırlı kaldığı, fiziksel şiddete dönüşmediği de belirtilmekte, ancak bunun uzun vadede yıpratıcı ve kaynaşmayı engelleyici bir etkisi olduğu ifade edilmektedir. Katılımcıların en çok yakındıkları konulardan biri de güvenlik güçlerinin tutumudur. Müslümanları potansiyel suçlu olarak gören emniyet güçleri, iş Müslümanlara yönelik saldırılara geldiğinde gereken özeni göstermemektedir. Yine EUMC tarafından hazırlanan ve 12 Avrupa Birliği ülkesinde yaşayan göçmenleri kapsayan 2006 tarihli bir araştırma da bu bulguları destekler. Buna göre göçmenlerin büyük bir bölümü, ırkçılık ve yabancı düşmanlığına maruz kaldıklarını düşünmektedir. Araştırmaya katılanların üçte birlik bir bölümü iş hayatında değişik biçimlerde ayrımcılığa uğradıklarını, dörtte birden fazlası da gündelik hayatlarında, örneğin ev ararken ya da bankadan kredi almaya çalışırken ayrımcılıkla karşılaştıklarını iddia etmişlerdir. %16’lık bir kesim, barlarda, restoranlarda ya da alışveriş yaparken de ayrımcılığa maruz kaldıklarını düşünmektedir. %25’lik bir kesim ise emniyet güçleri tarafından farklı muameleye tabi tutulduklarına inanmaktadır.

Bu bulguları rakamlara dökmek, EUMC’nin birçok raporunda de belirtildiği gibi, oldukça zordur, çünkü pek çok Avrupa ülkesinde ırkçılığa ya da din düşmanlığına dayalı suçların istatistikleri tutulmamaktadır. Bu, EUMC’ye göre en kısa zamanda düzeltilmesi gereken çok ciddi bir sorundur. Yine de eldeki kaynaklardan ülke bazında eğilimleri saptamak mümkündür. Kuruluşun 2006 yılında yayımlanan yıllık raporuna göre, 2000-2005 yılları arasında resmi istatistiklere sahip olan 11 Avrupa Birliği ülkesinin 8’inde (Danimarka, Almanya, Fransa, İrlanda, Polonya, Slovakya, Finlandiya ve İngiltere) ırkçılığa dayalı suç oranı artmıştır. 3 ülkede (Çek Cumhuriyeti, Avusturya ve İsveç) ise bu oran düşmüştür. Elbette bu oranlar resmi makamlara ‘bildirilen’ suçları kapsamaktadır (2006, 16). Emniyet güçlerini sorunun bir parçası olarak gören azınlık mensuplarının ya da göçmenlerin başlarına gelen her olayı polise bildirmediklerini tahmin etmek güç değildir (bkz. Tablo 13).

Tablo 13 11 Avrupa Birliği ülkesinde rapor edilen ırkçı şiddet/suç olayları, 2000-2005

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	% ortalama değişim 2000-2005
Çek Cum.	364 suç	452	473	335	364	253	-4.4 %
Danimarka	28 olay	116	68	52	36	81	+68.7 %
Almanya	-	14,725 suç	12,933	11,576	12,533	15,914	+3.1 % 2001-2005
Fransa	903 rapor edilen	424	1,317	833	1,574	974	+34.3 %
İrlanda	72 rapor edilen	42	100	62	84	94	+21.2 %
Avusturya	450 şikayet	528	465	436	322	-	-6.7 % 2000-2004
Polonya	206 suç	97	85	108	107	156	+1.3 %
Slovakya	35 suç	40	109	119	79	121	+43.1 %
Finlandiya	402 olay	448	348	522	558	-	+11.5 % 2000-2004
İsveç	2,703 suç	2,785	2,391	2,436	2,414 rapor edilen	-	-2.5 % 2000-2004
Birleşik Krallık (İng. & Galler)	47,289 olay	53,060	54,858	49,340	54,286	57,902	+4.2 %

Kaynak: EUMC, 2006, *The Annual Report on the Situation regarding Racism and Xenophobia in the Member States of the EU*, s. 99.

Bu koşullar altında Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne olası üyeliği büyük önem kazanmaktadır. Kimi araştırmacılara göre, İslam zaten Avrupa'nın bir parçasıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi, Avrupa Birliği ülkelerinde 13 milyonun üzerinde Müslüman yaşamaktadır. Doğum oranları değişmezse, bu sayı 2015'te iki katına çıkacaktır. Bu çerçevede yanıt aranması gereken soru, İslamın Avrupa topraklarından nasıl uzaklaştırılabileceği değil, tersine Avrupa'nın İslamla nasıl bütünleşebileceğidir. Türkiye'ye verilecek 'hayır' yanıtının Müslüman kitle üzerinde olumsuz etkilere yol açması kaçınılmazdır. Özellikle toplumla kaynaşma şansı daha yüksek olan Avrupa'da doğmuş ikinci ya da üçüncü kuşak Müslümanlar için bu karar, laik bir yaşam tarzını benimsedikleri takdirde bile ikinci sınıf vatandaşlıktan kurtulamayacakları anlamına gelecektir. Oysa bu gençler, İslam dünyasına uzanan bir köprüdür – Avrupa için bir şanstır. Daha da önemlisi, radikal İslamcılara karşı bir emniyet sübabıdır (Independent Commission on Turkey 2004; Karlsson 2004; WRR 2004). Kimi araştırmacılar ise red kararının Türkiye üzerindeki olası olumsuz

etkilerine dikkat çekerler. Örneğin Fatos Tarifa ve Benjamin Adams (2007), Avrupa Birliği'nin kapılarının Türkiye'ye kapatılmasıyla, ülkenin köktendinciler ve ultra milliyetçiler arasında sıkışıp kalabileceğini, bunun da Türkiye'yle ilgili kabusların gerçek olmasına neden olabileceğini iddia ederler.

Güvenlikle ilgili kaygıların stratejik bir boyutu da vardır. Türkiye'nin jeopolitik konumu, Ortadoğu, Ortaasya gibi önemli bölgelerle komşu olması, üyelik konusunda birbirinin zıddı iki görüşe yol açmıştır. Bunlardan ilki, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ni bu bölgelerde yaşanan sorunlardan uzak tutacak bir tampon ülke olarak kalmasını savunmaktadır. Bu görüşü savunanlara göre, Türkiye'nin üyeliği bu sorunları birliğin içine taşıyacak, Avrupa'yı uyuşturucu-silah kaçakçılığından uluslararası teröre birçok konuda savunmasız bırakacaktır. İkinci görüş ise, bu bölgelerdeki sorunların Avrupa Birliği'ni zaten etkilediğini, Türkiye'nin üyeliğinin birliği dünya sahnesinde daha önemli, daha sözü dinlenir bir aktör haline getireceğini iddia etmektedir. Örneğin Michael Emerson ve Nathalie Tocci (2004) tarafından hazırlanan bir raporda, Türkiye'nin üyeliğinin Avrupa Birliği'nin Ortadoğu ve Kafkaslara yönelik politikalarının güvenilirliğini arttıracığı ileri sürülmektedir. Emerson ve Tocci'ye göre, üyeliğin Avrupa Birliği'ne sağlayacağı avantajlar arasında Komşuluk Politikası'nın kapsadığı alanın genişlemesi, bölgesel işbirliği imkanlarının artması, buna ve Türkiye'nin transit ülke konumuna bağlı olarak Hazar Denizi, Rusya ve Ortadoğu'daki petrol ve doğal gaz kaynaklarından daha fazla yararlanma olasılığının doğması, Avrupa Birliği Güvenlik ve Savunma Politikası'na katkıda bulunabilecek güçlü bir ortağa kavuşulması da vardır. Yazarlara göre, tüm bunlar Avrupa Birliği'nin kendini gelecekte nasıl bir konumda görmek istediğiyle ilgilidir. Avrupa Birliği güvenlik ve dış politika konularında önemli bir aktör olmak istiyorsa, Türkiye'nin üyeliğinin sağlayacağı avantajlar, ortaya çıkabilecek olası sorunlardan fazladır. Öte yandan Avrupa Birliği sınır güvenliğini arttırıp kendi içine kapanmak istiyorsa, o halde Türkiye'nin üyeliğini kesin bir dille reddetmelidir.

Güvenlik konusunun üçüncü ve son boyutu da küresel gelişmelerle ilgilidir. Bu noktada tartışma daha çok Türkiye'nin üyeliğinin Batı ve İslam dünyası arasındaki ilişkiler açısından önemi ve Türkiye'nin İslam dünyası için bir model olup olamayacağı konularına odaklanır. Birinci konuda birçok araştırmacı aynı fikirdedir: Türkiye'ye yakılacak bir kırmızı ışık İslam dünyasına yanlış mesajlar gönderecek, Huntington'ın medeniyetler-arası çatışma tezini güçlendirecek gelişmelere yol açacaktır (Independent Commission on Turkey 2004). İkinci konuda ise görüşler farklılaşmaktadır. Kimi araştırmacılara göre, Türkiye demokratik ve laik yapısıyla diğer İslam ülkeleri için ideal bir modeldir. Bu görüşe katılmayan araştırmacılar ise Türkiye'nin Arap dünyasıyla ilişkilerinin hiçbir zaman düşünüldüğü kadar iyi olmadığına dikkat çekmektedir. Ayrıca Türkiye bugünkü konumunu belirli tarihsel koşullara borçludur; bu koşullar diğer İslam ülkeleri için geçerli değildir. Türkiye ile İslam dünyası arasındaki ilişkilerin mesafeli olmasına yol açan diğer etkenler de

Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası ve Türkiye'nin ABD ile yakın ilişkileridir. Özetle ne Türkiye bir model olmak istiyordur, ne de İslam dünyası Türkiye'yi bir model olarak görüyordur (Everts 2005; Emerson ve Tocci 2004). Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne alınmasının sağlayacağı asıl yarar, birliğin bir Hristiyan kulübü olmadığını göstermesi olacaktır. Bu, İslamla Batı değerlerinin bir arada yaşayabileceğini kanıtlayacak, böylece medeniyetler-arası çatışma tezini tarihin tozlu yapraklarına gömecektir.

Öte yandan güvenliğin stratejik ve küresel boyutunun geniş halk kitlelerini ne ölçüde ilgilendirdiğini tahmin etmek güçtür. Göç konusunu tartışırken belirttiğimiz gibi, 2003'ten bu yana yapılan Eurobarometre araştırmaları, Avrupa Birliği vatandaşlarının ülkelerinin karşı karşıya bulunduğu en önemli sorunları sıralarken önceliği ekonomiye verdiklerini göstermektedir. Terörizm, savunma ve dış politika gibi konular genelde listenin ortalarında ya da sonlarında yer almaktadır. Öte yandan birliğin öncelikli olarak mücadele etmesi gereken konular söz konusu olduğunda 'terörizmle mücadele', 'organize suç ve uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele' gibi konular ön sıralara yükselmektedir. Örneğin 'terörizmle mücadele', 2003 sonbaharında yapılan Eurobarometre araştırmasında üçüncü sırada, 2004 sonbaharı ve 2005 yılı sonbaharında beşinci sırada, 2005 ilkbaharında ise yedinci sırada yer almaktadır (Eurobarometre 60, Sonbahar 2003, 11; Eurobarometre 62, Sonbahar 2004, 32; Eurobarometre 64, Sonbahar 2005, 98; Eurobarometre 65, İlkbahar 2005, 119). Tüm bu araştırmalarda, iç güvenlikle ilgili kaygıların dış güvenlikle ilgili kaygılardan daha önemli sayıldığı görülmektedir. Örneğin 2006 yılında genişlemeyle ilgili endişeleri sorulan Avrupa Birliği vatandaşlarının %62'si, genişlemenin suç oranlarını arttıracığını ifade etmiştir (Özel Eurobarometre 255, İlkbahar 2006, 50). Öte yandan azınlıkların ya da göçmenlerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve çokkültürlülük felsefesinin tam olarak yerleştirilmesiyle entegrasyon sorunlarının çözümünde ilerleme sağlanacağını varsaymak yanlış olmayacaktır. Bu durum, göçmenlerin uluslararası terör örgütleri tarafından kullanılmasını da engelleyecektir. Bunun yerine medeniyetler çatışması türü tezlerin savunulması ise toplumda var olan güvenlikle ilgili kaygıları kaçınılmaz olarak arttıracaktır. Bu noktada sorumluluk yine siyasi aktörlere düşmektedir.

EGEMENLİK

Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İlker Başbuğ, Kara Harp Okulu Komutanlığı 2007-2008 eğitim ve öğretim yılı açılış töreninde yaptığı konuşmada, ulus-devletin sonu tartışmalarına değinir:

Ulus devletin çeşitli tehditler altında olduğunu söylemek ile, ulus devletin artık ömrünü tamamladığını söylemek çok farklıdır. Birincisini söylemek ne kadar doğru ise, ikincisini iddia etmek o kadar yanlıştır. Ulus devletin çeşitli tehditler altında olduğunu ifade edenler de, elbette buna karşılık, ulus devletin yaşatılmasına ve güçlendirilmesine yönelik tedbir ve çareler üretmek mecburiyetindedir (*Radikal*, 25 Eylül 2007).

Orgeneral Başbuğ'a göre '[u]lus devletin en önemli özelliklerinden birisi egemenliğin devlete ve ulusa ait olması ile egemenliğin paylaşılabilmesidir'. Son dönemde güçlenen etnik akımlar Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehdit eder hale gelmiştir. Bu durumu yaratan nedenlerin başında 'son dönemlerde dünyadaki toplumsal olayları yönlendiren özellikle postmodernite ve küreselleşme düşünce akımları' ile 'Türkiye-AB ilişkileri' gelmektedir (a.g.e.).

Başbuğ'un sözleri, Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde Türkiye kamuoyuna egemen olan korkuları yansıtmaktadır. Buna göre üç paralel gelişme, Türkiye'nin bekasına yönelik kaygı duyulmasına yol açmaktadır. Bunlardan genel dünya konjonktürünü ilgilendiren birincisi, son dönemlerde küreselleşmenin de etkisiyle ulus-devletin geleceğinin tartışılmaya başlanmış olmasıdır. İkinci gelişme doğrudan Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini ilgilendirmektedir. Müzakere sürecinde verilen bazı tavizler, 'bölücü' etnik akımları güçlendirmekte, Türkiye'nin üniter yapısını tehdit eder hale getirmektedir. Üçüncü gelişme ise Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğinin gerçekleşmesiyle gündeme gelecek olan egemenlik devridir. Özetle, Türkiye ulus-devletin geleceğinin sorgulandığı bir dönemde, içinde barındırdığı 'bölücü' akımları güçlendiren bir birliğe üye olmak için egemenliğini paylaşmaya hazırlanıyordur. Bunun Türkiye Cumhuriyeti'nin sonu anlamına geleceği açıktır.

Bu noktada öncelikle genel dünya konjonktürüne dair korkunun yersiz olduğunu belirtmek gerekir. Küreselleşme süreçlerinin ulus-devletin geleceğini nasıl etkileyeceği akademik literatürde en çok tartışılan konulardan biridir. Bu tartışmayı ayrıntılı olarak değerlendirmek çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Yine de tartışmada, ulus-devletin sonunun geldiğini iddia edenler kadar, ulus-devletin önemini koruduğunu savunanlar da olduğunu belirtmekte yarar vardır. İkinci görüşü savunanlar, uluslararası sistemin hala ulus-devlet temelinde örgütlendiğine dikkat çekerler. Birleşmiş Milletler, NATO gibi uluslararası kuruluşların üyeleri yine ulus-devletlerdir. Bir orduya ve egemen olduğu topraklarda meşru şiddet uygulama hakkına sahip olan tek siyasi yapı ulus-devlettir. Millî ekonomiler, kaynakların bölüşümü, piyasanın kontrolü gibi konularda belirleyici olmaya devam etmektedir. Tartışmada gündeme gelen üçüncü bir görüş ise küreselleşme süreçlerinin ulus-devleti yok etmediğini, ama dönüştürdüğünü iddia eder. Bu görüşe göre, tam bağımsızlıktan söz etmek günümüz dünyasında mümkün değildir. Bu anlamda millî egemenlik kavramı mutlak olmaktan çıkmıştır. Ama zaten egemenlik tarihin hiçbir döneminde tam mutlak olmamıştır; o yüzden bunun yeni bir gelişme olduğu ileri sürülemez. Ulus-devletler egemenliklerinin bir bölümünü ulus-üstü ya da ulus-ötesi yapılar devrederken, başka alanlarda egemenliklerini korumaya, hatta arttırmaya devam etmektedirler. Kısacası, yakın bir gelecekte ulus-devletin ortadan kalkacağını söylemek için hiçbir neden yoktur (ayrıntılı bir tartışma için bkz. Smith 1995; Appadurai 1996; Holton 1998; Scholte 2000; Guibernau 2001; Held, McGrew, Goldblatt ve Perraton 1999; Held ve McGrew 2000, 2003).

Avrupa Birliği tartişmalarını da bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir. Gerçekten Avrupa Birliği'ne üye olmak ulus-devletin yok olmasına mı yol açacaktır? Avrupalılık milli kimliklerin yerine mi geçecektir? Bu sorulara kimliğe dair korkuları tartiştiğımız bölümde kısmen yanıt vermiştik. Avrupalılık düşüncesine bağlılık açısından seçkinler ile halk kitleleri arasında ciddi bir uçurum olduğunu ifade etmiş, seçkinlerin bu uçurumu kapatmak ve Avrupalılığı halka benimsetmek için uygulamaya koyduğu, çoğu millet-kurma modelinden esinlenen, politikalara değinmiştik. Bu iddiaları doğrulayan somut veriler de vardır. Her standart Eurobarometre araştırmasında yinelenen sorulardan biri, katılımcıların kendilerini ne ölçüde Avrupalı gördüklerini belirlemeye çalışmaktadır. Örneğin 2003 yılı sonbaharında yapılan Eurobarometre araştırmasında, katılımcıların %40'ı kendilerini sadece milli kimliklerine göre, %47'si ise önce milli kimliklerine, sonra Avrupalılığa göre tanımlamıştır. Kendilerini sadece Avrupalı olarak tanımlayanların oranı %3'tür! Bir başka soru ise, katılımcıların ülkelerine, yaşadıkları kente/kasabaya, bölgeye ve Avrupa'ya ne ölçüde bağlı olduklarını belirlemeye çalışır. Aynı araştırmada kendilerini ülkelere bağlı hissedenlerin oranı %91, yaşadıkları kente/kasabaya bağlı hissedenlerinki %89, yaşadıkları bölgeye bağlı hissedenlerinki %87, Avrupa'ya bağlı hissedenlerinki %58'dir (Eurobarometre 60, Sonbahar 2003, 27, 29-30).

2004 yılında yapılan araştırmada kendini Avrupalı hissedenlerin oranı %7'ye yükselmiş, kendini milli kimliğine göre tanımlayanların oranı ise hemen hemen aynı (%41) kalmıştır. Aday ülkelerin de dahil edildiği bu araştırmada, Türkiye'de aynı soruya verilen yanıtlar Avrupa genelinden oldukça farklıdır. Buna göre Türkiyeli katılımcıların %72'si kendilerini sadece milli kimliklerine göre tanımlamıştır. Bu oran bir başka aday ülke Hırvatistan'da %33'tür. Araştırmada aynı soru geleceğe yönelik olarak da sorulmuş, katılımcıların %48'i kendilerini gelecekte önce Fransız, İngiliz, Alman, vs., sonra Avrupalı olarak tanımlayacaklarını ifade etmişlerdir. Kendilerini gelecekte de milli kimliklerine göre tanımlayacaklarını söyleyenlerin oranı %37'dir. Bir başka dikkat çekici sonuç da milli kimliklerden duyulan gururdur. Avrupa Birliği genelinde ülkelerinin vatandaşı olmaktan gurur duyduklarını söyleyenlerin oranı %86'dır. Bu oran Türkiye'de %96'ya yükselmektedir (Eurobarometre 62, Sonbahar 2004, 96, 97, 100).

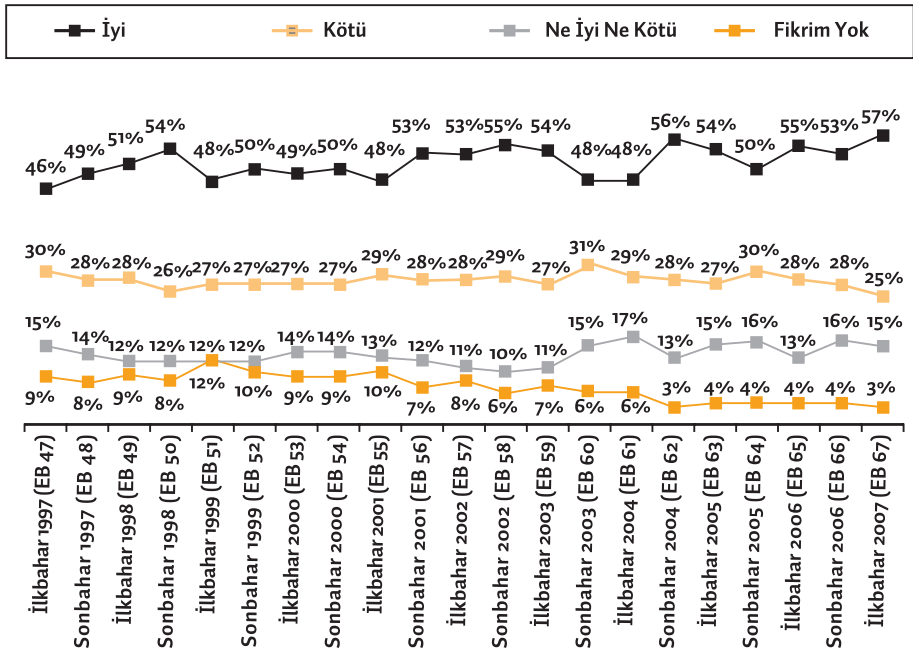
Bu çerçevede değinilmesi gereken bir başka sonuç da Avrupa anayasası taslağının Fransa ve Hollanda'da yapılan referandumlarda reddedilme nedenlerini araştıran Eurobarometre raporlarında bulunabilir. Bu raporlara göre, Hollanda'da anayasaya 'hayır' verenlerin %66'sı, bu yanıtı Hollanda'nın milli çıkarlarını daha iyi yansıtan bir taslak hazırlanmasına katkıda bulunacağına inandıklarını için verdiklerini belirtmişlerdir. (Flaş Eurobarometre 172, Haziran 2005, 15). Bu oran, Fransa'da 'hayır' oyu verenlerin arasında %59'dur (Flaş Eurobarometre 171, Mayıs 2005, 17).

Bu verilerden çıkan iki sonuç vardır. Birincisi, uygulanan tüm politikalara rağmen Avrupalılık düşüncesi, milli kimliklerin yerine geçmemektedir. İkincisi, Avrupalılık

düşüncesiyle milli kimliklerin çatıştığı varsayımı doğru değildir. Eurobarometre araştırmalarının da açıkça ortaya koyduğu gibi, kendini hem Avrupalı, hem de Fransız, İngiliz, Alman olarak gören çok geniş bir kesim vardır. Bu sonuçlar, ilk olarak 1992 yılında Alan Milward tarafından ortaya atılan, 'Avrupa Birliği'nin ulus-devleti kurtardığı' yönündeki tezi de bir ölçüde desteklemektedir. Bu teze göre, küreselleşme de dahil çeşitli tarihsel süreçlerin etkisiyle ciddi bir krize giren Avrupa devletleri, bir araya gelerek ve egemenliklerini birbirleriyle paylaşarak tek bir ulus-devletin gücünü aşan sorunlarla daha iyi başa çıkma şansını elde etmiş, bu yolla kendilerini kurtarmışlardır. Avrupa Birliği'nin ulus-devletlerden oluşan bir siyasi yapı olduğuna dikkat çeken Gerard Delanty (1995, 2002) de birliğin ulus-devlete alternatif bir yapı değil, ulus-devletin hegemonyasını destekleyen, pekiştiren bir yapı olduğuna dikkat çeker. Zaten Avrupa Birliği'nin hiçbir resmi belgesinde birliğin ulus-devletin yerine geçme amacını taşıdığı söylenmez. Hatırlanacağı gibi, gerek Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi'nde, gerekse Avrupa Birliği için hazırlanan anayasa taslağında üye ülkelerin milli kimliklerine, kültürel farklılıklarına saygı duyulacağı belirtilmektedir.

Avrupa Birliği vatandaşlarının önemli bir bölümünün birliğe üyeliğin 'iyi bir şey' olduğunu düşünmeleri de bu görüşü destekler. Son yayımlanan Eurobarometre raporuna göre, Avrupa genelinde katılımcıların %57'si Avrupa Birliği'ne üyeliğin iyi

Tablo 14 Avrupa Birliği üyeliğine verilen destek, 1997-2007

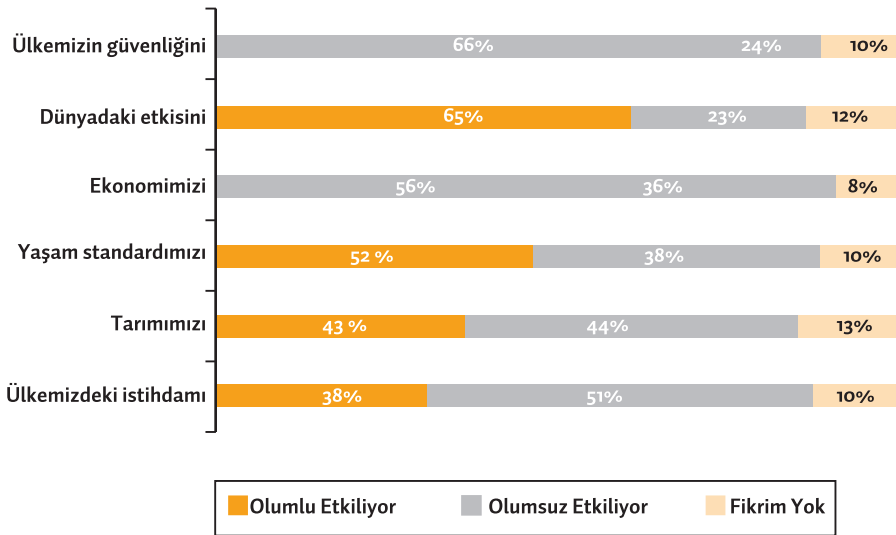
Kaynak: Eurobarometre 67, İlkbahar 2007, s. 15

bir şey olduğuna inanmaktadır. Bu oran 1994'ten beri ulaşılan en yüksek rakamdır (bkz. Tablo 14).

Benzer bir şekilde, 2007 ilkbaharı itibariyle ülkelerinin Avrupa Birliği'ne üye olmaktan yarar sağladığını düşünenlerin oranı %59'dur. Bu oran 1997'de %41'dir ve son on yıl içerisinde istikrarlı bir şekilde artmıştır (a.g.e., 19). 2006 yılı sonbaharında gerçekleştirilen bir Eurobarometre araştırmasında, birliğe üyeliğin sağladığı avantajlar da belirlenmeye çalışılmıştır. Buna göre araştırmaya katılanların üçte ikisinden fazlası, Avrupa Birliği'ne üye olmanın ülkelerinin 'güvenliği' ve dünya sahnesindeki konumu açısından yarar sağladığına inanmaktadır. %56'lık bir kesim üyeliğin ülke ekonomisine katkıda bulunduğunu, %52'si de yaşam standartlarını iyileştirdiğini düşünmektedir (bkz. Tablo 15).

Buraya kadar söylenenleri toparlayacak olursak, Avrupa Birliği vatandaşlarının önemli bir bölümü kendilerini hala milli kimliklerine göre tanımlamaktadır. Avrupalılık düşüncesine bağlılık, seçkin sınıflar dışında fazla yaygın değildir. Zaten Avrupalılık düşüncesi ile milli kimlikler arasında birbirini dışlayan bir ilişki yoktur; bugün Avrupa Birliği ülkelerinde yaşayan pek çok kişi kendilerini hem Avrupalı, hem de buldukları ülkenin vatandaşı olarak görmekte, bunun gelecekte de böyle olacağına inanmaktadır. Avrupa anayasasının reddedilmesinin en önemli nedenlerinden biri, milli çıkarları yeterince gözetmiyor oluşudur. Ayrıca Avrupa Birliği vatandaşlarının ezici bir çoğunluğu milli kimliklerinden gurur duymaktadır.

Tablo 15 Avrupa Birliği'ne üyeliğin avantajları-dezavantajları, 2006

Kaynak: Eurobarometre 66, Sonbahar 2006, s. 124

Ulus-devletler, Avrupa Birliği'nin temel taşı olmaya devam etmektedir. Bu durumun en azından yakın gelecekte böyle kalacağı, resmi belgelerde sık sık yinelenen milli kimliklere saygı duyulacağı ifadesinden de bellidir. Birçok araştırmacı, bu noktadan yola çıkarak Avrupa Birliği'nin ulus-devleti zayıflatmak bir yana, güçlendirdiğini iddia etmektedir. Bazı alanlarda paylaşılan egemenlik, diğer alanlarda pekiştirilmektedir. Zaten Avrupa Birliği kendini büyük ölçekli bir ulus-devlet olarak kurgulamakta, siyasetten kültüre pek çok alanda ulus-devlet modelini taklit etmektedir. Avrupa Birliği vatandaşları da bu kanıyı büyük ölçüde paylaşmaktadır. Avrupa Birliği'ne üyeliğin ülkelerine katkıda bulunduğunu düşünöenlerin oranı %60'a yakındır. Üstelik en büyük katkının 'güvenlik' alanında olduğu düşünölmektedir.

Tüm bu veriler açıkça ortadayken Türkiye kamuoyuna egemen olan bölünme korkusu nasıl açıklanabilir? Bu korku sadece yazılı basına ya da devleti yöneten kesimlere özgü de değildir. Yapılan çeşitli kamuoyu araştırmaları, bölünme korkusunun toplumun tüm kesimlerine yayıldığını göstermektedir. Örneğin 'Türkiye'de Muhafazakarlık' araştırmasına göre %68'lik bir kesim, Avrupa'nın PKK gibi bölücü örgütlerin güçlenmesine yardım ettiğine, %62'lik bir kesim ise Avrupa devletlerinin geçmişte Osmanlı devletini bölüp parçaladıkları gibi, şimdi de Türkiye'yi bölüp parçalamak istediklerine inanmaktadır. Araştırmaya katılanların %52'si Avrupa Birliği'ne üye olmak için yapılan reformların kapitülasyonlardan farksız olduğunu, %48,4'ü de talep edilen reformların Sèvres Antlaşması'nda istenenlere benzer olduğunu düşünmektedir. Araştırmaya göre bu oranların hemen hepsi 2003-2005 yılları arasında artış göstermiştir. Bu noktada Türkiye'deki siyasi aktörlerin toplumdaki korkularla kurduğu ilişkinin Avrupa'dakinden farklı olmadığını vurgulamak gerekmektedir. Türkiye'de de siyaset korkular üzerinden yapılmakta, toplumda var olan kaygılar hegemonya mücadelesinde cephane olarak kullanılmaktadır. Türkiye'deki siyasetçilerin, basın mensuplarının, akademisyenlerin Avrupa Birliği'ne üyeliğin otomatik olarak bölünme anlamına gelmediğini bilmemeleri mümkün değildir. Ancak siyasi alandaki kutuplaşma ve rant savaşı, milliyetçi algı biçiminin 'biz' ve 'onlar' ayrımının siyasi dili giderek egemenliği altına alması tartışmaları kısırlaştırmakta, bir tür sağırlar diyaloğuna yol açmaktadır. Avrupa Birliği'ne üyelik gibi bir uygarlık projesinin toplumda kaygılara neden olması doğaldır; doğal olmayan bu kaygıların sağlıklı bir şekilde tartışılmamasıdır. Milliyetçiliğin olumsuz etkisi de en çok bu noktada hissedilmektedir.

V. Sonuç

*Değilsek de yakın birbirimize
Uzak da sayılmayız büsbütün
Gökyüzünde iki uçurtma başıboş
Yanyanayızdır sadece
Ve duydum
Her şey ki bir yorumdu, sonuç değildi
Sonuç ki zaten yoktu*

Bu çalışmaya ünlü Fransız yazar Stendhal'in aşkı betimlerken kullandığı 'kristalleşme' kavramının milliyetçilikle ilişkisini kurarak başlamıştık. Kristalleşme sürecinin en önemli aşamasının gerçeklikten kopma noktası olduğunu belirtmiş, seven öznenin sevilen nesneyi 'mükemmelleştirdiğini', 'kusursuzlaştırdığını', bir süre sonra onu olduğu gibi değil, olmasını istediği gibi görmeye başladığını anlatmıştık. Milliyetçi öznenin de bu anlamda aşık öznenen farkı olmadığını, gerçekleri değil, 'görmek istediğini' gördüğünü eklemiştik. Çalışmanın ele aldığı Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri de hem Türkiye, hem de Avrupa'daki milliyetçi kristalleşme süreçlerinden payına düşeni almaktadır. Vurgulamaya çalıştığımız noktayı, milliyetçi algı biçiminin bu çalışmayı nasıl 'okuyacağı' hakkında minik bir zihinsel egzersiz yaparak daha iyi anlatabiliriz.

Aslında Türkiye bağlamında 'okuyacağı' terimi yerine 'göz atacağı' terimini kullanmak daha doğru olacaktır, çünkü Türkiye'de kendini 'milliyetçi' (ya da son dönemde 'ulusalcı') olarak tanımlayan kesimler muhtemelen bu çalışmayı baştan sona okumayacaklardır. Onlar için bu çalışmanın hangi kurumlar tarafından finanse edildiği, hangi kuruluş tarafından yayımlandığı, kimin tarafından hazırlandığı gibi ayrıntılar, çalışmanın içeriğinden önemli olacaktır. Bu anlamda çalışma kamuoyuna sunulduktan sonra milliyetçi basın ve yayın organlarında yer alacak haber ve köşe yazılarının başlıklarını tahmin etmek güç değildir: 'Soros'un yeni oyunu', 'AB çocukları işbaşında', 'Liberal aydınlar AKP'nin ekmeğine yağ sürmeye devam ediyor', 'Bilgi-TESEV el ele, Türkiye Sèvres'e!'. Bu durum, milliyetçi algı biçiminin 'mutlakçı' yapısını gösterir. Milliyetçiliğe göre sadece 'doğru' ve 'yanlış', 'biz' ve 'onlar' vardır; 'bizden' olmayan mutlaka 'onlardandır'; 'bizim' doğrularımızın dışında kalan her

şey yanlıştır. Milliyetçilik, elbette en yüce, en kutsal değerdir; bilimsel açıdan bile tartışılması söz konusu olamaz.

Avrupalı milliyetçilerin ise bu çalışmayı – ellerine İngilizce çevirisi ulaştığında – okuyacakları düşünülebilir. Aslında çalışmanın kim tarafından hazırlandığı, hangi kurum tarafından yayımlandığı onlar için de önemlidir, çünkü çalışma ‘devlet yanlısı’ olarak bilinen bir kurum tarafından yayımlanmış olsa, muhtemelen onlar da bu çalışmayı ciddiye almayacaklardır. Öte yandan Avrupalı bir milliyetçi bu çalışmanın sadece bazı bölümlerini beğenecek, bazılarını beğenmeyecek, daha doğrusu sahiplenmeyecektir. Bu bağlamda Avrupalı bir milliyetçinin Türkiye’de milliyetçilikle ilgili söylenenleri benimseyeceği, hatta bu bölümlerde ortaya atılan tezleri, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne neden *kabul edilmemesi* gerektiğini gösteren ‘içeriden dürüst bir itiraf’ olarak göreceği, milliyetçiliğin doğasına ya da Avrupa’da milliyetçiliğe dair söylenenlerin üzerinde ise çok durmayacağı tahmin edilebilir. Ne de olsa bu bölümlerde söylenenler, kendisini temsil etmiyordu; kendisi ‘milliyetçi’ değil, ‘vatansever’dir. Hem her milliyetçilik nasıl etnik olabilir? Kendi milliyetçiliğiyle ‘Türk milliyetçiliği’ ya da ‘Bask milliyetçiliği’ nasıl aynı kefeye konabilir? Radikal sağla ilgili iddialar da doğru olabilir, ama kendisi zaten onlara oy vermiyordu. Ayrıca bu partilerin söylediklerinde hiç mi doğruluk payı yoktur? Avrupa’da bu kadar göçmenin ne işi vardır? Uluslararası teröre karşı önlem alınmayacak mıdır? Türkiye’yi Avrupa Birliği’ne almak o kadar kolay mıdır?

İşte milliyetçi kristalleşme süreciyle anlatılmak istenen budur. Milliyetçilik bireyi ve kitleleri gerçeklikten kopartır, tartışmaların mutlak değerler, algılar ve korkular üzerinden yapılmasına neden olur. Elbette gerçekliğin ne olduğu epistemolojik açıdan tartışmalıdır; tek bir gerçek yoktur, herkesin gerçeği farklıdır, vs. Öte yandan milliyetçiliğin engellediği tam da budur: Başka gerçekliklerin, ‘başkalarının’ gerçekliklerinin duyulması, dinlenmesi, öğrenilmesi. Milliyetçilik, tek bir gerçekliği dayatarak diyalog sürecine engel olur; kendi doğrularının dışındaki doğruları ve bunları savunanları reddeder. Gücü yetiyorsa ‘ötekinin’ sesini bastırır, yetmiyorsa duymazdan gelir. Tartışabilmek, başkalarının algılarını, korkularını öğrenebilmek için milliyetçi bakış açısından sıyrılmak gerekir, nasıl kuru dal parçasını görebilmek için tuz kristallerini temizlemek gerekiyorsa.

Çalışma boyunca Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini kaplayan milliyetçi kristallerden, yani algı ve korkulardan söz ettik. Bu algı ve korkuların nasıl oluştuğunu, hangi çıkarlara hizmet ettiğini, kimler tarafından beslendiğini, yeniden üretildiğini anlamaya çalıştık. Çalışmayı Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin geleceğine yönelik bazı çözüm önerileriyle bitirebiliriz. Bunun için de öncelikle karşı karşıya olduğumuz tabloyu anahatlarıyla çizmemiz gerekir:

- Ulus-devletin ve ulus-devleti temel alan uluslararası sistemin yakın bir gelecekte ortadan kalkacağını düşünmek için bir neden yoktur. Küreselleşme, ulus-devleti

bazı açılardan zayıflatırken, bazı açılardan güçlendirmekte, dönüştürmektedir. Milliyetçilik, yaşadığımız çağda siyasetin egemen dilidir; milliyetçiliğin ‘dışından’ konuşan hemen hemen hiçbir siyasi aktör yoktur.

- Milliyetçiliğin kurgulanmış bir inanç sistemi olduğunu söylemek, onu inananların gözünde ‘yapay’ kılmayacaktır. Milliyetçilik, milliyetçiler için gerçektir, böyle de kalacaktır. Dolayısıyla milliyetçi bakış açısı ciddiye alınmalıdır. Bu bakış açısı, dünyayı ‘biz’ ve ‘onlar’, ‘dost’ ve ‘düşman’ gibi ikili kategorilere indirger. Normatif ve mutlakçı bir yönü vardır; tek doğru vardır, o da ‘bizim’ söylediğimizdir. ‘Ötekilerin’ ne düşündüğü önemli değildir.
- Milliyetçilik belirli dönemlerde ‘yükselen’, geri kalan zamanlarda ise gerileyen ya da ortadan kaybolan bir ideoloji değildir. Milliyetçilik, ulus-devleti yaşatan, yeniden üreten bir ideolojik altyapı, bir dünyayı anlama, gerçekliği algılama biçimidir. Konjonktürel nedenlerle – siyasi hegemonya mücadelesinin de etkisiyle – daha görünür hale gelebilir ya da saldırganlaşabilir. Söz konusu konjonktürel nedenlere odaklanmak, milliyetçiliğin gerçek doğasını, ‘sürekliliğini’ anlamamızı engelleyecek, başka dönemlerde farklı nedenlerle yeni ‘yükselişlere’ zemin hazırlayacaktır.
- Devletin ideolojik araçları tarafından sürekli yeniden üretilen milliyetçilik, sadece siyasete değil, toplumsal hayata da egemendir. Milliyetçi algılama biçimi, toplumu gerçeklerden uzaklaştırır ve gerçekle algı arasındaki mesafeyi korumaya çalışır. Bu algıların korkuya dönüşmesinde de önemli bir rol oynar, çünkü korkularla arasında ‘simbiyotik’ bir ilişki vardır. Milliyetçilik hem korkulardan beslenir, hem de onları besler. Topluma ve siyasete egemen olan bu korkular, ‘ötekini’ tanımamak, onu ‘duymamaktan’ kaynaklanır. Toplumdaki korkular siyasi rant savaşının da en önemli malzemesidir. Siyasi aktörler, bu korkuları siyasi alana taşıyarak onları meşrulaştırır, pekiştirir.
- Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerine her iki tarafta da milliyetçilikten beslenen korkular egemendir. Bu korkular karşı tarafı ‘ötekileştirir’, farklı kılar; ‘ötekini’ kendi içinde farklılıklar içermeyen yekpare bir bütün olarak görür. Özcü bir bakış açısıyla onu tüm davranışlarını belirleyen tek bir özelliğe indirger (Türkiye Müslümandır, hayat tarzı bizden farklıdır, Avrupalı değildir; Avrupa bir Hristiyan kulübüdür, bizi bölmeye çalışmaktadır). Siyasi seçkinler, topluma egemen olan bu korkuları gidermek yerine, onları iktidar mücadelesinin malzemesi haline getirir, sömürürler.

Bu tablodan çıkan ilk sonuç, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini milliyetçilikten soyutlamanın hiç de kolay olmadığıdır. Milliyetçilik, hem siyasetin, hem toplumsal hayatın egemen dilidir. Üstelik halka yol göstermesi gereken siyasi aktörler, kimi zaman açıkça kabul etmeseler de, milliyetçiliği dışlamayı değil, ondan yararlanmayı

düşünmektedirler. Milliyetçilik egemen dilse, uzun vadede onun egemenliğini kırmanın tek yolu, Gramsci'ci anlamda, bir karşı-hegemonya üretmek olacaktır. Bu karşı-hegemonya, milliyetçiliğin kurguladığı ikili kategorileri reddetmeli, tek değil, birçok 'doğru' olduğunu kabul etmelidir. Temel ilkesi farklılıkları kabul etmek, ötekini dinlemek, kendi gerçekliğini başka gerçekliklerle karşılaştırarak sürekli yenilemek olmalıdır. Yani eşitler-arası bir diyalogu savunmalıdır (milliyetçiliğe alternatif diyaloga dayalı çokkültürlülük ya da kozmopolitanizm modelleri için bkz. Özkırımlı 2005; Benhabib 1999; Parekh 2000; Yuval-Davis 2006; Robbins 1998; Pollock, Bhabha, Breckenridge ve Chakrabarty 2000; Clifford 1998). Bu karşı-hegemonyanın, ulus-devletin temel siyasi örgütlenme biçimi olduğu günümüz dünyasında bugünden yarına hayata geçmesi beklenemez. Bunun için milliyetçiliğin devletin ideolojik araçları tarafından yeniden üretilmesine bir son verilmeli, siyaset yeniden düşünülmesi, toplumsal yapı yeniden kurgulanmalıdır. Bu da en azından kısa ve orta vadede mümkün değildir. Ancak Liah Greenfeld'in dile getirdiği gibi:

Tarihsel dönemleri belirleyen kültürel yapılar – modern dönemi belirleyen milliyetçilik gibi – yavaş yavaş değişirler. Tarihsel bir toplum biçiminin hayatında ... yüz sene uzun bir zaman değildir. Milliyetçiliğin ne kadar ömrü olduğunu ancak kendisine benzeyen diğer kültürel yapılara, örneğin büyük dinlere, bakarak ölçebiliriz ... Geçmişin büyük dinleri gibi, milliyetçilik de bugün toplumsal bilincimizin temelini oluşturmakta, gerçeklik algılamamızın çerçevesini çizmektedir. Büyük dinlerin tüm siyasi, ekonomik ve teknolojik değişimlere karşı direncine, yüzyıllar boyu süren canlılığına bakmak, bize milliyetçiliğin gelişim sürecini anlamak ve tahmini ömrünü belirlemek açısından günümüzün değişim anlayışına ilham kaynaklığı yapan bilgisayar teknolojilerine, mutfak robotu modellerine bakmaktan çok daha doğru bir fikir verecektir (2000, 29-30).

Öte yandan karşı-hegemonyanın ütopya olmaktan çıkıp bir olasılığa dönüşeceği güne kadar atılabilecek adımlar da vardır. Burada en büyük rol siyasi aktörlere, kanaat önderlerine ve bilim insanlarına düşmektedir. Kısa vadede atılması gereken adımlar kabaca şunlardır: Toplumun algı ve korkularını anlamak, bunların gerçeklerle ne ölçüde örtüştüğünü belirlemek, topluma algılarla gerçekler arasındaki farkları anlatmak, korkuların temelinde yatan sorunları çözmeye çalışmak ve korkulardan çıkar sağlamaya çalışmaktan vazgeçmek. Buraya kadar söylenenlerin Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri açısından ifade ettikleri açıktır. Hem Türkiye, hem de Avrupa Birliği birbirinden farklı nedenlerle korkmaktadır. Bu korkuların bazen karşı tarafla doğrudan ilgisi yoktur. İlgili korkular ise çoğunlukla birbirini tanımamaktan, tanımaya da çalışmamaktan kaynaklanmaktadır. Milliyetçilik, her iki tarafta da bu sürecin hem nedeni, hem de sonucudur. İlişkileri daha da karmaşık hale getirense, her iki tarafta da korkulardan rant elde eden kesimler olmasıdır.

Somutlaştıracak olursak, Türkiye kamuoyu Avrupa Birliği'nin yekpare bir yapı olmadığını, bu yapı içinde Türkiye'nin üyeliğini istemeyenler kadar isteyenler de olduğunu görmeli, bu süreçte kendine düşen görevleri yerine getirmelidir. Milliyetçi

bakış açısı, Türkiye'ye düşen görevleri taviz olarak görmek isteyecek, bu tavizlerin Türkiye'yi bölmek isteyenlerin Sèvres'i hortlatma çabaları olarak algılayacaktır. Oysa Türkiye'nin ekonomik altyapısını güçlendirmesi, demokratikleşme yolunda adımlar atması, azınlıkların kültürel haklarını tanınması gibi konular, siyasiler tarafından da zaman zaman belirtildiği gibi, Türkiye'nin kendisi için gerçekleştirmesi gereken reformlardır. Avrupa Birliği elbette Türkiye'ye karşı çifte standart uygulamaya, başka üyelere istemediği koşulları dayatmaya kalkabilir. Hatta tüm koşulları yerine getirirse bile Türkiye'yi üye olarak kabul etmeyebilir. Ancak unutulmaması gerekir ki, bu reformların bazıları, örneğin düşünce özgürlüğünün garanti altına alınması, kişi başına düşen milli gelirin artırılması, başka üyelere istenmeyen tavizler değildir. Türkiye bu koşulları yerine getirdikten sonra ekstra istekleri yerine getirmeyi reddedebilir. Avrupa Birliği bu noktada muhtemelen kendini yenilemiş, gelişmiş bir Türkiye'yi kendi çıkarları doğrultusunda üye yapmak isteyecektir. İstemese de Türkiye o noktada artık Avrupa Birliği üyeliğine gereksinim duymayacaktır.

Avrupa Birliği tarafından yapılması gerekenler de farklı değildir. Avrupa kamuoyu Türkiye'yi İslama ve otoriter milliyetçiliğe indirgeyerek tanımlamayı bırakmalı, ülke içindeki farklılıkları dikkate almalıdır. Türkiye'ye yönelik bu indirgemeci ve özcü bakış açısının, korktukları bu yapıyı güçlendirdiğini görmelidir. Avrupa Birliği nasıl bir birlik olmak istediğine de bir an önce karar vermeli, Türkiye'yle ilişkisini buna göre düzenlemelidir. Bu noktada ilk yapılması gereken Avrupalılık düşüncesinin tanımlanmasıdır. Avrupalılık, belirli bir kültüre dayanan milli kimlik modeli bir kurgu olacaksa, bu kültüre sahip olmayan Türkiye'nin birliğe dahil olamayacağı açıktır. Bu durumda geçmişte verilen sözler ne olursa olsun, Avrupa Birliği'ni yöneten sınıflar dürüst davranmalı, Türkiye'ye kapıyı kesin ve net bir biçimde kapatmalıdır. Öte yandan Avrupalılık, farklılıklara açık, 'evrensel' değerlere dayanan ulus-üstü ya da ulus-ötesi bir kimlik olacaksa, üzerine düşenleri yerine getirmiş, ekonomik, siyasi ve toplumsal yapısını yenilemiş bir Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olması mümkün olacaktır. Bu durumda da Avrupalı seçkin sınıflar bugünden 'üyelik için gerekli olan koşulları yerine getirmiş' bir Türkiye'nin birliğe mutlaka alınacağını duyurmaları gerekmektedir. Elbette 25 üyeden oluşan bir toplulukta bu tür kararlar almak, Avrupalılığı tanımlamak gibi varoluşsal sorunları çözmek kolay değildir. Ayrıca Avrupa Birliği'nin Türkiye dışında sorunları da vardır ve birlik içindeki farklılıklar bu sorunların çözümünü de geciktirmektedir. Ancak tüm bu sorunları çözmek için ön koşul, Avrupalılığı tanımlamak, bir anlamda nasıl bir birlik istendiğine karar vermektir. Avrupa Birliği'nin kuruluş antlaşmalarında ve resmi belgelerinde birlik 'evrensel değerler' üzerinden tanımlanmaktadır. Öte yandan uygulamanın bu şekilde olmadığı, üyeliğin önünde açıkça ifade edilmeyen, adı konmayan, hatta kolektif bilinçaltına işlemiş kriterler olduğu da herkes tarafından bilinmektedir. Avrupa Birliği'ne düşen bu konuda dürüst ve açık olmak, adı olmayanın adını koymaktır. Eğer bu gizli kriterler açıkça sahiplenilemeyecek nitelikteyse, o halde Avrupa'yı Avrupa yapan değerler listesinden silinmelidir.

Milliyetçilerin vatanı yoktur, aşkların vatanı olmadığı gibi. Milliyetçilerin sevdikleri nesnelere elbette farklıdır; her milliyetçi kendi milletini sever, ama her milliyetçi kendi milletini aynı şekilde sever, her aşkın başka bir kişiyi sevmesi, ama aynı şekilde sevmesi gibi. Bu anlamda Avrupalı bir milliyetçi ile Türkiyeli bir milliyetçi arasında fark yoktur. Sevdikleri, korumaya çalıştıkları nesnelere farklıdır, ama o nesnelere aynı şekilde bakarlar, aynı şekilde korumaya çalışırlar. Bu yüzden ironik bir şekilde Türkiyeli bir milliyetçinin en iyi dostu, Avrupalı bir milliyetçidir. Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkan Avrupalı milliyetçi, farklı nedenlerle üyeliğe karşı çıkan Türkiyeli milliyetçinin eline koz verir, onu güçlendirir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğinin önündeki en büyük engel, Avrupalı milliyetçilerle Türkiyeli milliyetçilerin kurduğu 'büyük koalisyon'dur'. Bu büyük koalisyonun hegemonyasına açıkça karşı çıkılmadığı sürece Türkiye'nin üyeliği, milliyetçiliğin olmadığı bir dünya gibi, bir 'ütopya'dan ibaret olacaktır.

V. Kaynakça

KİTAPLAR VE MAKALELER

- Abbé de Saint-Pierre, Charles-Irénée Castel, 1986 [1712], *Projet pour Rendre la Paix Perpétuelle en Europe*, Fayard, Paris.
- Akçura, Yusuf, 1998, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Aktar, Ayhan, 2000, *Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları*, İletişim, İstanbul.
- Allen, Christopher, 2004, 'Endemically European or a European Epidemic? Islamophobia in a Post 9/11 Europe', Ron Geaves, Theodore Gabriel, Yvonne Haddad ve Jane Idleman Smith (der.), *Islam and the West Post 9/11* içinde, s. 130-45.
- Anderson, Benedict, 1991 [1983], *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, ikinci baskı, Verso, Londra.
- Anderson, Perry, 2007, 'Depicting Europe', *London Review of Books*, 29: 18.
- Appadurai, Arjun, 1996, *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Arslan, Emre, 2002, 'Türkiye'de Irkçılık', Tanıl Bora (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik* içinde, İletişim, İstanbul, s. 409-26.
- Asad, Talal, 2002, 'Muslims and European Identity: Can Europe Represent Islam?', Anthony Pagden (der.), *The Idea of Europe: From Antiquity to the European Union* içinde, Cambridge University Press, Cambridge, s. 209-27.
- Atatürk, Mustafa Kemal, 1997, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Bahçeli, Devlet, 2007, 'Genel Başkanımız Sayın Dr. Devlet Bahçeli'nin Gündemdeki Son Gelişmeler Hakkında Yapmış Oldukları Yazılı Basın Açıklaması', 2 Şubat, <<http://www.mhp.org.tr/genelbsk/gbskkonusma/2007/index.php?page=02022007>>.
- Bahçeli, Devlet, 2007, 'Genel Başkanımız Sayın Dr. Devlet Bahçeli'nin Başbakan Erdoğan'ın Türk Milliyetçiliği Düşmanlığı Siyaseti Hakkında Yaptığı Yazılı Basın Açıklaması', 6 Şubat, <<http://www.mhp.org.tr/genelbsk/gbskkonusma/2007/index.php?page=06022007>>.
- Bali, Rifat N., 1999, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, İletişim, İstanbul.
- Balibar, Étienne, 1990, 'The Nation Form: History and Ideology', *New Left Review*, XIII: 3, s. 329-61.
- Barysch, Katinka, 2005, 'The Economics of Turkish Accession', Katinka Barysch, Steven Everts ve Heather Grabbe (der.), *Why Europe Should Embrace Turkey?* içinde, Centre for European Reform (CER), Londra, s. 23-42.
- Bauer, Otto, 2000 [1924], *The Question of Nationalities and Social Democracy*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Bayraktar, Hatice, 2006, 'The Anti-Jewish Pogrom in Eastern Thrace in 1934: New Evidence for the Responsibility of the Turkish Government', *Patterns of Prejudice*, 40: 2, s. 95-111.
- Benhabib, Seyla, 1999, "'Nous" et "les Autres": The Politics of Complex Cultural Dialogue in a Global Civilization', Christian Joppke ve Steven Lukes (der.), *Multicultural Questions* içinde, Oxford University Press, Oxford, s. 44-62.

- Benhabib, Seyla, 2002, 'In Search of Europe's Borders: The Politics of Migration in the European Union', *Dissent*, Sonbahar, s. 33-9.
- Benhabib, Seyla ve Türküler Işıksel, 2006, 'Ancient Battles, New Prejudices, and Future Perspectives: Turkey and the EU', *Constellations*, 13: 2, s. 209-33.
- Betz, Hans-Georg, 2003, 'The Growing Threat of the Radical Right', Peter H. Merkl ve Leonard Weinberg (der.), *Right-Wing Extremism in the Twenty-First Century* içinde, Routledge, Londra, s. 74-93.
- Billig, Michael, 1995, *Banal Nationalism*, Sage, Londra.
- Bora, Tanıl, 1994, 'Türkiye'de Milliyetçilik Söylemleri: Melez bir Dilin Kalın ve Düzensiz Lüğati', *Birikim*, 67, s. 9-24.
- Brehm, Sharon S., 1988, 'Passionate Love', Robert J. Stenberg ve Michael L. Barnes (der.), *The Psychology of Love* içinde, Yale University Press, New Haven ve Londra, s. 232-63.
- Birinci Türk Tarih Kongresi: Konferanslar, Müzakere Zabıtları*, 1932, T.C. Maarif Vekâleti, İstanbul.
- Brown, David, 2000, *Contemporary Nationalism: Civic, Ethnocultural & Multicultural Politics*, Routledge, Londra.
- Brubaker, Rogers, 1996, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Brubaker, Rogers, 1998, 'Myths and Misconceptions in the Study of Nationalism', John A. Hall (der.), *The State of the Nation: Ernest Gellner and the Theory of Nationalism* içinde, Cambridge University Press, Cambridge, s. 272-306.
- Brubaker, Rogers, 2002, 'Ethnicity without Groups', *Archives Européennes de Sociologie*, XLIII: 2, s. 163-89.
- Brubaker, Rogers, 2006, *Ethnicity without Groups*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Brubaker, Rogers ve David D. Laitin, 1998, 'Ethnic and Nationalist Violence', *Annual Review of Sociology*, 24, s. 423-52.
- Bulliet, Richard W., 2004, *The Case for Islamo-Christian Civilization*, Columbia University Press, New York.
- Calhoun, Craig, 1997, *Nationalism*, Open University Press, Buckingham.
- Calhoun, Craig, 2005, 'Introduction', Hans Kohn, *The Idea of Nationalism*, ikinci baskı içinde, Transaction Publishers, New Brunswick, s. ix-l.
- Calhoun, Craig, 2007, *Nations Matter: Culture, History, and the Cosmopolitan Dream*, Routledge, Londra ve New York.
- Canovan, Margaret, 1996, *Nationhood and Political Theory*, Edward Elgar, Cheltenham.
- Casanova, José, 2006, 'The Long, Difficult, and Tortuous Journey of Turkey into Europe and the Dilemmas of European Civilization', *Constellations*, 13: 2, 234-47.
- Charter of the Fundamental Rights of the European Union*, 2000, <http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf>.
- Clifford, James, 1998, 'Mixed Feelings', Peng Cheah ve Bruce Robbins (der.), *Cosmopolitics: Thinking and Feeling Beyond the Nation* içinde, University of Minnesota Press, Minneapolis, s. 362-70.
- Çağaptay, Soner, 2002, 'Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde İrk, Dil ve Etnisite', Tanıl Bora (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik* içinde, İletişim, İstanbul, 245-62.
- Çağaptay, Soner, 2006, *Islam, Secularism, and Nationalism in Modern Turkey: Who is a Turk?*, Routledge, Londra ve New York.
- D'Appollonia, Ariane Chebel, 2002, 'European Nationalism and European Union', Anthony Pagden (der.), *The Idea of Europe: From Antiquity to the European Union* içinde, Cambridge University Press, Cambridge, s. 171-90.
- Day, Graham ve Andrew Thompson, 2004, *Theorizing Nationalism*, Palgrave Macmillan, Basingstoke ve New York.

- Delanty, Gerard, 1995, *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*, Macmillan, London.
- Delanty, Gerard, 2002, 'Models of European Identity: Reconciling Universalism and Particularism', *Perspectives on European Politics and Society*, 3: 3, s. 345-59.
- Demokratik Toplum Partisi, 2007, 'Basına ve Kamuoyuna', 26 Haziran, <http://www.dtpgm.org.tr/26-06-07_aciklama.php>.
- Diez, Thomas, 2004, 'Europe's Others and the Return of Geopolitics', *Cambridge Review of International Affairs*, 17: 2, s. 319-35.
- Diez, Thomas, 2005, 'Turkey, the European Union and Security Complexes Revisited', *Mediterranean Politics*, 10: 2, s. 167-80.
- Duara, Prasenjit, 1996, 'Historicizing National Identity, or Who Imagines What and When', Geoff Eley ve Ronald G. Suny (der.), *Becoming National* içinde, Oxford University Press, Oxford ve New York, s. 151-77.
- Eatwell, Roger, 2003, 'Ten Theories of the Extreme Right', Peter H. Merkl ve Leonard Weinberg (der.), *Right-Wing Extremism in the Twenty-First Century* içinde, Routledge, Londra, s. 47-73.
- Eley, Geoff ve Ronald G. Suny, 1996, 'Introduction: From the Moment of Social History to the Work of Cultural Representation', Geoff Eley ve Ronald G. Suny (der.), *Becoming National* içinde, Oxford University Press, Oxford ve New York, s. 3-38.
- Emerson, Michael ve Nathalie Tocci, 2004, 'Turkey as a Bridgehead and Spearhead: Integrating EU and Turkish Foreign Policy', *EU-Turkey Working Papers*, 1, Centre for European Policy Studies, Brüksel.
- Ergin, Murat, 2007, "'Is the Turk a White Man?'" Toward a Theoretical Framework for Race in the Making of Turkishness', yayımlanmamış makale.
- Ersanlı, Büşra, 2003, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de 'Resmî Tarih' Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İletişim, İstanbul.
- Everts, Steven, 2005, 'An Asset but not a Model: Turkey, the EU and the Wider Middle East', Katinka Barysch, Steven Everts ve Heather Grabbe (der.), *Why Europe Should Embrace Turkey?* içinde, Centre for European Reform (CER), Londra, s. 47-68.
- Fewster, Colin J., 2006, 'A Question of Loyalty: Hugo von Hofmannsthal, Stendhal, D'Annunzio, and Italian Nationalism', *Seminar: A Journal of Germanic Studies*, 42: 1, s. 15-32.
- Fireside, Harvey, 2002, 'The Demographic Roots of European Xenophobia', *Journal of Human Rights*, 1: 4, s. 469-79.
- Fukuyama, Francis, 1989, 'The End of History', *The National Interest*, 16, s. 3-18.
- Gellner, Ernest, 1964, *Thought and Change*, Weidenfeld ve Nicolson, Londra.
- Gellner, Ernest, 1983, *Nations and Nationalism*, Blackwell, Oxford.
- Gingrich, Andre, 2006, 'Nation, Status and Gender in Trouble? Exploring Some Contexts and Characteristics of Neo-Nationalism in Western Europe', Andre Gingrich ve Marcus Banks (der.), *Neo-Nationalism and Beyond: Perspectives from Social Anthropology* içinde, Berghahn Books, New York ve Oxford, s. 29-49.
- Grabbe, Heather, 2005, 'From Drift to Strategy: The Case for Turkey's Accession', Katinka Barysch, Steven Everts ve Heather Grabbe (der.), *Why Europe Should Embrace Turkey?* içinde, Centre for European Reform (CER), Londra, s. 11-21.
- Grant, Charles, 2005, 'Box on Turkey and EU Foreign Policy', Katinka Barysch, Steven Everts ve Heather Grabbe (der.), *Why Europe Should Embrace Turkey?* içinde, Centre for European Reform (CER), Londra, s. 43-5.
- Greenfeld, Liah, 2000, 'Democracy, Ethnic Diversity and Nationalism', Kjell Goldmann, Ulf Hannerz ve Charles Westin (der.), *Nationalism and Internationalism in the Post-Cold War Era* içinde, Routledge, Londra, s. 25-36.
- Guibernau, Montserrat, 2001, 'Globalization and the Nation-State', Montserrat Guibernau ve John Hutchinson (der.), *Understanding Nationalism* içinde, Polity, Cambridge, s. 242-68.

Guibernau, Montserrat, 2007, *The Identity of Nations*, Polity, Cambridge.

Güven, Dilek, 2006, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül 1955 Olayları*, İletişim, İstanbul.

Hall, John A., 2003, 'Conditions for National Homogenizers', Umut Özkırıklı (der.), *Nationalism and Its Futures* içinde, Palgrave Macmillan, Basingstoke ve New York, s. 15-31.

Halliday, Fred, 1999, "'Islamophobia" Reconsidered', *Ethnic and Racial Studies*, 22: 5, 892-902.

Hanoğlu, M. Şükrü, 2002, 'Turkish Nationalism and the Young Turks, 1889-1908', Fatma Müge Göçek (der.), *Social Constructions of Nationalism in the Middle East* içinde, SUNY Press, New York, s. 85-97.

Hanoğlu, M. Şükrü, 2006, 'Turkism and the Young Turks, 1889-1908', Hans-Lukas Kieser (der.), *Turkey Beyond Nationalism: Towards Post-Nationalist Identities* içinde, I.B. Tauris, Londra ve New York, 3-19.

Hansen, Peo, 2000, "'European Citizenship", or Where Neoliberalism Meets Ethnoculturalism: Analysing the European Union's Citizenship Discourse', *European Societies*, 2: 2, s. 139-65.

Hearn, Jonathan, 2006, *Rethinking Nationalism: A Critical Introduction*, Palgrave Macmillan, Basingstoke ve New York.

Held, David, Anthony McGrew, David Goldblatt ve Jonathan Perraton, 1999, *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*, Polity, Cambridge.

Held, David ve Anthony McGrew (der.), 2000, *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate*, Polity, Cambridge.

Held, David ve Anthony McGrew, 2002, *Globalization/Anti-Globalization*, Polity, Cambridge.

Hirschon, Renée (der.), 2004, *Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange Between Greece and Turkey*, Berghahn Books, New York ve Oxford.

Hobsbawm, Eric J. ve Terence Ranger (der.), 1983, *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge.

Hobsbawm, Eric J., 1990, *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*, Cambridge University Press, Cambridge.

Holton, Robert J., 1998, *Globalization and the Nation-State*, Macmillan, Basingstoke.

Hroch, Miroslav, 1985, *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*, Cambridge University Press, Cambridge.

Hroch, Miroslav, 1993, 'From National Movement to the Fully-Formed Nation: The Nation-Building Process in Europe', *New Left Review*, 198, s. 3-20.

Ichijo, Atsuko ve Gordana Uzelac (der.), 2005, *When is the Nation?*, Routledge, Londra ve New York.

Ifversen, Jan, 2002, 'Europe and European Culture – A Conceptual Analysis', *European Societies*, 4: 1, 1-26.

Ignatieff, Michael, 1993, *Blood and Belonging*, Vintage, Londra.

Ignazi, Piero, 2003, 'The Development of the Extreme Right at the End of the Century', Peter H. Merk ve Leonard Weinberg (der.), *Right-Wing Extremism in the Twenty-First Century* içinde, Routledge, Londra, s. 143-58.

İnan, Afet, 1930, *Vatandaş için Medeni Bilgiler*, Milliyet Matbaası, İstanbul.

Kaiser, Robert J., 2001, 'Geography', Alexander J. Motyl (der.), *Encyclopedia of Nationalism* içinde, cilt 1, Academic Press, San Diego, Cal., s. 315-33.

Karal, Enver Ziya, 1997, 'The Principles of Kemalism', Ali Kazancıgil ve Ergun Özbudun (der.), *Atatürk: Founder of a Modern State* içinde, Hurst & Co., Londra, s. 11-35.

Karlsson, Ingmar, 2004, 'Turkey's Cultural and Religious Heritage – An Asset to the European Union', *Turkish Policy Quarterly*, 3: 3.

- Kastoryano, Riva, 2006, 'Turkey/Europe: Space-Border-Identity', *Constellations*, 13: 2, 275-87.
- Kedourie, Elie, 1960, *Nationalism*, Blackwell, Oxford.
- Kentel, Ferhat, Meltem Ahıska ve Fırat Genç, 2007, 'Milletin Bölünmez Bütünlüğü': *Demokratikleşme Sürecinde Parçalayan Milliyetçilik(ler)*, TESEV Yayınları, İstanbul.
- Kitschelt, Herbert ve Anthony J. McGann, 1997, *The Radical Right in Western Europe*, University of Michigan Press, Michigan.
- Kohli, Martin, 2000, 'The Battlegrounds of European Identity', *European Societies*, 2: 2, s. 113-37.
- Kohn, Hans, 1958 [1944], *The Idea of Nationalism: A Study in Its Origins and Background*, The Macmillan Company, New York.
- Kumar, Krishan, 2002, 'The Nation-State, the European Union, and Transnational Identities', Nezar AlSayyad ve Manuel Castells (der.), *Muslim Europe or Euro-Islam: Politics, Culture, and Citizenship in the Age of Globalization* içinde, Lexington Books, Lanham, Boulder, s. 53-68.
- Kuzio, Taras, 2002, 'The Myth of the Civic State: A Critical Survey of Hans Kohn's Framework for Understanding Nationalism', *Ethnic and Racial Studies*, 25: 1, s. 20-39.
- Kymlicka, Will, 1995, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford University Press, Oxford.
- Kymlicka, Will, 1999, 'Misunderstanding Nationalism', Ronald Beiner (der.), *Theorizing Nationalism* içinde, State University of New York Press, New York, s. 131-40.
- Laitin, David L., 2007, *Nations, States and Violence*, Oxford University Press, Oxford.
- Lawrence, Paul, 2005, *Nationalism: History and Theory*, Pearson, Harlow.
- Lecours, André, 2000, 'Ethnic and Civic Nationalism: Towards a New Dimension', *Space & Polity*, 4: 2, s. 153-65.
- Le Gloanec, Anne-Marie, 2006, 'Is Turkey Euro-Compatible? French and German Debates about the "Non-Criteria"', *Constellations*, 13: 2, s. 263-74.
- Leoussi, Athena S. ve Steven Grosby (der.), 2007, *Nationalism and Ethnosymbolism: History, Culture and Ethnicity in the Formation of Nations*, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Lowenthal, David, 1985, *The Past is a Foreign Country*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Lowenthal, David, 2000, "'European Identity": An Emerging Concept', *Australian Journal of Politics & History*, 46: 3, 314-21.
- Lubbers, Marcel, Mérove Gijsberts ve Peer Schepers, 2004, 'Extreme Right-Wing Voting in Western Europe', Mérove Gijsberts, Louk Hagendoorn ve Peer Scheepers (der.), *Nationalism and Exclusion of Migrants: Cross-National Comparisons* içinde, Ashgate, Aldershot, s. 157-84.
- The Maastricht Treaty*, 1992, <<http://www.eurotreaties.com/maastrichtec.pdf>>.
- Marshall, Monty G. ve Ted R. Gurr, 2005, *Peace and Conflict 2005*, Center for International Development and Conflict Management (CIDCM), University of Maryland.
- Mastnak, Tomaz, 1998, 'Abbé de Saint-Pierre: European Union and the Turk', *History of Political Thought*, XIX: 4, s. 570-98.
- Meinecke, Friedrich, 1970 [1907], *Cosmopolitanism and the National State*, Princeton University Press, Princeton.
- Milward, Alan S., 1992, *The European Rescue of the Nation-State*, Routledge, Londra.
- Müftüler-Bac, Meltem, 2002, 'Turkey in the EU's Enlargement Process: Obstacles and Challenges', *Mediterranean Politics*, 7: 2, s. 79-95.
- Nicolaïdis, Kalypso, 2004, 'We, the Peoples of Europe...', *Foreign Affairs*, 83: 6, s. 97-111.
- Nielsen, Kai, 1999, 'Cultural Nationalism, neither Ethnic nor Civic', Ronald Beiner (der.), *Theorizing Nationalism* içinde, State University of New York Press, New York, s. 119-30.

- Norris, Pippa, 2005, *Radical Right: Voters and Parties in the Electoral Market*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Özbudun, Ergun, 1997, 'The Nature of the Kemalist Political Regime', Ali Kazancıgil ve Ergun Özbudun (der.), *Atatürk: Founder of a Modern State* içinde, Hurst & Co., Londra, s. 79-192.
- Özdoğan, Günay Gökse, 2001, 'Turan'dan 'Bozkurt'a: Tek Parti Döneminde Türklülük (1931-1946), İletişim, İstanbul.
- Özkırımlı, Umur, 2000, *Theories of Nationalism: A Critical Introduction*, Palgrave Macmillan, Basingstoke ve New York.
- Özkırımlı, Umur, 2005, *Contemporary Debates on Nationalism: A Critical Engagement*, Palgrave Macmillan, Basingstoke ve New York.
- Özkırımlı, Umur ve Spyros A. Sofos, 2008, *Tormented by History: Nationalism in Greece and Turkey*, Hurst & Co., Londra.
- Pagden, Anthony (der.), 2002, *The Idea of Europe: From Antiquity to the European Union*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Parekh, Bhikhu, 1999, 'The Incoherence of Nationalism', Ronald Beiner (der.), *Theorizing Nationalism* içinde, State University of New York Press, New York, s. 295-325.
- Parekh, Bhikhu, 2000, *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*, Macmillan, Basingstoke.
- Parla, Taha, 1995, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları*, cilt 3, *Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, İletişim, İstanbul.
- Pollock, Sheldon, Homi Bhabha, Carol A. Breckenridge ve Dipesh Chakrabarty, 2000, 'Cosmopolitanisms', *Public Culture*, 12: 3, s. 577-89.
- Puri, Jyoti, 2004, *Encountering Nationalism*, Blackwell, Oxford.
- Redmond, John, 2007, 'Turkey and the European Union: Troubled European or European Trouble?', *International Affairs*, 83: 2, 305-17.
- Refiğ, Gülper, 1997, *Atatürk ve Ahmet Adnan Saygun, Özsoy Operası*, Boyut Yayın Grubu, İstanbul.
- Renan, Ernest, 1990 [1882], 'What is a Nation?', Homi Bhabha (der.), *Nation and Narration* içinde, Routledge, Londra, s. 8-22.
- Ribeiro, Renato J., 2004, 'Imagination and Memory in Stendhal', *Diogenes*, 201, s. 55-63.
- Risse, Thomas, 2003, 'The Euro between National and European Identity', *Journal of European Public Policy*, 10: 4, s. 487-505.
- Robbins, Bruce, 1998, 'Comparative Cosmopolitanisms', Peng Cheah ve Bruce Robbins (der.), *Cosmopolitics: Thinking and Feeling Beyond the Nation* içinde, University of Minnesota Press, Minneapolis, s. 246-64.
- Roseberry, William, 1996, 'Hegemony, Power, and Languages of Contention', Edwin N. Wilmsen ve Patrick McAllister (der.), *The Politics of Difference: Ethnic Premises in a World of Power* içinde, The University of Chicago Press, Chicago, s. 71-84.
- Roshwald, Aviel, 2006, *The Endurance of Nationalism*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Rousseau, Jean-Jacques, 1761, *Extrait du Projet de Paix Perpetuelle de m. L'Abbé de Saint-Pierre*, <<http://gallanar.net/rousseau/paixperpetuelle.htm>>.
- Rydgren, Jens, 2005, 'Is Extreme Right-Wing Populism Contagious? Explaining the Emergence of a New Party Family', *European Journal of Political Research*, 44, s. 413-37.
- Scholte, Jan A., 2000, *Globalization: A Critical Introduction*, Macmillan, Basingstoke.
- Seymour, Michel, Jocelyn Couture ve Kai Nielsen, 1996, 'Introduction: Questioning the Ethnic/Civic Dichotomy', Jocelyn Couture, Kai Nielsen ve Michel Seymour (der.), *Rethinking Nationalism* içinde, University of Calgary Press, Calgary, Alberta, s. 1-61.

- Shore, Chris, 2001, 'European Union and the Politics of Culture', Paper No. 43, The Bruges Group, Londra, < <http://www.brugesgroup.com/mediacentre/index.live?article=13>>.
- Shulman, Stephen, 2002, 'Challenging the Civic/Ethnic and West/East Dichotomies in the Study of Nationalism', *Comparative Political Studies*, 35: 5, s. 554-85.
- Simonsen, Kirsten, 2004, "'Europe", National Identities and Multiple Others', *European Urban and Regional Studies*, 11: 4, s. 357-62.
- Smith, Anthony D., 1995, *Nations and Nationalism in a Global Era*, Polity, Cambridge.
- Smith, Anthony D., 2001, *Nationalism: Theory, Ideology, History*, Polity, Cambridge.
- Sousa, Ronald de, 1991, 'Love as Theater', Robert C. Solomon ve Kathleen Higgins (der.), *The Philosophy of (Erotic) Love* içinde, University of Kansas Press, Lawrence, Kansas, s. 477-91.
- Stendhal (Marie-Henri Beyle), 1975, *Love*, Penguin, Londra.
- Stewart, Jean ve B. C. J. G. Knight, 1975, 'Introduction', Stendhal, *Love* içinde, Penguin, Londra, s. 8-22.
- Strauss-Kahn, Dominique, 2004, 'What Borders for Europe?', *Turkish Policy Quarterly*, 3: 3.
- Suny, Ronald G., 2001, 'Constructing Primordialism: Old Histories for New Nations', *The Journal of Modern History*, 73, s. 862-96.
- Tarifa, Fatos ve Benjamin Adams, 2007, 'Who's the Sick Man of Europe: A Wavering EU Should Let Turkey In', *Mediterranean Affairs*, 18: 1, s. 52-74.
- Thompson, John B., 1990, *Ideology and Modern Culture: Critical Social Theory in the Era of Mass Communication*, Blackwell, Oxford.
- Treaty Establishing a Constitution for Europe*, 2004, <http://consilium.europa.eu/cms3_fo/showPage.asp?id=748&lang=en>
- Üstel, Füsün, 1997, *Türk Ocakları (1912-1931): İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği*, İletişim, İstanbul.
- Üstel, Füsün, 2004, 'Makbul Vatandaş'ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi, İletişim, İstanbul.
- Verdery, Katherine, 1993, 'Whither "Nation" and "Nationalism"?', *Daedalus*, 122: 3, s. 37-46.
- Vryonis, Speros Jr., 2005, *The Mechanism of Catastrophe: The Turkish Pogrom of September 6-7, 1955, and the Destruction of the Greek Community of Istanbul*, greekworks.com, New York.
- Weber, Eugene, 1976, *Peasants into Frenchmen*, Stanford University Press, Stanford.
- Westin, Charles, 2003, 'Racism and the Political Right: European Perspectives', Peter H. Merkl ve Leonard Weinberg (der.), *Right-Wing Extremism in the Twenty-First Century* içinde, Routledge, Londra, s. 97-125.
- White, George G., 2000, *Nationalism and Territory: Constructing Group Identity in Southeastern Europe*, Rowman & Littlefield, Maryland ve Oxford.
- Wilcox, Allen, Leonard Weinberg ve William Eubank, 2003, 'Explaining National Variations in Support for Far Right Political Parties in Western Europe, 1990-2000', Peter H. Merkl ve Leonard Weinberg (der.), *Right-Wing Extremism in the Twenty-First Century* içinde, Routledge, Londra, s. 126- 42.
- Xenos, Nicholas, 1996, 'Civic Nationalism: Oxymoron?', *Critical Review*, 10: 2, s. 213-31.
- Yack, Bernard, 1999, 'The Myth of the Civic Nation', Ronald Beiner (der.), *Theorizing Nationalism* içinde, State University of New York Press, New York, s. 103-118.
- Yıldız, Ahmet, 2001, *'Ne Mutlu Türküm Diyebilene': Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İletişim, İstanbul.
- Yiftachel, Oren, 2001, 'The Homeland and Nationalism', Alexander J. Motyl (der.), *Encyclopedia of Nationalism* içinde, cilt 1, Academic Press, San Diego, Cal., s. 359-83.

Yuval-Davis, Nira, 2006, 'Human/Women's Rights and Feminist Transversal Politics', Myra M. Ferree ve Aili M. Tripp (der.), *Transnational Feminisms: Women's Global Activism and Human Rights* içinde, New York University Press, New York, s. 275-95.

Zemni, Sami ve Christopher Parker, 2002, 'Islam, the European Union, and the Challenge of Multiculturalism', Shireen T. Hunter (der.), *Islam, Europe's Second Religion* içinde, Praeger ve Center for Strategic and International Studies, Washington D.C., Westport, Connecticut, s. 231-43.

GAZETE HABERLERİ VE KÖŞE YAZILARI

- Acar, Özgen, 2004, 'AB Üyeliği mi, 2. Sevr mi Öneriliyor?', *Cumhuriyet*, 14 Aralık.
- Adams, Richard, 2004, 'It's the Economy, Stupid', *The Guardian*, 5 Ekim.
- Aktan, Gündüz, 2004, 'Aydın ve Kürt Kimliği', *Radikal*, 19 Haziran.
- Aktan, Gündüz, 2005, 'Sadece Bayrak mı?', *Radikal*, 24 Mart.
- Aktan, Gündüz, 2005, 'Milli Dalga', *Radikal*, 29 Mart.
- Aktan, Gündüz, 2005, 'Şiddet Sarmalı', *Radikal*, 16 Nisan.
- Aktan, Gündüz, 2005, 'Kimliksiz Kimlik', *Radikal*, 3 Aralık.
- Aktan, Gündüz, 2005, 'Kimlik Savaşı (1)', *Radikal*, 13 Aralık.
- Aktan, Gündüz, 2006, 'Milliyetsizcilik', *Radikal*, 16 Şubat.
- Aktan, Gündüz, 2006, 'Kimlik', *Radikal*, 15 Haziran.
- Aktan, Gündüz, 2007, 'Analyze Bakın', *Radikal*, 15 Mart.
- Aktan, Gündüz, 2007, 'Korkmazcanlar', *Radikal*, 24 Nisan.
- Aktan, Gündüz, 2007, 'İzlenimler', *Radikal*, 3 Mayıs.
- Altaylı, Fatih, 2005, 'Radikal İslam Ecevitler'e Kaldı', *Hürriyet*, 4 Ocak.
- Arcayürek, Cüneyt, 2005, 'Kurşun Yarası Gibi', *Cumhuriyet*, 5 Ekim.
- Balbay, Mustafa, 2004, 'Taslaklardaki Taslamalar', *Cumhuriyet*, 10 Aralık.
- Balbay, Mustafa, 2004, 'Sürecin Salt Ucu Değil... Her Tarafı Açık', *Cumhuriyet*, 19 Aralık.
- Balbay, Mustafa, 2004, 'Birbirimize Girerek AB'ye Giremeyiz', *Cumhuriyet*, 23 Aralık.
- Balbay, Mustafa, 2005, 'Kavşaktaki Türkiye', *Cumhuriyet*, 3 Ekim.
- Berberoğlu, Enis, 1999, 'Dallamaya İadeli Taahhütlü Yanıt', *Hürriyet*, 22 Nisan.
- Berkan, İsmet, 2007, 'Başbakan Erdoğan'a Mektup (2)', *Radikal*, 31 Temmuz.
- Bila, Hikmet, 2004, 'Karlofça Gibi', *Cumhuriyet*, 10 Aralık.
- Browne, Anthony, 2004, 'Is This an Expensive Bridge too Far, or a Chance for Peace?', *The Times*, 5 Mart.
- Browne, Anthony, 2004, 'Europe will Rue the Day that it Admits Turkey to the Club', *The Times*, 26 Mart.
- Browne, Anthony, 2004, 'Attack on Turkish Membership Renewed', *The Times*, 11 Eylül.
- Browne, Anthony, 2004, 'Turkey Takes a Giant Step towards EU Membership', *The Times*, 7 Ekim.
- Bunting, Madeleine, 2005, 'Regime Change, European-Style, is a Measure of Our Civilization: European Self-Interest must not be Trumped by the Politics of Identity on the Road to Turkey's Accession to the EU', *The Guardian*, 26 Eylül.
- Caldwell, Christopher, 2005, 'Bordering on What?', *The New York Times Magazine*, 25 Eylül.
- Cemal, Hasan, 1999, 'Milliyetçilik', *Milliyet*, 20 Nisan.
- Coşkun, Bekir, 2007, 'Göbeğini Kaşıyan Adam', *Hürriyet*, 3 Mayıs.

- Çölaşan, Emin, 2004, 'İlan Rezaleti', *Hürriyet*, 11 Aralık.
- Çölaşan, Emin, 2004, 'AB Serüveni', *Hürriyet*, 17 Aralık.
- Çölaşan, Emin, 2005, 'Hezimetin Başlangıcı', *Hürriyet*, 29 Eylül.
- Çölaşan, Emin, 2005, 'Soru Sorma Yasağı', *Hürriyet*, 30 Eylül.
- Doğan, Yalçın, 1999, 'Türkiye Sağa Doğru', *Milliyet*, 19 Nisan.
- Doğan, Yalçın, 2006, 'Panelde İstiklal Marşı', *Hürriyet*, 2 Mayıs.
- Doğan, Yalçın, 2007, 'Yabancıların MHP Merakı', *Hürriyet*, 9 Şubat.
- Donat, Yavuz, 2007, 'Elazığ'da Yükselen Milliyetçilik', *Sabah*, 18 Mart.
- The Economist*, 2004, 'Turkish Tales', 11 Eylül.
- The Economist*, 2004, 'Why Europe must Say Yes to Turkey', 18 Eylül.
- The Economist*, 2004, 'The Impossibility of Saying No', 18 Eylül.
- The Economist*, 2004, 'How Terrorism Trumped Federalism', 2 Ekim.
- The Economist*, 2004, 'The Unwelcome Guests', 11 Aralık.
- The Economist*, 2005, 'Too Big to Handle?', 25 Haziran.
- Ekşi, Oktay, 2005, 'Pax Romana', *Hürriyet*, 1 Ekim.
- Freedland, Jonathan, 2005, 'European Elites can't Ignore the Views of their Peoples', *The Guardian*, 5 Ekim.
- Gow, David, 2004, 'Turkish Accession could Spell End of EU, Says Commissioner', *The Guardian*, 8 Eylül.
- Göğüş, Zeynep, 1999, 'Kurdun Beyni', *Sabah*, 20 Nisan.
- Göğüş, Zeynep, 2005, '19. Yüzyıl "Ulusalıcı"sı', *Hürriyet*, 1 Ekim.
- Göktürk, Gülay, 1999, 'Asıl Galip Devlet', *Sabah*, 20 Nisan.
- Graff, James, 2005, 'Europe's Reluctant Embrace of Turkey Shadow Talks', *Time*, 3 Ekim.
- Henley, Jon, 2004, 'French Poll Shows Depth of Hostility to Turkey: Fears of Mass Immigration if Ankara Allowed to Join EU', *The Guardian*, 29 Eylül.
- Heper, Doğan, 1999, 'Olumlu Bakmak', *Milliyet*, 21 Nisan.
- Hürriyet*, 'Beş Çarpıcı Açıklama', 13 Nisan.
- Hürriyet*, 'Sinsi Planlar Yapılıyor', 28 Ağustos.
- The Independent*, 2004, 'Europe would be Foolish to Spurn the Advances of the Turks Once Again', 7 Ekim.
- The Independent*, 2005, 'Accession Talks must Go Ahead', 30 Eylül.
- The Independent on Sunday*, 2005, 'The Case for Turkey', 2 Ekim.
- Kahraman, Hasan Bülent, 2005, 'Bayrak Bayrağı Aşınca', *Radikal*, 28 Mart.
- Kaletsy, Anatole, 2004, 'Let Turkey Join the EU', *The Times*, 7 Ekim.
- Kırca, Ali, 1999, 'Ters Aç', *Sabah*, 20 Nisan.
- Kırkkanat, Mine, 2005, 'Halkımız Eğleniyor', *Radikal*, 27 Temmuz.
- Kinzer, Stephen, 1999, 'Ecevit, Left-Leaning Premier, Takes Strong Lead in Turkish Voting', *The New York Times*, 19 Nisan.
- Korkmaz, Tamer, 1999, 'Merkez Sağ'dan En Son Çıkan Lütfen Elektrikleri Söndürsün!', *Zaman*, 20 Nisan.

- Manisalı, Erol, 2004, 'Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok', *Cumhuriyet*, 20 Aralık.
- Manisalı, Erol, 2004, 'Özel Statü En Baştan Planlandı', *Cumhuriyet*, 24 Aralık.
- Manisalı, Erol, 2005, 'AB'ye Karşı Olanlar ve Olmayanlar', *Cumhuriyet*, 10 Ekim.
- MEEK, James, 2004, 'Should Turkey be Allowed to Join the EU? That Decision, which is Expected Today, has Divided Europeans, Many of whom Say it is not Part of Our Continent. But Where does Europe End?', *The Guardian* (G2), 17 Aralık.
- Mete, Ömer Lütfi, 2004, 'Bugün 17 Aralık, Neşe Doluyor Ortalık', *Sabah*, 17 Aralık.
- Morris, Chris, 1999, 'Turkish Voters Put Faith in Nationalism', *The Guardian*, 20 Nisan.
- The New York Times*, 2004, 'European Public Uneasy Over Turkey's Bid to Join the Union', 2 Ekim.
- Övür, Mahmut, 2007, 'Vahşi Milliyetçilik Yükseliyor', *Sabah*, 16 Mart.
- Özkök, Ertuğrul, 1999, 'Dört Liderin Koltuğu Sallanıyor', *Hürriyet*, 19 Nisan.
- Özkök, Ertuğrul, 2005, 'Biz bu Bildiriden İmzasını Çekenler', *Hürriyet*, 19 Nisan.
- Özkök, Ertuğrul, 2007, 'Seçimin Galibi Ali Desidero mu?', *Hürriyet*, 17 Mart.
- Pulur, Hasan, 1999, 'MHP'nin Oyları Nereden Geldi?', *Milliyet*, 21 Nisan.
- Purvis, Andrew, 2005, 'Continental Divide', *Time*, 2 Ekim.
- Radikal*, 2007, 'Anayasa Tartışmasına Asker de Girdi', 25 Eylül.
- Schneider, Howard, 1999, 'Rightist Party's Gain Could Stir Ethnic Tension in Turkey', *The Washington Post*, 20 Nisan.
- Som, Deniz, 2005, 'Srayla', *Cumhuriyet*, 30 Eylül.
- Şahin, Haluk, 1999, 'CHP Kimin Partisi?', *Radikal*, 21 Nisan.
- Ülsever, Cüneyt, 2007, 'Ölümü Gösterip Sıtmaya Razı Etmek', *Hürriyet*, 8 Şubat.
- Vick, Karl, 2005, 'In Turkey, a Clash of Nationalism and History', *The Washington Post*, 30 Eylül.
- The Washington Post*, 2004, 'Europe and Turkey', 30 Aralık.
- Zileli, Ümit, 2005, 'Utanç ve Pranga', *Cumhuriyet*, 6 Ekim.

RAPORLAR VE ARAŞTIRMALAR

- The Annual Report on the Situation regarding Racism and Xenophobia in the Member States of the EU*, 2006, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, <<http://fra.europa.eu/fra/material/pub/aro6/ARo6-P2-EN.pdf>>
- Eurobarometre 48, Sonbahar 1997, <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb48/eb48_en.pdf>
- Eurobarometre 56, Sonbahar 2001, <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb56/eb56_en.pdf>
- Eurobarometre 57, İlkbahar 2002, <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb57/eb57_en.pdf>
- Eurobarometre 60, Sonbahar 2003, <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb60/eb60_rapport_standard_en.pdf>
- Eurobarometre 62, Sonbahar 2004, <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb62/eb62_en.pdf>
- Eurobarometre 64, Sonbahar 2005, <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb64/eb64_en.pdf>
- Eurobarometre 65, İlkbahar 2006, <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb65/eb65_en.pdf>
- Eurobarometre 66, Sonbahar 2006, <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb66/eb66_en.pdf>

Eurobarometre 67, İlkbahar 2007, <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb67/eb_67_first_en.pdf>

Flaş Eurobarometre 171, *La Constitution Européenne: Sondage Post-Référendum en France*, 30-31 Mayıs 2005, <http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl171_fr.pdf>

Flaş Eurobarometre 172, *The European Constitution: Post-Referendum Survey in the Netherlands*, 2-4 Haziran 2005, <http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl172_en.pdf>

The Impact of 7 July 2005 London Bomb Attacks on Muslim Communities in the EU, 2005, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, <<http://fra.europa.eu/fra/material/pub/London/London-Bomb-attacks-EN.pdf>>

Independent Commission on Turkey, 2004, *Turkey in Europe: More than a Promise?*, <<http://www.independentcommissiononturkey.org/pdfs/english.pdf>>

Majority Populations' Attitudes towards Migrants and Minorities, 2003, Report for the European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, Ref. no. 2003/04/01, <<http://fra.europa.eu/fra/material/pub/eurobarometer/EB2005/Report-1.pdf>>

Milliyetçilik Araştırması (Proje Yöneticisi Umut Özkırımlı), 2006, *Tempo*, 14/957, 6 Nisan (kamuoyu araştırması Infakto Research Workshop).

Muslims in the European Union, Discrimination and Islamophobia, 2006, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, <http://fra.europa.eu/fra/material/pub/muslim/Manifestations_EN.pdf>

Netherlands Scientific Council for Government Policy (WRR), 2004, *The European Union, Turkey and Islam*, Amsterdam University Press, Amsterdam.

Özel Eurobarometre 47.1, *Racism and Xenophobia in Europe*, 18-19 Aralık 1997, <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_113_en.pdf>

Özel Eurobarometre 60.1, *Citizenship and Sense of Belonging*, Ekim-Kasım 2003, <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_199.pdf>

Özel Eurobarometre 138, *Attitudes towards Minority Groups in the European Union*, Mart 2001, <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_138_tech.pdf>

Özel Eurobarometre 251, *The Future of Europe*, Şubat-Mart 2006, <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_251_en.pdf>

Özel Eurobarometre 255, *Attitudes towards European Union Enlargement*, Mart-Mayıs 2006, <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_255_en.pdf>

Özel Eurobarometre 273, *European Social Reality*, Kasım-Aralık 2006, <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_273_en.pdf>

Perceptions of Discrimination and Islamophobia, Voices from Members of Muslim Communities in the European Union, 2006, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, <http://fra.europa.eu/fra/material/pub/muslim/Perceptions_EN.pdf>

Summary Report on Islamophobia in the EU after 11 September 2001, 2002, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, <http://fra.europa.eu/fra/material/pub/anti-islam/Synthesis-report_en.pdf>

Türkiye'de Muhafazakarlık: Aile, Din, Devlet, Batı (Proje Yöneticisi Hakan Yılmaz), 2005, Açık Toplum Enstitüsü ve Boğaziçi Üniversitesi (kamuoyu araştırması Infakto Research Workshop).

Türkiye'de Seçmen Eğilimlerinde Yeni Açılımlar (1994-2004), TÜSEY Yayınları, İstanbul.

INTERNET SİTELERİ

<www.dtpgm.org.tr>

<www.dtpgm.org.tr/26_06_07_aciklama.php>

<www.electionresources.org/western.europe.html>

<www.khgm.gov.tr>

<www.mfa.gov.tr/mfa_tr/dispolitika/anakanular/turkiye_ab/trab.htm>

<www.mhp.org.tr>

<www.mhp.org.tr/genelbsk/gbskkonusma/2007/index.php?page=02022007>

<www.mhp.org.tr/genelbsk/gbskkonusma/2007/index.php?page=06022007>

<www.oed.com>

<www.parties-and-elections.de/countries.html>

<www.tdk.gov.tr>

<www.tsk.mil.tr>

Yazar Hakkında

UMUT ÖZKIRIMLI

1970 yılında Ankara’da doğdu. Orta ve lise öğrenimini Saint Joseph Fransız Lisesi’nde yaptı. 1994 yılında Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü’nden mezun olan Özkırmılı, yüksek lisans eğitimini The London School of Economics and Political Science Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde, doktora eğitiminiyse İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde tamamladı. 2001-2002 tarihleri arasında The London School of Economics and Political Science Avrupa Enstitüsü’nde misafir araştırmacı olarak bulundu. 2005 yılında Doçentlik derecesini alan Özkırmılı, 2006 yılında da Türkiye Bilimler Akademisi Üstün Başarılı Genç Bilim İnsanlarını Ödüllendirme Programı (TÜBA-GEBİP) çerçevesinde ödüle layık bulundu. Özkırmılı halen İstanbul Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde öğretim üyesi olarak görev yapmakta, aynı zamanda da Harry Tzimitras ile birlikte Avrupa Birliği Enstitüsü bünyesindeki Türk-Yunan Çalışmaları Programı’nın Direktörlüğünü yürütmektedir. Özkırmılı’nın daha önce yayımlanan çalışmaları arasında *Theories of Nationalism: A Critical Introduction* (Milliyetçilik Kuramları, 2000) ve *Contemporary Debates on Nationalism: A Critical Engagement* (Günümüzde Milliyetçilik Tartışmaları, 2005) adlı kitaplar ile *Nationalism and its Futures* (Milliyetçilik ve Geleceği, 2003) adlı derleme bulunmaktadır. Palgrave Macmillan Yayınevi tarafından İngilizce olarak yayımlanan bu kitaplardan *Theories of Nationalism*, halen 20’yi aşkın ülkede, 50’yi aşkın milliyetçilik dersinde ‘temel okuma’ olarak kullanılmaktadır. Şu anda Sideris Yayınları tarafından Yunancaya çevrilmekte olan bu kitabın Türkçesi, *Milliyetçilik Kuramları* adıyla Doğu Batı Yayınları tarafından yayımlanacaktır. Özkırmılı’nın Spyros A. Sofos’la birlikte yazdığı son kitabı *Tormented by History: Nationalism in Greece and Turkey* (Yunanistan ve Türkiye’de Milliyetçilik) İngiltere’de Hurst & Co. Yayınevi tarafından Ocak 2008’de, Amerika Birleşik Devletleri’nde ise Columbia University Press tarafından Mart 2008’de yayımlanacaktır. Özkırmılı’nın uluslararası atıf endeksleri kapsamındaki dergilerde basılmış çok sayıda makalesi de bulunmaktadır.